

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Π.Μ.Σ. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ: Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΑ

ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: ΚΟΤΕΑ ΜΑΡΙΑΝΘΗ

ΛΥΔΑΚΗ ANNA

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΗ ANNA

ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ: 3310M008

ΙΟΥΛΙΟΣ 2013

ΑΘΗΝΑ

"... Εγώ θα βγω σε λίγο. Ευχαριστώ.

Γιατί επιτέλους πρέπει να βγω απ' αυτό το τσακισμένο σπίτι.

Πρέπει να δω λιγάκι πολιτεία - όχι, όχι το φεγγάρι,

την πολιτεία με τα ροζιασμένα χέρια της, την πολιτεία του μεροκάματου,

την πολιτεία που ορκίζεται στο ψωμί και στη γροθιά της... "¹

¹ Γιάννης Ρίτσος, «Σονάτα του Σεληνόφωτος», 1956

- Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι διαθέσιμη στην ιστοσελίδα <<http://www.elfegroup.eu/wp-content/uploads/wheat.jpg>>

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Κάθε δημιουργική δραστηριότητα προϋποθέτει κάποιο κόστος, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Για να αντεπεξέλθει κανείς σε αυτή την τόσο δύσκολη αλλά και τόσο όμορφη διαδικασία χρειάζεται να έχει δίπλα του ανθρώπους από τους οποίους θα αντλεί υποστήριξη. Αισθάνομαι ιδιαίτερα τυχερή που κατάφερα να δημιουργήσω κάτι με τη συμπαράσταση σπουδαιών ανθρώπων και θα ήθελα να σε απευθύνω σε αυτούς τις ευχαριστίες μου.

Πρώτα-πρώτα, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην κα Κωνσταντοπούλου Χριστιάνα, Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας, για την πολύτιμη βοήθεια, τη συνεργασία και τη συνέπεια που έδειξε απέναντί μου. Με το πλούσιο συγγραφικό έργο της και τη διδακτική της ικανότητα αποτελεί σημείο αναφοράς για τον επιστημονικό κλάδο. Την ευχαριστώ για την υπομονή και την επιμονή απέναντι στις όποιες δυσκολίες συνάντησε μαζί μου. Υπήρξε πάντα ιδιαίτερα ενθαρρυντική και αυτό μου έδινε μεγάλη δύναμη. Ταυτόχρονα, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα Κοτέα Μαριάνθη για τις πολύτιμες συμβουλές της και τον πάντα πρόθυμο τρόπο να μεταδίδει τις γνώσεις τις, με την ευθύτητα και την αμεσότητα που τη χαρακτηρίζει. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα Λυδάκη Άννα που με την ιδιαίτερη μεταδοτικότητα της «προκαλεί» έντεχνα τη θέληση των φοιτητών για εμβάθυνση στην επιστήμη. Θα ήθελα να, επιπροσθέτως, να ευχαριστήσω την κα Σαλίμπα Ζιζή, στην οποία οφείλω τη σύλληψη της ιδέας και την πρώτη ενθάρρυνση. Όλες σας και η κάθε μια ξεχωριστά, αποτελέσατε σπουδαία πηγή έμπνευσης με το έργο σας και τις συμβουλές σας.

Αισθάνομαι εξαιρετικά τυχερή γιατί σε αυτή τη διαδρομή συνάντησα την «κινητή έμπνευση», Φωτεινή Λ.. Υπήρξες πολλές φορές ο «από μηχανής Θεός» για μένα, μαζί με τη Διονυσία Κ. Πιστεύω πολύ σε εσάς, στις ικανότητες και στις προθέσεις σας και ελπίζω στο μέλλον να έχω την ευκαιρία να σας θαυμάσω σε πολλά εγχειρήματα. Σας χρωστάω ένα μεγάλο ευχαριστώ! Στη Βασούλα Σ., στο Λιάκι Κ., στη Σοφία Ζ. και στον Χρήστο Σ. οφείλω πολλά ευχαριστώ για την κατανόηση, τη στήριξη και τη σπουδαία ενθάρρυνση που έλαβα! Ήσασταν πάντα δίπλα μου, ο καθένας και η κάθε μια με το δικό του ξεχωριστό και πολύτιμο τρόπο, παρά την όποια χιλιομετρική απόσταση! Σας οφείλω πολλά! Ξεχωριστή υπήρξε και η συμβολή

του Κωστή Λ. τόσο σε τεχνικό όσο και σε ηθικό επίπεδο και τον ευχαριστώ πολύ για αυτό! Ταυτόχρονα, έλαβα πολλά από την Άννα Μ., τη Βαρβάρα Π., την Κατερίνα Τ., τη Μαργαρίτα Σ., τη Χαρά Γ. και τον Χρήστο Μ. καθ' όλη τη διάρκεια των πέντε μηνών. Η εμπειρία δίπλα σας θα μου μείνει χαραγμένη, η κατανόηση και η ενθάρρυνσή σας ήταν σημαντικοί παράγοντες για μένα! Σας ευχαριστώ πολύ για όλα! Συγχρόνως, δεν θα μπορούσα να παραλείψω όλους τους γνωστούς, φίλους και συγγενείς που με το ενδιαφέρον τους μου έδιναν μεγάλη δύναμη και στήριξη.

Το ερευνητικό κομμάτι αυτής της προσπάθειας το οφείλω στους ανθρώπους που μου έδειξαν εμπιστοσύνη και μου επέτρεψαν να βρίσκομαι δίπλα τους, να παρατηρώ και να καταγράφω στιγμές από την καθημερινότητά τους. Η αλληλεπίδρασή μαζί τους ήταν σημαντική και καθοριστική! Τους αναφέρω με σειρά γνωριμίας: ο κος Χρήστος, η κα Ελένη, ο κος Νίκος, η κα Ρούλα, ο κος Γιώργος και η κα Μαρίνα. Είστε οι πρωταγωνιστές! Σας ευχαριστώ θερμά!

Τέλος, θα ήθελα να αφιερώσω την όλη προσπάθεια στην οικογένειά μου, μαζί με την ευχή σε ό, τι έρθει μπροστά μας, να αντλούμε δύναμη και κουράγιο από την αγάπη που τρέφει ο ένας τον άλλον! Σας ευχαριστώ πολύ για όλα! Στον Γιάννη, τη Στέλλα και τη Μιχαέλα-Αθανασία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	σελ. 6
Λέξεις Κλειδιά	σελ. 6
Εισαγωγή	σελ. 7

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ:

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1. Ιστορικά στοιχεία του ψωμιού.....	σελ. 11
1.2. Βασικά χαρακτηριστικά των σιτηρών.....	σελ. 13
1.3. Η περίπτωση της Ελλάδας.....	σελ. 15
1.4. Η περίπτωση της Ιταλίας.....	σελ. 18
1.5. Διαχωρισμός άσπρου και μαύρου ψωμιού.....	σελ. 21
1.6. Η συμβολική αξία του ψωμιού.....	σελ. 24
1.6.1. Η περίπτωση της κηδείας.....	σελ. 26
1.6.2. Η περίπτωση του γάμου.....	σελ. 29
1.6.3. Η περίπτωση των εορτών.....	σελ. 33

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ:

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

2.1. Μεθοδολογία	σελ. 35
2.1.1. Φούρνος στην Κάτω Τούμπα.....	σελ. 38
2.1.2. Εικόνες και περιγραφή του χώρου του φούρνου στην Κάτω Τούμπα.....	σελ. 40

2.1.3. Φούρνος στο Κορδελιό.....	σελ. 48
2.1.4. Εικόνες και περιγραφή του χώρου του φούρνου στο Κορδελιό	σελ. 49
2.2. Παρουσίαση των ευρημάτων της έρευνας	σελ. 56
2.2.1. Εισαγωγή.....	σελ. 56
2.2.2. Δημογραφικά Στοιχεία	σελ. 57
2.2.3. Δημογραφικά στοιχεία φούρνου στην Κάτω Τούμπα	σελ. 58
2.2.4. Δημογραφικά στοιχεία φούρνου στο Κορδελιό.....	σελ. 64
2.2.2 Ανάλυση.....	σελ. 71
2.2.3. Η έντονη θρησκευτική χροιά	σελ. 72
2.2.4. Η έντονη οικογενειακή χροιά	σελ. 74
2.2.5. Η ανάγκη για αποθήκευση.....	σελ. 78
2.2.6. Διαφοροποιήσεις στην τιμή των προϊόντων.....	σελ. 80
2.2.7. Η πολιτική χροιά	σελ. 81
2.2.8. Αθλητική χροιά.....	σελ. 85
2.2.9. Η οικειότητα της καθημερινότητας στη γειτονιά.....	σελ. 86
2.3. Συμπεράσματα.....	σελ. 87
Επίλογος	σελ. 90
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	σελ. 92
Παράρτημα	σελ. 95

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σε αυτήν την εργασία πραγματοποιείται μια προσπάθεια ώστε να διερευνηθεί ο ρόλος του ψωμιού τόσο σε κοινωνικό όσο και σε συμβολικό επίπεδο. Είναι αγαθό το οποίο έχει καθημερινό χαρακτήρα και χρησιμότητα, είναι γνωστό διαχρονικά και σε όλες τις γωνιές του πλανήτη, καθώς οι άνθρωποι σε κάθε κοινότητα καταναλώνουν ψωμί ή προϊόντα αντίστοιχα του ψωμιού. Για αυτόν τον λόγο, κρίνεται αναγκαίο να διερευνηθεί ακόμα μια οπτική του υλικού αυτού. Η εργασία έχει σκοπό να παρουσιάσει, να αναλύσει και να εξάγει συμπεράσματα από την έρευνα που έγινε σε δύο φούρνους στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Το κύριο μέλημα της έρευνας αυτής ήταν να αναδείξει τη σχέση μεταξύ του πελάτη και του αρτοποιείου. Πως μπορεί να διαμορφώνεται μια τυπική ημέρα σε έναν τέτοιο χώρο.

Λέξεις - Κλειδιά: ψωμί, σιτάρι, συμβολισμός ψωμιού, κοινωνικός ρόλος του ψωμιού

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μια από τις βασικότερες βιολογικές ανάγκες είναι η διατροφή. Ο άνθρωπος χρειάζεται την τροφή αρχικά για να επιβιώσει και έπειτα για να καταφέρει να πραγματοποιήσει τις λειτουργίες της καθημερινής ζωής. Η επιστήμη της Κοινωνιολογίας έχει ασχοληθεί ενδελεχώς με την καθημερινή ζωή και αποτελεί κύριο κλάδο της. Μέσα από αυτό πηγάζει, επομένως, η ενασχόληση με τη διατροφή, τις διατροφικές συνήθειες και τους συμβολισμούς των τροφών στις αγροτικές κοινωνίες ανά τους αιώνες αλλά και μέχρι σήμερα. Όπως πληροφορούμαστε από τη Ματθαίου (2003: 7), η δεκαετία του εξήντα αποτέλεσε σταθμό για την άνθηση των επιστημονικών προσεγγίσεων με θέμα τη διατροφή. Από την ίδια μαθαίνουμε πως καθοριστικό ρόλο έπαιξαν οι L. Febvre και M. Bloch όπου αρκετοί μεταγενέστεροι επέστρεφαν στις ποσοτικού τύπου προσεγγίσεις τους. Προϋπήρχαν, βέβαια, και άλλες μελέτες, σχεδόν αποκλειστικά σχετιζόμενες με τη γαλλική διατροφή. Κάπου στις αρχές του 1970 ο F. Braudel με το έργο του «Υλικός Πολιτισμός», αναφερόταν συγκεκριμένα στη σημαντικότητα της εισαγωγής της μελέτης του καθημερινού βίου² και έκτοτε αποτέλεσε «αυτόνομο ιστοριογραφικό κλάδο, την ιστορία της διατροφής» (ό. π.: 8). Μετέπειτα απασχόλησε κυρίως η ποσοτική μέτρηση των θερμίδων, η ποσοτική εξάρτηση, μέσα από την οικονομική ιστορία (ό. π.: 9).

Ξεχωριστός υπήρξε ο ρόλος του Claude Lévi-Strauss. Έθεσε τις βάσεις για πιο κριτικές αναλύσεις γύρω από τον κοινωνικό, πολιτικό και συμβολικό ρόλο της διατροφής (ό. π.: 10-11). Και ενώ μέχρι εκείνη την περίοδο, επικρατούσε η αντίληψη πως η διατροφή είναι ζήτημα προσωπικού γούστου, άποψη καθαρά επηρεασμένη από τη φιλελεύθερη αντίληψη, ο P. Bourdieu, στα 1979 απέδειξε πως ακόμα και οι διατροφικές επιλογές καθορίζονται από τη δομή του κοινωνικού χώρου και τη δομή του κεφαλαίου, καθώς κάθε αλλαγή διατροφικών συνηθειών αποτελούσε προϊόν συγκεκριμένων αναγκών μίας τάξης ή μιας κατηγορίας (Κωνσταντοπούλου, 2009: 25-26). Από τη δεκαετία του '80 και έπειτα το ενδιαφέρον στρέφεται περισσότερο προς τις διατροφικές συνήθειες της μεσαιωνικής περιόδου (Ματθαίου, 2003: 11). Στα πιο πρόσφατα χρόνια, οι μελέτες γύρω από την ιστορία της διατροφής, όπως αναφέρει η Ματθαίου, προσεγγίζουν κυρίως την «κοινωνικότητα, την αμοιβαιότητα, τα διατροφικά-μαγειρικά-διαιτητικά πρότυπα, το γούστο, τις διατροφικές απαγορεύσεις

² Σε τομείς που αφορούσαν τη διατροφή, την ενδυμασία ή την κατοικία (Ματθαίου, 2003: 8)

και τα ταμπού, το μαγειρικό σύστημα ως σημείο της εθνοτικής/εθνικής/τοπικής ή κοινωνικής διάκρισης, τη θρησκευτική νηστεία» και προσθέτει αντιστοίχως για «τη μελέτη των νοητικών αναπαραστάσεων της διατροφής στα χειρόγραφα και έντυπα βιβλία μαγειρικής, στα μενού, την εικονογραφία και τον κινηματογράφο» (ό. π.: 12). Σήμερα, οι περισσότερες μελέτες στρέφονται γύρω από τους οικονομικούς, κοινωνικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη διατροφή.

Στη συγκεκριμένη εργασία θα γίνει μια προσπάθεια ώστε να προσεγγιστεί ο κοινωνικός και συμβολικός ρόλος του ψωμιού ως βασικό διατροφικό μέσο για πολλούς αιώνες κυρίως σε περιοχές της ευρωπαϊκής Μεσογείου. Αυτό επειδή αυτές οι χώρες διακρίνονται από ισχυρότερη σύνδεση με την κουλτούρα του ψωμιού σε σχέση με άλλες. Μάλιστα η σύνδεση ήταν τόσο υψηλή ώστε, για παράδειγμα, στην ελληνική αγροτική κοινωνία, όπως και σε άλλες αγροτικές κοινωνίες, το ψωμί «αποτελούσε το κατ' εξοχήν σύμβολο δυνατότητας επιβίωσης» (Κωνσταντοπούλου, 2009: 26). Όπως αναφέρει ο V. Scardigli (1992), αυτή η «τεχνολογία» (που σήμαινε το βασικό μέσο διατροφής και διαβίωσης για πολλούς αιώνες) καθιερώθηκε σε σαφείς συμβολισμούς (π.χ. θεία κοινωνία, σεβασμός, παραδοσιακό τελετουργικό του ποιος κόβει το ψωμί στο τραπέζι κ.λ.π.) » (ό. π.: 26).

Η λέξη ψωμί προέρχεται ετυμολογικά από το αρχαιοελληνικό ρήμα «ψώω» που σημαίνει «τρίβω». Αργότερα εξελίχθηκε ώστε να δηλώνει το μικρό κομμάτι, δηλαδή τη «μπουκιά». Σήμερα, χρησιμοποιώντας τη λέξη «ψωμί» εννοούμε το σκεύασμα με δύο βασικά υλικά όπως νερό και αλεύρι. Ταυτόχρονα, για τη λέξη «άρτος» προκύπτει πως είναι, πιθανά, εξελληνισμένη λέξη με αρχαία περσική καταγωγή. Άλλη ερμηνεία επισημαίνει πως προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα «άρτύω» που σημαίνει τακτοποιώ, ετοιμάζω ή παρασκευάζω. Μια επιπλέον ερμηνεία αποδίδει ετυμολογικά την προέλευση στο επίσης αρχαιοελληνικό ρήμα «άραρίσκω» που σημαίνει συγκεντρώνω ή λογαριάζω. Σήμερα, χρησιμοποιείται περισσότερο για να περιγράψει το ψωμί που περιέχει κάποιο θρησκευτικό συμβολισμό ή ως συνθετικό που δηλώνει μια παρασκευή ψωμιού ιδιαίτερη τεχνική (όπως η λέξη «αρτοποιία»). Τα επιπλέον υλικά που πιθανά χρησιμοποιούνται, όπως μαγιά ή διάφορα μυρωδικά, άπτονται στις ικανότητες, στην τέχνη και τεχνική του παραγωγού και δίνουν ένα ιδιαίτερο γνώρισμα ώστε αρκετές φορές να διακρίνεται από τους υπόλοιπους. Αφορμή για να μελετηθεί το συγκεκριμένο θέμα, ως προς την εξέλιξη και τη

σημασία, στάθηκε η ανάγκη να διερευνήσουμε ένα τόσο καθημερινό υλικό που περιέχει όμως πολλούς συμβολισμούς και διαφοροποιήσεις ανάλογα με τη χρονική περίοδο και την κοινωνική ή οικονομική κατάσταση.

Το παρόν πόνημα διαρθρώνεται σε δύο βασικά μέρη. Στο πρώτο μέρος θα συναντήσουμε το θεωρητικό πλαίσιο. Αρχικά, αυτό περιλαμβάνει ορισμένα ιστορικά στοιχεία γύρω από το ψωμί και πως διαχειριστήκανε το θέμα οι εκάστοτε δημοφιλείς θρησκείες και τα ιδιαίτερα ήθη και έθιμα γύρω από αυτό. Έπειτα, αναλύονται τα βασικά γνωρίσματα των σιτηρών, δηλαδή, το πώς και το γιατί κρίνεται σημαντική η διατροφική και αγοραστική αξία των προϊόντων αυτών ακόμα και σήμερα. Έπειτα, ο αναγνώστης θα έρθει σε μια πρώτη επαφή με τη μορφή και τη σημασία που έλαβαν αυτά τα υλικά στην Ελλάδα και ποιοι παράγοντες επηρέασαν την αξία τους. Ακολουθώντας, για συγκριτικούς λόγους εντοπίσαμε και αναλύσαμε την περίπτωση της Ιταλίας. Είναι μια χώρα με αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με την Ελλάδα (γεωγραφικά, πολιτισμικά, κοινωνικά) και ενδεχομένως θα παρουσίαζε ένα ενδιαφέρον για τον αναγνώστη καθώς πιστεύουμε πως με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται μια σφαιρικότερη εικόνα σχετικά με το θέμα. Στη συνέχεια, γίνεται μια εισαγωγή στη σημασία της χρωματικής διαφοροποίησης στο ψωμί, η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερα έντονα χαρακτηριστικά οικονομικής ή ταξικής χροιάς. Τελευταία παράγραφο της πρώτης ενότητας αποτελεί η συμβολική ανάλυση του άρτου και η χρησιμότητά του σε περιπτώσεις όπως κηδείες, γάμοι και εορτές.

Στην επόμενη ενότητα συναντάμε το ερευνητικό κομμάτι του πονήματος. Αρχικά, περιγράφεται η μεθοδολογία και οι λόγοι που επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μορφή κοινωνικής έρευνας. Εισαγωγικά, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως εφόσον το θέμα διαχειρίζεται όρους και θέματα σχετικά με αντιλήψεις, συμβολισμούς, κοινωνικό-ταξικά ζητήματα και πεποιθήσεις γύρω από καθημερινά ζητήματα, επιλέχθηκε να ερευνηθεί με ποιοτική ανθρωπολογική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκε η επιτόπια παρατήρηση, όπου οι συμμετέχοντες δε γνώριζαν το σκοπό της παρουσίας της ερευνήτριας στο χώρο. Επομένως, η συνέχεια περιέχει τη γνωριμία του αναγνώστη με το χώρο όπου πραγματοποιήθηκε η έρευνα και με τα προϊόντα που είναι σημαντικά για τη συγκεκριμένη έρευνα. Κρίθηκε αναγκαίο σε αυτό το σημείο να συμπεριληφθεί η εικόνα των δημογραφικών στοιχείων του δείγματος με όσο το δυνατόν πιο ακριβείς ποσοτικούς όρους. Αυτό συνέβη επειδή υποθέσαμε πως θα

παρουσίαζε δυσκολίες για τον αναγνώστη να ανατρέχει συνεχώς στο Παράρτημα για τις σχετικές πληροφορίες. Ακολουθεί η ανάλυση των δεδομένων που αποκομίσαμε από την έρευνα σε συνδυασμό με τις πληροφορίες που συλλέξαμε από το θεωρητικό πλαίσιο. Το κεφάλαιο αναφέρεται και αναλύει παραμέτρους όπως ο θρησκευτικός χαρακτήρας και η συμβολή του στη κατανάλωση του ψωμιού και το πώς εμπλέκεται ο ρόλος και ο χαρακτήρας της οικογένειας μέσα στο ζήτημα. Ακολουθεί η ανάλυση παραμέτρων όπως η λαϊκή ανάγκη και η σημασία της για αποθήκευση και η ερμηνεία στις διαφοροποιήσεις των τιμών ανάλογα με το προϊόν.

Κρίνουμε επίσης πως είναι σε κάποιο βαθμό δυνατό να εξαχθούν συμπεράσματα από την παρατήρηση, αλλά θεωρούμε σημαντικό να αναφερθεί το γεγονός ότι η ενδεικτική έρευνα δεν έχει σκοπό να γενικεύσει τα στοιχεία, μιας και ήταν ιδιαίτερα συγκεντρωμένη ως προς το χώρο και τον τόπο καθώς τοποθετείται σε δύο σημεία (φούρνους) της Θεσσαλονίκης. Τα συμπεράσματα τα οποία συλλέγονται θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως λειτουργούν, εν μέρει, ως φορείς-αποτελέσματα γενικότερων κοινωνικών στάσεων και αντιλήψεων από ένα μικροκοινωνιολογικό επίπεδο σε ένα μακροκοινωνιολογικό. Στη συνέχεια ακολουθούν ορισμένα επιλογικά σχόλια τα οποία ολοκληρώνουν την ανάλυσή μας.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. 1. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

Το ψωμί είναι ένα υλικό που ήταν πάντα γνωστό. Όπως παραθέτει η Αννίνου (Σκουτέρη, 1998: 156³), ανακαλύφθηκε από τους αρχαίους Αιγυπτίους «...οι οποίοι έφτιαχναν στρογγυλά κομματάκια ζύμης από κεχρί και κριθάρι, ψημένα επάνω σε ζεστές πέτρες». Στον ίδιο τόπο, δηλαδή την Αίγυπτο, δοκίμασαν και παρασκεύασαν για πρώτη φορά οι Εβραίοι το ψωμί (ό. π.). Η εβραϊκή παράδοση⁴ της βρώσης του ψωμιού χωρίς μαγιά στηρίζεται ιστορικά στην φυγή τους από την Αίγυπτο, όταν έπεσε μεγάλος λιμός και αναγκάστηκαν στη συνέχεια να τρώνε άζυμο ψωμί (ό. π.). Από την ίδια πληροφορούμαστε πως οι Αρχαίοι Έλληνες παρασκεύαζαν σε ένα είδος τηγανιού έως και 172 διαφορετικές ποικιλίες ψωμιού (ό. π.). Η ρωμαϊκή παράδοση ήθελε τους Ρωμαίους να ψήνουν σε σπιτικούς φούρνους και να αρωματίζουν το ψωμί με μάραθο και μαϊντανό (ό. π.). Αφού επεκτάθηκε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία γνωστοποίησε, μεταξύ άλλων και το ψωμί στην υπόλοιπη Ευρώπη (ό. π.). Οι Γαλάτες προτιμούσαν το λευκό ψωμί από μαγιά μύρας και ήταν είδος το οποίο χρησιμοποιούνταν σε διάφορες θρησκευτικές τελετές (ό. π.).

Σχετικά με τη διατροφή σε συνάρτηση με το ψωμί συγκεκριμένα για την Αρχαία Ελλάδα πληροφορούμαστε από τον Σουλιώτη (2012⁵) ότι κατά την εποχή του Ομήρου τα γεύματα της ημέρας ήταν τρία το «άριστον», το «δείπνον» και το «δόρπον» και την πρωτεύουσα θέση σε αυτά κατείχαν το ψωμί και το κρασί. Το ακράτισμα⁶, περιείχε συνήθως κριθαρένιο ή σταρένιο ψωμί βουτηγμένο σε ανέρωτο κρασί, ενώ όπου υπήρχε η δυνατότητα εμπλουτιζόταν με ελιές, σύκα ή άλλους καρπούς (ό. π.). Ο Σουλιώτης (2012) αναφέρει επίσης, πως η καθημερινή παρασκευή ψωμιού περιείχε δυόσμο, σουσάμι, μάραθο, μέλι ή τυρί. Τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα προμηθευόταν τις τροφές απευθείας από τη φύση (ό. π.). Τα βασικά είδη

³ Βρίσκεται στο «Ανθρωπολογία της Διατροφής» (2005-2006) της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

⁴ Για τον εορτασμό της επιτυχούς διάβασης της Ερυθράς Θαλάσσης (Σκουτέρη, 2006: 156).

⁵ Διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://gastronomion.blogspot.gr/2012/11/blog-post_23.html>

⁶ Το ακράτισμα ήταν ένα λιτό γεύμα λίγο πριν την αυγή.

με τα οποία σιτίζονταν ήταν ζωμός από κριθάρι, πίτες με κριθάλευρο και κριθαρένια ψωμιά (ό. π.). Ενώ, σπάνια ήταν η κατανάλωση του άσπρου ψωμιού, όπως και του κρέατος, από τους φτωχούς (ό. π.). Μια ακόμα κατηγορία ήταν αυτή των αθλητών. Η δίαιτα των αθλητών (Σουλιώτης, 2012) περιείχε καρύδια και γαλακτοκομικά, κυρίως φρέσκο τυρί πριν προλάβει να στραγγίσει. Επιπλέον, βασικό ρόλο στη διατροφή τους, έπαιζαν κριθαρένιοι και σιταρένιοι καρποί με τα πίτουρα χωρίς το προζύμι (ό. π.).

Γενικά όμως για το χώρο της Μεσογείου, τα σιτηρά φαίνεται πως κατείχαν σημαντικό κομμάτι τόσο διατροφικά όσο και αξιακά. Συγκεκριμένα, ο Braudel (1990: 37), τονίζει ιδιαίτερα την αξία του σιταριού στο έργο του αναφέροντας χαρακτηριστικά πως: «Το σιτάρι και το ψωμί είναι τα αιώνια βάσανα της Μεσογείου...». Αυτά τα προϊόντα κατέχουν πρωταγωνιστικό ρόλο και ταλαιπωρούν τους διαχειριστές των αγορών τόσο διαχρονικά όσο και διαχωρικά. Ενδεχόμενη κακή σοδειά μιας χρονιάς συνεπάγεται σοβαρές κακουχίες, μέχρι και λιμούς τόσο στα αστικά κέντρα όσο και στην ύπαιθρο (ό. π.: 38). Ταυτόχρονα, σημειώνει ως αυτονόητο ταξικό διαχωρισμό το γεγονός ότι οι φτωχοί θα υποφέρουν σαφώς περισσότερο από τους πλούσιους. Οι δεύτεροι, με διάφορες επινοήσεις⁷ κατάφερναν να ισορροπήσουν την έλλειψη σε περιόδους κρίσης (ό. π.). Στην περίπτωση των αστικών κέντρων⁸ μέχρι τον 16^ο αιώνα, οι τοπικές κυβερνήσεις χρηματοδοτούν τους εμπόρους για να εμπορεύονται και να εισάγουν σιτάρι μέσω των θαλάσσιων οδών από τη Μαύρη Θάλασσα, την Αίγυπτο, τη Θεσσαλία, την Αλβανία, την Πουλία, τη Σαρδηνία, το Languedoc, την Αραγόνα ή την Ανδαλουσία και να το αποθηκεύουν σε μεγάλες σιταποθήκες, ως προληπτικό μέσο αντιμετώπισης σιτοδείας ή τοπικού λιμού (ό. π.).

⁷ Όπως για παράδειγμα, αποθηκεύοντας μεγάλο όγκο προϊόντος, δίνοντας για άλεση το σιτάρι, ζυμώνοντας το αλεύρι, ψήνοντας οι ίδιοι το ψωμί (Braudel, 1995: 38).

⁸ Όπως Βενετία, Νάπολη, Ρώμη, Φλωρεντία, Γένοβα (ό. π.)

1. 2. ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΣΙΤΗΡΩΝ

Το ψωμί είναι ο επεξεργασμένος καρπός του σιταριού και άλλων σιτηρών. Η όψη του δεν έχει μεταβληθεί ιδιαίτερα, τουλάχιστον από το Μεσαίωνα μέχρι σήμερα. Όπως αναφέρει ο Montanari⁹ (1994: 15), όταν τον 4^ο αιώνα ο Χριστιανισμός έγινε επίσημη θρησκεία, και καθώς γεννήθηκε και αναπτύχθηκε στο Μεσογειακό περιβάλλον, εύκολα ενσωμάτωσε την κουλτούρα της Αρχαίας Ελλάδας, την Εβραϊκή και αυτή της Ρωμαϊκής Εποχής. Τα προϊόντα τα οποία συνέθεταν σε υλιστική και ιδεολογική βάση τον πολιτισμό αυτό, όπως διατροφικά σύμβολα και εργαλεία της λατρείας, δηλαδή, το ψωμί και το κρασί, αποτέλεσαν - μετά από μεγάλη διαμάχη - τα μετέπειτα σύμβολα της τελετής των Θείων Ευχαριστιών¹⁰ (ό. π.). Αυτές οι επιλογές συνεπάγονται αφενός μια ρήξη με την εβραϊκή παράδοση, η οποία απέκλειε το ψωμί και το κρασί από την τελετουργία, από την άλλη, θα διευκόλυνε την εισαγωγή της νέας πίστης στο σύστημα αξιών του Ρωμαϊκού κόσμου (ό. π.: 16). Όσο η Χριστιανική Θρησκεία διαδιδόταν στην Ευρώπη, εκτοπίζοντας –ορισμένες φορές βίαια- άλλες θρησκείες, αυτά τα προϊόντα, ήταν ήδη γνωστά σε πολλές από τις περιοχές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και καθιερώθηκαν ως σύμβολα της νέας θρησκείας¹¹ (ό. π.).

Τα σιτηρά, τα δημητριακά γενικά, διακρίνονται από ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Αρχικά, πρόκειται για μονοετείς καλλιέργειες που ευδοκιμούν σε όλο τον κόσμο ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες των γεωγραφικών ζωνών. Είναι είδος

⁹ Από κείμενο στην αγγλική γλώσσα, σε μετάφραση της γράφουσας.

¹⁰ Και το λάδι επίσης έγινε απαραίτητο για τη Θεία Λειτουργία (Montanari, 1994: 15).

¹¹ «Το κήρυγμα του Αυγουστίνου εξηγεί λεπτομερειακά την παραβολή ανάμεσα στο ψωμί και στη μορφοποίηση της νέας θρησκείας: «Αυτό το ψωμί αποκαλύπτει την ιστορία σας. Ξεκινήσατε σαν σπόρος στα χωράφια. Η γη σας γέννησε και η βροχή σας ανέθρεψε και γίνετε βλαστός. Η ανθρώπινη εργασία σας έφερε για αλώνισμα, σας διαμόρφωσε, σας ανέμιση, σας έβαλε σε σιταποθήκη, σας έφερε στο μύλο, [...], σας ζύμωσε και σας έβαλε στο φούρνο. [...] Δεν υπήρχατε και δε δημιουργηθήκατε, σας έφεραν στο αλώνι του Κυρίου και αλεστήκατε από τα βόδια. Όσο περιμένατε για την κατήχηση, ήσασταν σαν τα σιτηρά που φυλάσσονται στην αποθήκη. Έπειτα, διατάσσεστε για Βάπτισμα. [...] Ψηθήκατε στο φούρνο του Αγίου Πνεύματος και γίνετε το αληθινό ψωμί του Θεού».

Η ουσία του ψωμιού ήταν ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός, που «δόθηκε» στην Παρθένο, ζυμώθηκε στη σάρκα, ζυμώθηκε στα Πάθη, «ψήθηκε» στο φούρνο του τάφου, και ωρίμασε σε εκκλησίες όπου κάθε μέρα «σερβίρεται» στους πιστούς (Montanari, 1994: 16-17).

πρώτης ανάγκης, μια οικονομική τροφή που αποτελεί τη βάση στη διατροφική πυραμίδα. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι πολλοί από τους αρχαίους πολιτισμούς αναπτύχθηκαν σε περιοχές καλλιέργειας¹² Η ανθεκτικότητα, η προσαρμοστικότητα και η αντοχή του υλικού στο χρόνο και στο χώρο, απέδωσε σε αυτό τη σημαντικότητά του.

Σιτηρά και δημητριακά καταναλώνονται τόσο από ανθρώπους όσο και από ζώα, ως ζωοτροφές. Επιπλέον, στα οφέλη τους, εκτός από σκευάσματα ψωμιού και παράγωγά του, εντάσσονται και φαγητά όπως τα ζυμαρικά, τις χυλοπίτες, το κους-κους, το πλιγούρι, το ρύζι. Επίσης, ως πρώτη ύλη σε σνακ όπως μπισκότα, κουλουράκια, κέικ, κουάκερ, κράκερ, ως αλεσμένα δημητριακά για ελαφρύ γεύμα (μούσλι), στις τηγανίτες, σε πίτες, σε γλυκά, σε λουκουμάδες, σε διάφορες σάλτσες ως βάση και σε κρέμες (κρέμες αραβοσίτου, ριζάλευρο, παιδικές-βρεφικές κρέμες). Πέραν της χρήσης τους ως πρώτες ύλες στη βιομηχανία τροφίμων, χρησιμοποιούνται και από τη βιομηχανία χάρτου, στις συσκευασίες τροφίμων με σακούλα (συσκευασίες τύπου poly-pack), καθώς και για την παραγωγή βιοκαυσίμων. Ακόμη, χρησιμοποιούνται ως πρώτη ύλη σε διάφορα ποτά όπως το ουίσκι ή η μύρα. Σε αυτό το σημείο, προκαλείται, ίσως, το ερώτημα ποια είναι η μορφή που έχει το υλικό αυτό στις χώρες που καταναλώνεται. Παρακάτω, παρατίθενται σχετικές πληροφορίες συγκεκριμένα για την Ελλάδα και την Ιταλία.

¹² Για παράδειγμα, οι Βαβυλώνιοι και οι Αιγύπτιοι ανέπτυξαν τον πολιτισμό τους κοντά σε καλλιέργειες σιταριού, οι Κινέζοι σε καλλιέργειες ρυζιού, οι Ίνκας, οι Μάγιας και οι Αζτέκοι σε καλλιέργειες καλαμποκιού.

1. 3. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Όσον αφορά στην περίπτωση του ελλαδικού χώρου, στην 7η χιλιετία, κατά τη νεολιθική εποχή, υπάρχουν οι πρώτες μαρτυρίες πως ξεκινά να καλλιεργείται το σιτάρι (Βαλαμώτη, 1992: 46¹³). Αυτό γίνεται φανερό κυρίως μέσα από τα ευρήματα για τους τρόπους αποθήκευσης. Αρχικά, ένας τρόπος αποθήκευσης του σιταριού, όπως παραθέτει η Βαλαμώτη από το έργο των Jones και λοιπών, εικάζεται πως ήταν με τη μορφή σταχιδίων, ο σπόρος δηλαδή δεν είχε αποχωριστεί από τα λέπυρά του" (ό. π.: 49). Επίσης, η αποθήκευση με τα λέπυρα στόχευε, πιθανά, στην προφύλαξη των καρπών από έντομα ή μύκητες (ό. π.: 50). Ταυτόχρονα, ο πιο οικείος τρόπος μέχρι σήμερα, κυρίως στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, ήταν η υπόγεια φύλαξη των σπόρων σε λάκκους (ό. π.). Για την ίδια περίοδο, οι ερευνητές, σύμφωνα με την Σκαφιδά (ό. π.: 35), καταλήγουν στο συμπέρασμα πως είχε δημιουργηθεί ο θεσμός της "κοινωνικής αποθήκευσης". Αυτό σήμαινε πως όποιος είχε δημιουργήσει πλεόνασμα καρπών έδινε το περίσσειμα σε όποιον το είχε ανάγκη με έμμεσο στόχο την ανταπόδοση (ό. π.).

Στον ελλαδικό χώρο, η σημαντικότητα του ψωμιού διακρίνεται τις περισσότερες φορές στην έλλειψή του. Όπως πληροφορούμαστε από την έρευνα του Κωστή (1993: 60) το 1740 υπήρξε μια από τις δυσκολότερες χρονιές του 18^{ου} αιώνα. Ανάμεσα στον πληθυσμό της χερσονήσου επικρατεί ασιτία, συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη, ιδίως ανάμεσα στον εβραϊκό πληθυσμό της πόλης λιμοκτονούν (ό. π.: 61). Αν και υφίσταται ο καταναγκασμός του πληθυσμού να συντηρείται με κεχρί και το γεγονός αυτό επιβραδύνει τους μαζικούς θανάτους από πείνα, δεν καθίσταται δυνατό δυστυχώς, να αποφευχθεί η ανάπτυξη ασθενειών, καθώς τελικά μεγάλη μερίδα πληθυσμού της πόλης οδηγείται στο θάνατο λόγω της κατανάλωσης των υποκατάστατων τροφών καθώς το σιτάρι βρισκόταν σε έλλειψη (ό. π.).

Στη συνέχεια της έρευνας του Κωστή, όπως παραθέτει από τον Μαμμώνη (1993: 49), βλέπουμε πως στη Θράκη, στα 1769, επικρατούσε η παρακάτω κατάσταση: «εκείνο που επολιτεύετο δια ψωμί, ήταν μαύρο όχι από σιτάρι καμωμένο». Για το σιτάρι ήταν δύο οι εκδοχές, ή δεν υπήρχε καθόλου ή οι ποσότητες ήταν μικρές. Ως

¹³ Βρίσκεται στο "Πρακτικά τριήμερου εργασίας Πήλιο, "Ο άρτος ημών" από το σιτάρι στο ψωμί", (1992) 10-12 Απριλίου 1992, Πολιτιστικό και Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα.

υποκατάστατα, το κριθάρι, το κεχρί και ορισμένες φορές το καλαμπόκι, είχαν ως αποτέλεσμα από τη μια, ένα υλικό χαμηλότερης ποιότητας, που από την άλλη αρκούσε για να τραφεί ο πληθυσμός, ώστε να ελαττωθεί η πείνα (ό. π.). Ως επί το πλείστον, αναφέρει πως η πείνα ήταν φυσικό επόμενο της έλλειψης σιταριού (ό. π.: 57). Η απουσία των υπολοίπων ειδών οδηγεί στην ακρίβεια (ό. π.). Σε αυτό το σημείο ο Κωστής επισημαίνει την ιδιαίτερη σημασία των παραπάνω, ειδικά για μια κοινωνία όπου ο μέσος άνθρωπος χρησιμοποιεί ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του εισοδήματός του στην αγορά σιτηρών (ό. π.). Αυτό λαμβάνει ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα εφόσον το σιτάρι, αλλά και τα σιτηρά γενικότερα συναπαρτίζουν όχι μόνο το θεμέλιο της διατροφής των ανθρώπων, αλλά και του ίδιου του πολιτισμού (ό. π.). Όταν όμως ο όρος ακρίβεια χρησιμοποιούταν για να περιγράψει και τις τιμές του σιταριού, τότε η κοινωνία αντιδρούσε με ιδιαίτερες εντάσεις (ό. π.). Όπως αναφέρεται στο έργο του Κωστή οι αφηγήσεις μεταχειρίζονται τους όρους με συνείδηση της απόκλισης που βρίσκεται ανάμεσα στις δύο καταστάσεις «ακρίβεια ήττον και ουχί πείνα» (ό. π.: 57). Η ακρίβεια δήλωνε αύξηση των τιμών, όχι όμως και έλλειψη, πείνα, δηλαδή ένδεια των στοιχειωδών συστατικών που συνθέτουν ένα ισορροπημένο διαιτολόγιο (ό. π.: 57-58).

Παρατηρείται επίσης, μέσω της συχνότητας των αναφορών για τους μεγάλους λιμούς, ακόμα και όταν δεν οδηγούν με άμεσο τρόπο σε θάνατο, κατασκευάζουν τις συνθήκες για αυξημένη θνησιμότητα, χωρίς ωστόσο κάτι τέτοιο να εκφράζεται έτσι από τις πηγές (ό. π.: 60). Συγκεκριμένα, διατυπώθηκε από τον Καλινδέρη και αναφέρει ο Κωστής, η παρακάτω έκφραση: «και έγινε μεγάλη λίμα εις τον κόσμον έως όπου εκινδύνευαν ο κόσμος εις θάνατον από πείνα» (ό. π.: 60). Στις περιπτώσεις αυτές, όπως παραθέτει ο Κωστής από το έργο του Λάμπρου, η έλλειψη σιταριού και η υπερτίμηση των άλλων αγαθών είχε ως άμεσο αποτέλεσμα να τρέφονται οι άνθρωποι με «βοτάνας, χλόας, ρίζας, γιγάρτες, ακρύδρυα» (ό. π.). Με αυτόν τον τρόπο από τη μια αποφεύγεται άμεσα ο θάνατος, από την άλλη δεν παραλείπονται οι εντερικές αρρώστιες, και πολλές από τις οποίες δεν αποκλείεται να αποβούν μοιραίες για τον πληθυσμό, σε σύντομο ή μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (ό. π.).

Κρίνεται αξιόλογο να αναφερθεί η παρακάτω σημαντική αλλαγή που πληροφορείται κανείς από το έργο της Κοτέα (2007: 97-98). Συγκεκριμένα, από την καθημερινή

παρασκευή ψωμιού στο σπίτι από τις ίδιες τις νοικοκυρές, γύρω στα 1860¹⁴ ξεκινάνα τα νοικοκυριά να «εμπιστεύονται» τους αρτοποιούς με άμεσο αποτέλεσμα την άνοδο του κλάδου και την ίδρυση των πρώτων ατμόμυλων (ό. π.: 98). Αυτό συνέβη λόγω, αφενός, της υιοθέτησης του αστικού προτύπου κατανάλωσης¹⁵ και αφετέρου στο τέχνασμα¹⁶ εικονικής μείωσης της τιμής στο έτοιμο ψωμί (ό. π.). Ήταν πλέον συνηθισμένο φαινόμενο στον Πειραιά, τουλάχιστον για τις εργαζόμενες γυναίκες, να αγοράζουν ψωμί και να μην το ζυμώνουν μόνες τους (ό. π.). Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις γενικότερες αλλαγές σε πολιτικό-οικονομικό επίπεδο, εισήγαγε την κοινωνία σε ένα νέο τρόπο κατανάλωσης που ειδικεύεται στην κατανάλωση βιομηχανοποιημένων προϊόντων. Τα χειροποίητα ή φτιαγμένα στο σπίτι («σπιτικά») αγαθά θεωρούνται σταδιακά ακατάλληλα προς κατανάλωση και ως συνέπεια, αρκετά παλαιομοδίτικη συνήθεια.

Μεταγενέστερα, για την περίοδο 1870-1922, όπως πληροφορούμαστε από την έρευνα της Σαλίμπα (2004: 288), το ψωμί στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος υπήρξε «το πιο συνηθισμένο φαγητό» όπου περιείχε «χόρτα-σινάπια χωρίς λάδι με σκόρδο και ξερό ψωμί». Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι το ψωμί, κυρίως σε εμπόλεμες περιόδους στις οποίες τα άρρενα μέλη επιστρατεύονταν και η οικογένεια βυθιζόταν στην ανέχεια, ήταν προϊόν πολυτελείας και πιο συγκεκριμένα δύο καταγεγραμμένα γεγονότα επιβεβαιώνουν την παραπάνω θέση¹⁷ (ό. π.). Από τα παραπάνω

¹⁴ Για τα εύπορα στρώματα αυτή η μεταβολή είχε ξεκινήσει νωρίτερα (Κοτέα, 2007: 98).

¹⁵ Που ήταν ήδη ευρέως διαδεδομένο σε χώρες της Δύσης (Κοτέα, 2007: 98).

¹⁶ Μέχρι τότε η επιβολή του δασμού στο έτοιμο ψωμί επιβάρυνε μόνον τα πληρώματα των ξένων πλοίων που αγκυροβολούσαν στον Πειραιά, τους περαστικούς και τη μικρή ομάδα οικονομικά εύπορων στρωμάτων. Εντούτοις, μετά την κατάργηση του φόρου στο έτοιμο ψωμί, η διαφορά στην τιμή συνέχισε να ισχύει στα βασικά συστατικά για τη δημιουργία του π.χ. δημητριακά και αλεύρι (Κοτέα, 2007: 98).

¹⁷ «Λίγο πριν την κήρυξη της Ελλάδας σε πτώχευση το 1893, στη Σύρο γυναίκες επιτέθηκαν σε πλανόδιο αρτοποιή και του αφαίρεσαν δια της βίας όσα καρβέλια είχε στο καρότσι του. Η αστυνομία δεν μπορούσε να παρέμβει, γιατί τόσο αυτές που πήραν τα καρβέλια, όσο και οι άλλες γυναίκες της γειτονιάς εξεγέρθηκαν με απειλές εναντίον των αστυνομικών, οι οποίοι αποσύρθηκαν χωρίς να κάνουν συλλήψεις. Σύμφωνα με την αναφορά του νομάρχη, οι γυναίκες προκάλεσαν αυτό το περιστατικό από την πείνα. Επίσης το 1894 πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή γυναικών συλλαλητήριο στο Βόλο, στο προαύλιο του Αγίου Νικολάου, εξαιτίας της προβλεπόμενης αύξησης στην τιμή του ψωμιού.» (Σαλίμπα, 2004: 289).

Αυτή η τακτική συναντάται επίσης και στα χρόνια της Γαλλικής Επανάστασης, όπου σώζονται μαρτυρίες που καταθέτουν ανάλογο περιστατικό. Όπως παραθέτει ο Etienne-Joseph Barbier (GPS.edu, χ. χ., από άρθρο στην αγγλική γλώσσα σε δική μου μετάφραση), το ψωμί ήταν η βάση της διατροφής των περισσότερων ανθρώπων, και οι διακυμάνσεις στην τιμή του ήταν έντονα αισθητές από τους φτωχούς, κυρίως από τις γυναίκες που πιο συχνά αγόραζαν ψωμί από την αγορά. Οι γυναίκες διαμαρτυρήθηκαν πολλές φορές για τις άδικες αυξήσεις των τιμών στο ψωμί σε κινητοποιήσεις που έγιναν γνωστές ως «εξεγέρσεις ψωμιού» (ό. π., έμφαση του συγγραφέα). Όπως δείχνει αυτό το απόσπασμα, αυτές δεν ήταν συνήθως βίαιες, ούτε συνεπάγονταν λεηλασίες,

συμπεραίνουμε τη σπουδαιότητα του ψωμιού σε μια αγροτική κοινωνία, όπως η Ελλάδα, ιδιαίτερα σε εκείνες τις χρονολογίες. Είναι, επομένως, υλικό αγαθό άρρηκτα συνδεδεμένο με την κουλτούρα της χώρας.

1. 4. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ

Κρίνεται σημαντική η αναφορά στην περίπτωση της Ιταλίας, καθώς παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η βιβλιογραφία που αναφέρεται σχετικά με το θέμα τόσο στη χώρα όσο και σε άλλες περιοχές. Εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι στο θέμα του ψωμιού υπάρχουν πάρα πολλές ομοιότητες στις χώρες της Μεσογείου. Συγκεκριμένα, οι δύο αυτές χώρες μοιάζουν στον τρόπο κατανάλωσης του ψωμιού, αποδίδεται δηλαδή, ως βασικό υλικό. Ίσχυε ο ίδιος διαχωρισμός σε λευκό και μαύρο ψωμί ανάλογα με την κοινωνική προέλευση. Η φτώχεια, η πείνα ή ο λιμός χαρακτηρίζονταν από τη διαθεσιμότητα και το ποσοστό της κατανάλωσης του υλικού αυτού.

Όπως πληροφορούμαστε από το Montanari (1994: 30), μετά την κρίση του 3^{ου} αιώνα και καθώς ο ρόλος της αγοράς μειώθηκε αναλογικά με την οικιακή παραγωγή και την κατανάλωση, η κατάσταση άρχισε σιγά-σιγά να μεταβάλλεται. Η συγκομιδή του σιταριού, που θεωρούταν μια εργασία έντονη και το αποτέλεσμα, αναλογικά, χαμηλής απόδοσης, έδωσε σιγά-σιγά έδαφος σε κατώτερους μεν, αλλά σκληρότερους και πιο αξιόπιστους σπόρους: σίκαλη, κριθάρι, βρώμη, δίκοκκο, όλυρα, κεχρί, ιταλικό κεχρί και ζαχαρόχορτο (ό. π.). Τα περισσότερα από αυτά ήταν ήδη γνωστά πριν από αιώνες και χρησιμοποιήθηκαν ως βασική, οριακή, διατροφή των ανθρώπων προς επιβίωση, ενώ ταυτόχρονα χρησιμοποιήθηκαν και ως τροφή για τα ζώα (ό. π.). Άλλα είχαν ανακαλυφθεί μόλις πρόσφατα, η σίκαλη για παράδειγμα οι Ρωμαίοι αγρότες την αντιλαμβάνονταν σαν αγριόχορτο (ό. π.). Σύμφωνα με τον Pliny, όπως παραθέτει ο Montanari, η σίκαλη είναι ένα «πολύ φτωχό φαγητό και εξυπηρετεί μόνο στο να αποτρέψει τη λιμοκτονία» (ό. π.).

αλλά, αντίθετα, ήταν μια συλλογική δράση που σχεδιάστηκε για να αναγκάσει τους αρτοποιούς να πωλούν το ψωμί σε μια «δίκαιη» ή «ηθική» των τιμών και όχι σε ό, τι τιμή έκρινε η αγορά (ό. π., έμφαση του συγγραφέα).

Από τον ίδιο συγγραφέα, αντλούμε πληροφορίες για τον 11^ο αιώνα σχετικά με τη διατροφή των κοινωνικά κατώτερων στρωμάτων. Τα υπόλοιπα φαγητά θεωρούνταν «συνοδευτικά» και ήταν δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με το ψωμί (ό. π.: 47). Η καλύτερη απόδειξη αυτής της εξέλιξης ήταν ο όρος *companaticum*¹⁸ (κυριολεκτικά, μαζί με το ψωμί) σε λατινογενείς γλώσσες (ό. π.: 48, έμφαση του συγγραφέα). Ο ρόλος του ψωμιού άλλαξε ραγδαία, σύμφωνα με τον Montanari, από τότε που ο Isidore της Σεβίλλης παραθέτει ότι το όνομα του ψωμιού (*panis*) προέρχεται από το γεγονός ότι σερβιριζόταν (*adponatur*) με άλλα φαγητά (ό. π.: 47). Μεταγενέστερα, τα υπόλοιπα χρησιμοποιήθηκαν ως συνοδευτικά. Στα αγροτικά συμβόλαια τα αγροτεμάχια αναφερόταν ως «τόποι ψωμιού» (ό. π.). Η αγροτική παραγωγή μετατράπηκε σε «συγκομιδή ψωμιού» (ό. π.). Το ενοίκιο και η γη υπολογιζόταν σε όρους ψωμιού (ό. π.). Πάνω απ' όλα, το ψωμί αποτέλεσε την προμήθεια των αγροτικών οικογενειών (ό. π.). Η ζύμωση αποτελούσε θέμα υψίστης σημασίας (ό. π.). Η έλλειψη ψωμιού σήμαινε πείνα (ό. π.). Τα υποκατάστατα θα σήμαιναν την οριακή επιβίωση, αλλά η έλλειψη ψωμιού σηματοδοτούσε επείγουσα ανάγκη και ότι ελλοχεύει μεγάλη δυσκολία (ό. π.). Στην πραγματικότητα, η αντίληψη που επικρατούσε για το υλικό αυτό, δεν ήταν απλά «ψωμί» (ό. π.: 50). Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το όνομα αυτό συμπεριλαμβάνει και άλλα τρόφιμα, καθώς και συμβολισμούς, εκπροσωπώντας όλα τα τρόφιμα που προέρχονται από τα πεδία εργασίας (ό. π.). Μεταξύ του 11ου και 13ου αιώνα, η γεωργία στην Ευρώπη σημειώθηκε από σημαντική επέκταση στο σιτάρι, ως καλλιέργεια εδάφους που έχει αποκτηθεί από μικρότερους κόκκους (ό. π.). Ως αποτέλεσμα, η κατανάλωση ψωμιού, ιδίως στο άσπρο ψωμί, ήταν να αυξηθεί (ό. π.).

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα σημειώθηκε μείωση στην κατανάλωση του κρέατος¹⁹ ως αποτέλεσμα αυτού ήταν η ακόμα μεγαλύτερη εξάρτηση από το ψωμί ως καθημερινή

¹⁸ Αντίστοιχα, η ίδια λέξη χρησιμοποιείται και από τον Braudel, κάνοντας ταυτόχρονα μια ενδιαφέρουσα συγκριτική παρατήρηση για τη σημερινή εποχή. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει: «Σύμφωνα με τον Le Grand d'Aussy, στα 1782 ένας χειρώνακτας ή ένας αγρότης στην Γαλλία φτάνουν να καταναλώσουν δύο ή τρεις λίβρες ψωμί την μέρα, «αλλά οποιοσδήποτε έχει κάτι άλλο να φάει δεν καταναλώνει αυτή την ποσότητα». Κι όμως, ακόμη και σήμερα, στην Νότια Ιταλία, μπορεί κανείς να δει σε ένα γιατί εργάτες να γευματίζουν μ' ένα πελώριο κομμάτι ψωμί, συνοδευόμενο, σχεδόν σαν άρτυμα, από μερικές ντομάτες και κρεμμύδι, που λέγεται ενδεικτικά, *companatico*: αυτό που συνοδεύει το ψωμί» (Braudel, 1995: 132-133). Αυτή είναι μια εικόνα που θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει σε οποιοδήποτε «γιατί» ή γενικότερα χώρο εργασίας ή ακόμα και σε ένα σχολείο κατά τη διάρκεια του διαλείμματος, στην Ελλάδα ή και σε διάφορα άλλα μέρη.

¹⁹ Αυτό αφορούσε τα φτωχότερα στρώματα. Οι πιθανοί λόγοι ήταν οι εξής: αύξηση του πληθυσμού, αποκατάσταση της αγροτικής γης και μείωση των βοσκοτόπων και των δασών, η μείωση των μισθών, αύξηση της κτιριακής πυκνότητας και η συνακόλουθη απαγόρευση της εκτροφής ζώων στην πόλη και η μείωση των εισαγωγών από την Ανατολή μετά την τουρκική κατάκτηση της Ουγγαρίας (Montanari, 1994: 104).

τροφή (ό. π.: 104-105). Οι υπαίθριες αγορές συνέχιζαν να προσφέρουν στους κατοίκους μια μεγάλη ποικιλία προϊόντων από όσα ήταν διαθέσιμα στους αγρότες, αλλά η ημερήσια μερίδα του ψωμιού αποτελούσε ακόμα κεντρικής σημασίας ζήτημα (ό. π.: 105). Αυτή η μερίδα ποίκιλε σε ποιότητα και ποσότητα σε σχέση με τη διατροφική παράδοση της περιοχής, την αγοραστική δύναμη, την επιτυχία της συγκομιδής και τη χρονική στιγμή²⁰ (ό. π.). Υπήρχαν όμως, μεταξύ του 14^{ου} και του 17^{ου} αιώνα συγκεκριμένα επίπεδα κατανάλωσης στα οποία δε διακρίνεται διαφοροποίηση (ό. π.). Τα ντοκουμέντα του 14^{ου} αιώνα επιτρέπουν τον υπολογισμό του ημερήσιου ψωμιού (ή σιτηρών), την κατανάλωση στις πόλεις της κεντρικής και νότιας Ιταλίας (ό. π.).

Από τα στοιχεία που ακολουθούν συμπεραίνουμε την ευρεία κατανάλωση και απήχηση του ψωμιού. Η κατανάλωση ποίκιλε ανάμεσα σε 550 με 700g κατά κεφαλήν (ό. π.). Οι δημόσιες αρχές θεωρούσαν «φυσιολογική» την κατανάλωση ενός μοδίου²¹ το μήνα ή περίπου 650g τη μέρα (ό. π.). Η κατανάλωση στη Σικελία το 15^ο αιώνα φαίνεται να είναι αρκετά μεγαλύτερη, στο ένα κιλό τη μέρα (ό. π.). Στο 16^ο αιώνα, ο μέσος όρος της ατομικής κατανάλωσης φαίνεται να μην πέφτει κάτω των 500g, αλλά αντ' αυτού να τείνει προς τα πάνω (στα 800g) (ό. π.). Οι συνήθειες τιμές για την περιοχή γύρω από τη Σιένα στο 17^ο αιώνα κυμαίνονταν στα 700 με 900g, με μέγιστη τιμή τα 1200g (ό. π.). Χρησιμοποιώντας αυτά τα δεδομένα, είναι δυνατόν να σχηματιστεί ένα γενικό πλάνο: από το 14^ο έως το 17^ο αιώνα, η ημερήσια μερίδα ψωμιού κυμαίνονταν στα 500-600g και σε μερικές περιπτώσεις 700-1000g (ό. π.). Σε κάθε περίπτωση, δεν έπεφτε κάτω από 400-500g (εξαιρούνται βεβαίως οι περίοδοι του λιμού) (ό. π.).

²⁰ Για παράδειγμα, την άνοιξη οι προμήθειες ελαττώνονταν (Montanari, 1994: 105).

²¹ 36,5 λίτρα περίπου.

1. 5. ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΣ ΑΣΠΡΟΥ ΚΑΙ ΜΑΥΡΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

Η ταξική διαφοροποίηση στο ψωμί, έχει, τρόπον τινά, «χρωματικό» χαρακτήρα. Η αξία του λευκού ψωμιού είχε υπερτιμηθεί αρκετά και προτιμούνταν ιδιαίτερα από τις ανώτερες τάξεις. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Bloch (Ματθαίου, 2003: 37), στα μεγάλα αστικά κέντρα υιοθέτησαν εύκολα τις γευστικές προτιμήσεις των αστών. Στο Παρίσι του 18^{ου} αιώνα οι πωλητές διέθεταν λευκό ή έστω σταρένιο ψωμί, όπου η τιμή του διέφερε αναλόγως με το κρησάρισμα του αλευριού (ό. π.). Σημειώνεται, όμως μια αντίθεση, καθώς οι αγρότες και οι τεχνίτες αρκετών μεσαίων πόλεων κατανάλωναν μαύρο και δύσπεπτο ψωμί (ό. π.). Είχε αυτή τη μορφή λόγω της ανάμιξής του με άλλα είδη αλεύρων, όπως: σίκαλη²², κριθάρι, βρώμη, σμιγδάλι ή άλλες αναμίξεις από μπιζέλια, κουκιά και λαθούρια (ό. π.).

Συνάμα, πληροφορούμαστε από τον Braudel²³ έναν ακόμα διαχωρισμό στο ψωμί για τη Γαλλία του 14^{ου} αιώνα. Συγκεκριμένα στο Πουατιέ, το Δεκέμβριο του 1362, σε κοινωνικό-πολιτικές περιόδους που χαρακτηρίζονται από σταθερότητα, συναντάμε τέσσερεις κατηγοριοποιήσεις στο ψωμί (Braudel, 1995: 136). Η πρώτη κατηγορία περιείχε το «choyne», άρτος ανώτερης ποιότητας που περιείχε κοσκινισμένο αλεύρι χωρίς προσθήκη αλατιού (ό. π.). Η δεύτερη κατηγορία περιείχε τον ίδιο ακριβώς τύπο άρτου («choyne»), αλατισμένο (ό. π.). Ακολουθούσε το «reboulet», το οποίο περιείχε 90% κοσκινισμένο αλεύρι και ένα είδος λεπτού πίτουρου(ό. π.). Τέλος, το «safleur», που φτιαχγόταν αποκλειστικά από ακοσκίνιστο αλεύρι (ό. π.). Αναφέρει ακόμα πως σε περιόδους που οι τιμές ήταν ανοδικές, δημιουργούνταν μέχρι και εφτά κατηγορίες με σαφή αναταξινόμηση προς τη χαμηλή ποιότητα ψωμιού, σε σημείο, μάλιστα, που μέχρι και η ίδια η λέξη «ψωμί» στο προϊόν, απουσίαζε (ό. π.).

Σύμφωνα με τον Bloch, το ψωμί από άσπρο αλεύρι, όπως και άλλα προϊόντα²⁴ διαδόθηκε από «τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις προς τις κατώτερες» (Ματθαίου, 2003: 40). Είναι γεγονός ότι οι φτωχότεροι κατανάλωναν ψωμί που ήταν λιγότερο αλεσμένο και περιείχε επιπλέον υλικά όπως όσπρια (ό. π.: 37). Αυτό, ανά τους

²² Η κατάχρηση της σίκαλης, θεωρούταν ότι «εξάπλωνε τη φωτιά του Αγίου Αντωνίου» (ασθένεια με αλλεργικά συμπτώματα) (Bloch από Ματθαίου, 2003: 37).

²³ Ο οποίος παραθέτει από τον Paul Raveau (Braudel, 1995: 622).

²⁴ Καφές, ζάχαρη ή κρέας από το κρεοπωλείο (Bloch από Ματθαίου, 2003: 40).

αιώνες, λειτουργεί ως ένα από τα πιο ξεκάθαρα ταξικά κριτήρια (ό. π.: 38). Ακόμα και στον τρόπο που κατηγοριοποιούνταν το υπηρετικό προσωπικό θα μπορούσε κανείς να διακρίνει αυτές τις διαφοροποιήσεις (ό. π.). Ο άρχοντας διένεμε το ψωμί στο προσωπικό και ανάλογα με το χρώμα που είχε αυτό επισημαίνονταν και οι ταξινομήσεις του προσωπικού (ό. π.).

Αλλά και στην Ιταλία, όπως πληροφορούμαστε από τον Montanari (1994: 31), από την κρίση του 3^{ου} αιώνα αλλά και στους αιώνες που ακολούθησαν το σιτάρι που καλλιεργούνταν, αν και σε μικρές ποσότητες, γενικά προοριζόταν για τις ανώτερες τάξεις. Αυτή η διαφοροποίηση στα δύο είδη ψωμιών, η οποία εμπεριέχει αναμφισβήτητα κοινωνικές προεκτάσεις, εκδηλώθηκε επίσης χρωματικά: αυτό που ήταν φτιαγμένο από σιτάρι ήταν λευκό, από σίκαλη και άλλους κόκκους ήταν μαύρο. Το πρώτο προοριζόταν για τις ανώτερες τάξεις και θεωρούνταν προϊόν πολυτελείας. Το μαύρο ψωμί προοριζόταν για τους αγρότες και τους υπηρέτες, είτε ήταν φτιαγμένο από σίκαλη είτε από όλυρα είτε από μίξη αυτών (ό. π.). Αυτή η δομή, υπογραμμίζει τη σχέση μεταξύ του τύπου του ψωμιού και του κοινωνικού στάτους του καταναλωτή (ό. π.). Προκύπτει να ήταν ζήτημα κοινωνικής κατάταξης (άρχοντες εναντίον κυβερνωμένων), ή ίσως μια ηθική επιθυμία για μετάνοια ή ταπείνωση του εαυτού (ό. π.).

Την ίδια χρονική περίοδο, παραμένοντας στην Ιταλία, πληροφορούμαστε για επιπλέον διαφοροποιήσεις, ίσως, ίδιας σημασίας. Ο Montanari (1994: 32) παραθέτει πως υπήρχαν διαφοροποιήσεις μεταξύ του φρέσκου και του μαγιάτικου ψωμιού, ανάμεσα σε περισσότερο ή λιγότερο προζύμι στα ψωμιά, και ανάμεσα σε ποικίλους τρόπους μαγειρέματος. Πιο συγκεκριμένα, το φρέσκο ψωμί ήταν προνόμιο των λίγων, των μεγάλων μοναστηριών και των Δικαστηρίων (ό. π.). Θεωρούνταν πως το κριθαρένιο ψωμί ήταν χαμηλής θρεπτικής αξίας (διότι το αλεύρι ήταν φτωχό σε άμυλο) (ό. π.). Και όλα τα παραπάνω χωρίς πρόσβαση σε φούρνο, το ψωμί μαγειρευόταν είτε σε ταψί είτε μέσα στη στάχτη (ό. π.). Αυτό δημιουργούσε επίπεδου σχήματος ψωμιά (φοκάτσα), κάτι που το διαφοροποιούσε από το κανονικό σχήμα ψωμιού (ό. π.). Παρ' όλα αυτά, αυτό ονομαζόταν «ψωμί» και ήταν μια ιδιοφυής επινόηση στα χρόνια της πείνας (ό. π.). Υπήρξε ένα όνομα που προκαλούσε υψηλά νοήματα, ένα ιερό όνομα, ίσως ακόμα και μυστηριακό (ό. π.).

Αργότερα, όπως σημειώνει ο Montanari (1994: 106), το 16^ο και 17^ο αιώνα τα σιτηρά έχασαν το μονοπώλιό τους από την αγορά της Γένοβα και σταδιακά αντικαταστάθηκαν από όλυρα. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα η χρήση των όλυρων και του σιμιγδαλιού²⁵ ήταν ευρέως διαδεδομένη στη παρασκευή ψωμιού (ό. π.). Ωστόσο, ο πληθυσμός το 1679 απέρριψε το σιμιγδάλι και προτίμησε να αγοράσει σιτάρι για 25% περισσότερο, υποστηρίζοντας ότι το σιμιγδάλι ήταν ένα φτωχό υποκατάστατο (ό. π.). Η κατάσταση είναι όμοια με εκείνη της έλλειψης τροφίμων κατά το 14ου αιώνα. Ξανά η «ιεραρχία του ψωμιού» παρήγαγε το εξής για την κοινωνία: το άσπρο ψωμί προοριζόταν για τους πλουσιότερους, το λιγότερο άσπρο για τις μεσαίες τάξεις και μαύρο για τα κατώτερα στρώματα (ό. π.). Όσο για το κριθάρι, και το ψωμί από βρώμη ή όσπρια, ο Γενοβέζος ιατρός Jacob Girard des Bergeries²⁶ το θεωρούσε ανθυγιεινό και δύσκολο στη χώνεψη και συνιστούσε ότι ήταν για τους φτωχούς «οι οποίοι είναι οικονομικά ανίκανοι να καταναλώσουν καλύτερης ποιότητας ψωμί, ως επί το πλείστον είναι ρωμαλέοι και εργάζονται σκληρά και πάντα χρησιμοποιούσαν αυτό το είδος ψωμιού» (ό. π.: 106-107).

Σε γενικές γραμμές, τα σιτηρά που κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος των ανθρώπινων αναγκών για επιβίωση, καταναλωνόταν πολύ περισσότερο από χαμηλές κοινωνικές τάξεις. Η κατανάλωση των σιτηρών ποτέ δεν εκφράστηκε σε λιγότερο από 50% λήψης θερμίδων για κάθε κοινωνική ομάδα, αντ' αυτού έφτανε μέχρι το 70-75% (ό. π.: 107). Ως εκ τούτου, η Ευρώπη αντιμετώπισε τη σοβαρή επίπτωση του λιμού, αλλά και μικρότερης σημασίας ελλείψεις, με ιδιαίτερη ένταση το 17^ο αιώνα (ό. π.). Γύρω στο 1630 ήταν μια ιδιαίτερα δύσκολη χρονική περίοδος, καθώς ο λιμός φαινόταν να ξεσπάει παντού (ό. π.). Επίσης γύρω στο 1648 περίπου, μια κρίσιμη χρονιά για όλη την Ευρώπη, μέσα από συνεχόμενη κρίση μέχρι το 1652 με 1654 με συχνές υποτροπές ξανά στο 1660 (ό. π.). Μια ακόμα δύσκολη περίοδος ήταν ανάμεσα στο 1680 με 1685, ενώ στο 1693 με 1695 σημειώθηκε μια γενικευμένη κατάρρευση του ευρωπαϊκού παραγωγικού συστήματος αλλά στο 1697 με 1699 μια ξαφνική άνοδος (ό. π.).

²⁵ Το σιμιγδάλι ως μια μίξη από σίκαλη και σίτο ή άλλους κόκκους (Montanari, 1994: 106).

²⁶ Συγγραφέας του «Gouvernement de la santé» (ό. π.: 106).

1. 6. Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

Μέσα από ορισμένες ενδιαφέρουσες έρευνες που έχουν γίνει γύρω από την ελληνική λαογραφία, προκύπτει ο άρρηκτα συνδεδεμένος ρόλος του ψωμιού (σιταριού) με τον καθημερινό βίο των Ελλήνων. Από αυτό το στοιχείο απορρέουν και οι συμβολισμοί που διέπουν το ψωμί, περισσότερο ή λιγότερο, ανάλογα με την εκάστοτε τοποθεσία. Σε κάθε περίπτωση επίσημη ή λιγότερο επίσημη, οι άνθρωποι ακολουθούσαν κάποια διαδικασία η οποία τελετουργικά συσχετιζόταν με το ψωμί. Μέσα από το καθημερινό λεξιλόγιο απορρέουν λέξεις-εκφράσεις οι οποίες αποδίδουν μόνες τους όλο το νόημα της παραγράφου. Όπως τονίζει η Κυριακίδου-Νέστορος²⁷ (1975: 55) η έννοια του φαγητού ταυτίζεται για τον Έλληνα με το ψωμί και αναγνωρίζεται από τη φράση: «ψωμί και προσφάι», και η κατάρα της πείνας ταυτίζεται με τη φράση: «να πεις το ψωμί ψωμάκι». Είναι εκείνος ο φόβος της στέρησης από το παρελθόν που οδηγεί τους συχνά τους νεοέλληνες στη λογική της προμήθειας και της αποθήκευσης, όπως αναφέρουν οι Σκουτέρη-Διδασκάλου και Βουτσινά (2005: 181²⁸). Το «*σμίξιμο των δύο ψωμιών*» στα τέλη του Ιουνίου και στις αρχές του Ιουλίου είναι ένα τελετουργικό²⁹ που συμβολίζει ακριβώς την επάρκεια και την πείνα (ό. π.: 182).

Ο Μερακλής (2007: 121) τονίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο του ψωμιού, καθώς αυτό «στύλωνε». Αναφέρει χαρακτηριστικά μια φράση η οποία αποτυπώνει την ανησυχία των μητέρων για την ανάπτυξη των παιδιών τους: «ούλα τα φάδια της κοιλιάς και το ψωμί στημόνι»³⁰ (ό. π.). Στην καθημερινή ομιλία, επίσης, τη λέξη «φαγητό» αντικαθιστούσε η λέξη «ψωμί», για παράδειγμα: «Πάμε να φάμε ψωμί» (ό. π.). Η εργασία χωρίς μισθό ή πληρωμή δηλωνόταν με την φράση: «Δούλεψε ξίψουμα» χωρίς ψωμί, δηλαδή, χωρίς αμοιβή (ό. π.). Με το χαρακτηρισμό «ψουμουτόπια» χαρακτηρίζανε τα εύπορα μέρη, που είχαν καλή σοδειά (ό. π.). Ιδιαίτερα σοβαρή ήταν

²⁷ Βρίσκεται στο «*Ανθρωπολογία της Διατροφής*» (2005-2006) της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

²⁸ Βρίσκεται στο «*Ανθρωπολογία της Διατροφής*» (2005-2006) της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

²⁹ «...το πρώτο κουλούρι της νέας σοδειάς προσφέρεται στους ξένους ή στη βρύση για «να τρέχουν τα καλά όπως το νερό», η πρωτοχρονιάτικη ευχή για *καλοχρονιά* σημαίνει καλή σοδειά και γεμάτα αμπάρια, η *καλημέρα* σημαίνει καθημερινή αποδοτική δουλειά και καλοκαιρία.» (ό. π.: 182, έμφαση των συγγραφέων).

³⁰ Δηλαδή, όλες οι τροφές είναι καλές, αλλά το ψωμί έχει τον πρωτεύοντα ρόλο. «Φάδια» και «στημόνι» μέρη του αργαλειού.

η χρήση του στους όρκους, δηλαδή, «ψωμοπάτης» ήταν εκείνος που είχε παραβεί όρκους φιλίας και φιλοξενίας (ό. π.). Αυτό καθώς ο όρκος ήταν σε πολλές περιπτώσεις, ευθείς: «Μα το ψωμί» ή «Μα το ψωμί και το αλάτι» (ό. π.).

Η Κυριακίδου-Νέστορος³¹ (1975.: 191) υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα, την ιερότητα του υλικού, παραθέτοντας τις φράσεις: «*ψωμί και προσφάϊ*», «*δεν εχόρτασα το ψωμί*», «*να πεις το ψωμί, ψωμάκι*». Αναφέρει, επίσης, ότι απαγορεύεται να πετάει κάποιος το ψωμί, ενώ άλλοι ορκίζονται σε αυτό με τη φράση: «*μα τη δύναμή του*» (ό. π.). Υπάρχει το έθιμο οι γυναίκες που ζυμώνουν, να αγκαλιάζουν με ζυμάρια στα χέρια ένα άκαρπο δέντρο με σκοπό να καρπίσει (ό. π.). Στη Σκιάθο όταν τα παιδιά περπατάνε για πρώτη φορά λένε την παρακάτω φράση: «*δεντράκια, δεντράκια· άζιο και τρανό, σαν ψωμάκι ανεβατό*» (ό. π.). Με τη φράση: «*Αυτός έφαγε τα ψωμιά του*», εννοούσαν ότι αυτός στον οποίο αναφέρονταν είχε φτάσει χρονικά η ώρα για να πεθάνει (ό. π.). «*Εκεί που ψένει ο ήλιος το ψωμί*» φράση η οποία υποδηλώνει τόπο αφιλόξενο (ό. π.). Χρησιμοποιώντας τη φράση: «*Όταν ζυμώνουν, δίνουν και στους φτωχούς*», φανερώνουν την κοινωνική αλληλεγγύη που χαρακτηρίζει σε αρκετές περιπτώσεις τον ελληνικό λαό (ό. π.).

³¹ Βρίσκεται στο «*Ανθρωπολογία της Διατροφής*» (2005-2006) της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

1. 6. 1. Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

- Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΗΔΕΙΑΣ-

Η έρευνα της Ψυχογιού στη Βόνιτσα Αιτωλοακαρνανίας διαπραγματεύεται την τελετουργική διαδικασία μιας κηδείας. Διαφαίνονται στοιχεία τα οποία παραβάλλουν το σώμα (ή το νεκρό, πλέον, σώμα) με το σιτάρι. Επομένως, όπως αφηγείται η ίδια (Ψυχογιού: 2003³²), το σιτάρι μπορεί να συγκριθεί με τον άνθρωπο, συμβολικά, γιατί «σπέρνεται, γεννιέται, «ανασταίνεται» (δηλαδή μεγαλώνει), γονιμοποιείται, καρπίζει και πεθαίνει», ταυτόχρονα λόγω της διατροφικής του αξίας εκτελεί το ρόλο της μητέρας. Ότι συμβαίνει, δηλαδή, με τον κύκλο της ζωής του ανθρώπου, συμβαίνει και με τον κύκλο ζωής του σιταριού, όπου και στις δύο περιπτώσεις αναλαμβάνει η Μάνα-Γη να προσφέρει τη ζωή και ως αναγκαστικά αναμενόμενο γεγονός εμφανίζεται ο θάνατος (ό. π.).

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την Ψυχογιού (ό. π.), την παραμονή την Εννιάμερων, μαζεύονται οι οικείες της οικογενείας του θανόντα, συγγενείς ή μη, για να ολοκληρώσουν τη διαδικασία του τελετουργικού. Το απόγευμα ξεκινούν με το βράσιμο μιας αρκετά μεγάλης ποσότητας σιταριού³³. Τις μεταμεσονύχτιες ώρες οι γυναίκες τοποθετούν το βρασμένο σιτάρι μέσα σε ένα καλάθι στρωμένο με κεντητό λευκό τραπεζομάντιλο το οποίο στη συνέχεια το βάζουν σε μια πυροστιά (ό. π.). Η διαδικασία συνεχίζεται ως εξής:

«Μια στενή συγγενής παίρνει το κερι με το οποίο «σταύρωσαν» το νεκρό κατά τη ολοκλήρωση του σαβανώματος στο ένα χέρι και στο άλλο ένα κουτάλι και ένα πιρούνι κρατώντας το σε σχήμα σταυρού. Στη συνέχεια απλώνει τα δύο της χέρια – κρατώντας πάντα τα συγκεκριμένα αντικείμενα- πάνω από το σιτάρι και τα μετακινεί τρεις φορές διασταυρώνοντάς τα, προκειμένου να το «σταυρώσει», πράξη που ονοματίζει και την όλη επιμέρους τελετή. [...] Οι μαυροφορεμένες γυναίκες κάθονται κατάχαμα γύρω από το βρασμένο σιτάρι και το μοιρολογούν» (ό. π., έμφαση της συγγραφέως).

³² Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://fiestaperpetua.blogspot.gr/2012/11/blog-post_10.html>

³³ Σχετικό με την τελετουργία μοιρολόι αναφέρει: «...Κι πάλι θα να θα το ξαναειτώ κι αλλιώς το μοιρολόγι π' να βουλιάζι/δεν το 'μαθες καημός μ' δεν τ' άκουσες κά'να πουλί δε στού ειπε σαΐνια μου/ πως θα σου θράσω κόλυβο κι θα σου θράσω στάρι λιβέντες μου/ και θα σε μνημονέψουμε με τους απιθαμένους πιδάκι μου/ κι θα σου γρα- σου γράψω τ' όνομα με τους απιθαμένους πιδάκι μου» (Ψυχογιού, 2003).

Η ερμηνεία που θα μπορούσε να δοθεί, σύμφωνα με την Ψυχογιού, για τα παραπάνω, είναι πως το τελετουργικό του «σταυρώματος», είναι μια διαδικασία διαβατήρια και ταυτόχρονα πολιτισμικά «μαγειρευτική» προκειμένου οι γυναίκες να επικοινωνήσουν με τον νεκρό και να συνεχίσουν το σταδιακό «ξεπροβόδισμά» του, δηλαδή την ασφαλή ένταξή του στον κάτω κόσμο και την αφομοίωσή του μέσα στη Γη (ό. π.). Μια τελετουργία που αφορά τόσο τους ζωντανούς του επάνω κόσμου όσο και το μεταφυσικό και τον κάτω κόσμο, παίρνει μια ιερή μορφή και καλύπτει δύο φύσεις, με παράλληλες σημασίες σε πολλαπλά επίπεδα (ό. π.). Η επικρατέστερη ερμηνεία αφορά στην παράλληλη αναβλαστική/αναγεννητική μεταφορική χρήση του σιταριού και του νεκρού (ό. π.). Η αρχική μετουσίωση του σιταριού «σε διαφορούμενο συμβολικό αντικείμενο-είδωλο, αναπαράσταση του ίδιου του νεκρού» από τη μια δείχνει το συμβολισμό του ρόλου του σώματος, της τροφής και της γης και από την άλλη οι μαγειρεμένοι σπόροι αναδεικνύουν την αποσύνθεση του ενταφιασμένου σώματος³⁴ που θα αναλάβει το ρόλο της οργανικής ύλης, θα αποτελέσει, κατά κάποιον τρόπο, παράγοντα της τροφικής αλυσίδας (ό. π.). Όλα τα παραπάνω υπογραμμίζουν, σύμφωνα με την Ψυχογιού, τη διατροφική αξία του σιταριού και αναδεικνύουν την αξία του ως διαφορούμενο έδεσμα, για ζώντες και νεκρούς (ό. π.).

Το βρασμένο σιτάρι τώρα έχει διαφορούμενη σημασία, από τη μια συμβολίζει το σώμα του θανόντος ενώ από την άλλη είναι φαγώσιμο είδος. Αυτό συμβαίνει ως απόρροια «μαγικοθρησκευτικών» δραματουργικών δράσεων που βρίσκουν αφετηρία σε παγανιστικές τελετές από το παρελθόν (ό. π.). Το τόσο σύνθετα νοηματοδοτημένο υλικό, μεταβάλλεται σε «ιερό είδωλο που θα χρησιμεύει διαμεσολαβητικά ανάμεσα στους δύο κόσμους: στις γυναίκες/μανάδες³⁵ και την Μάνα-Γη/"Μαυρηγή"³⁶» (ό. π.).

Η διαδικασία συνεχίζεται όταν το απόγευμα της παραμονής –δεύτερης ημέρας της τελετουργίας – οι πενθούσες γυναίκες συγκεντρώνονται πάλι στο σπίτι του θανόντος. Το τελετουργικό σε αυτό το στάδιο ονομάζεται «Απλάδα» και βασικό του χαρακτηριστικό είναι η «ωρίμανση», δηλαδή: «Το «ανάστημα» του ειδώλου πρέπει

³⁴ Το οποίο δε θεωρείται διαιρεμένο αλλά «μελιζόμενο» (ό. π.).

³⁵ Για λογαριασμό των ζωντανών και του απάνω κόσμου (ό. π.).

³⁶ Για λογαριασμό των ζωντανών επίσης, αλλά και των νεκρών και του κάτω κόσμου (ό. π.).

να συνεχιστεί, να ωριμάσει «ηλικιακά» όσο και τελετουργικά» (ό. π., έμφαση της συγγραφέως). Αρχηγικό ρόλο αναλαμβάνει η «κεντήστρα»³⁷ οι πενθούσες συνεχίζουν να μετασηματίζουν το σιτάρι, τόσο κυριολεκτικά όσο και μεταφορικά (ό. π.). Πιο συγκεκριμένα, η τελετουργία έχει ως εξής:

«Το σιτάρι ανασύρεται τώρα από την κόφα και την πυροστιά και «πλάθεται» μορφοποιούμενο ως γιορτινά ενδεδυμένο, ώριμο πλέον σώμα μέσα σε ένα δίσκο («φέρετρο») αναμειγμένο με διάφορους ξηρούς καρπούς και σπόρους, μυρωδάτα και χλοερά φυτά, γλυκαντικές ουσίες, μπαχαρικά – τα γνωστά κόλλυβα – δράσεις και υλικά που το «μαγειρεύουν» περαιτέρω και το εμπλουτίζουν πολιτισμικά καθώς έχουν συναισθηματική, διατροφική, διακοσμητική όσο και πολλαπλά συμβολική σημασία και αξία. Η «κεντήστρα» [...] στολίζει με γεωμετρικά και φυτικά συμβολικά μοτίβα τον δίσκο-νεκρό σαν να τον ενδύει το τελετουργικό, γιορτινό του ρούχο, όπως γίνεται και στις γαμήλιες τελετουργίες αλλά και με το λείψανο. Τέλος η ίδια ιεροποιεί και πάλι και «εξανθρωπίζει» το ομοίωμα, κεντώντας στο κέντρο του κόλλυβου ένα σταυρό και, προκειμένου να το ταυτίσει με τον συγκεκριμένο θανόντα, γράφει και τα αρχικά του ονόματός του με διακοσμητικά υλικά. Οι γυναίκες «στολίζουν» το ώριμο είδωλο του νεκρού με άρρητες πράξεις και έντεχνα λόγια στο πλαίσιο της διαβατήριας –«ηλικιακά» και κηδευτικά– πορείας του. Το «ομορφοφτιάνουν», όπως και το λείψανο του νεκρού προορίζοντάς το ως φαγώσιμο κανίσκι/δώρο για τον κάτω κόσμο, δηλαδή προσφορά στην ίδια τη θεϊκή Μαυρηγή.» (ό. π., εμφάσεις της συγγραφέως).

Το βασικό χαρακτηριστικό της τελετουργίας είναι η έντεχνη σύνθεση των πολιτισμικών στοιχείων μέσα στο μαγείρεμα και στη μορφοποίηση του σιταριού (ό. π.). Υπάρχει έντονα ο ρόλος των γυναικών, οι οποίες ως μητέρες δεν περιορίζονται στη «γέννα» (μαγείρεμα) αλλά και στην ανατροφή των παιδιών (μορφοποίηση), διαδικασία, δηλαδή, όπου «μεταλαμπαδεύουν» στοιχεία παιδευτικά και πολιτισμικά (ό. π.). Οι μεθοδικές αυτές ενέργειες, αναδεικνύουν με εξαιρετικό τρόπο τον γυναικείο τρόπο εργασίας εκείνης της εποχής. Συγκεκριμένα, η μαγειρική, η «απλάδα», το υφαντό, η μορφοποίηση, η καλλιτεχνική διακόσμηση, κατασκευάζονται από γυναίκες. Σε αυτό το σημείο, μια ερμηνεία που θα μπορούσε να δοθεί, είναι πως η συγκεκριμένη διαδικασία συνήθιζε να αναδεικνύει κοινωνικά τον ρόλο των γυναικών. Είναι, εξάλλου γνωστό, ότι παλαιότερα ήταν αποκλεισμένες από την επίσημη εργασία για λόγους παράδοσης, πατριαρχικά δομημένους, ενώ ουσιαστικά

³⁷ Η επιδέξια, δηλαδή, γυναίκα που είναι άξια και ιερατικά αρμόδια να μορφοποιήσει και να φορτίσει έντεχνα όσο και καλλιτεχνικά το βρασμένο σιτάρι/έδεσμα/κορμί (ό. π.).

εργάζονταν σε όλους τους τομείς και ο κοινωνικός τους ρόλος ήταν ανεπίσημα ιδιαίτερα σημαντικός. Μέσα από τέτοιες ενέργειες, που απαιτούνται λεπτοί χειρισμοί και δε διακρίνονται συνήθως οι άντρες, ανυψωνόταν η συμβολή των γυναικών και τους δινόταν, ίσως, μια αίσθηση «σημαντικότητας» που έλειπε, πιθανά, από την καθημερινή ζωή.

Επιπρόσθετα, ο Μερακλής (2007: 200) υπογραμμίζει το ρόλο του ψωμιού στην περίπτωση της κηδείας³⁸. Για 40 ημέρες έβραζαν το σιτάρι στο σπίτι του νεκρού για το ξεδίψασμα της ψυχής, καθώς υπήρχε η πεποίθηση πως η ψυχή αποδεσμεύεται από το μνήμα και επιστρέφει στο σπίτι (ό. π.). Πίσω από αυτή την ενέργεια υποβόσκει ο φόβος της επιστροφής του νεκρού και αυτή πρέπει είτε να εμποδιστεί είτε να είναι τουλάχιστον ευεργετική (ό. π.).

1. 6. 2. Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

– Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ–

Ταυτόχρονα, αντλώντας από την έρευνα του Δευτεραίου γύρω από το μυστήριο του γάμου («Γαμήλιοι Άρτοι») σε διάφορα μέρη της Ελλάδας, βρίσκεται κανείς ενώπιον πλήθους λαογραφικών στοιχείων με εξαιρετικό ενδιαφέρον. Με επίκεντρο το ψωμί, ξεκινάει ένα «ταξίδι» σε όλη τη χώρα εξιστορώντας ήθη και έθιμα από αγροτικές περιοχές που έδιναν σε ένα τόσο οικείο αγαθό, τόσο συμβολικές διαστάσεις.

Ανάμεσα στις προετοιμασίες των γαμήλιων τελετών ως μια από τις βασικότερες θα μπορούσαμε να εντάξουμε την παρασκευή του γαμήλιου άρτου και συγκεκριμένα της «κουλούρας» για το γαμπρό και τη νύφη (Δευτεραίου, 1969: 151). Για την παρασκευή του χρησιμοποιείται το σιτάρι που αποστέλλουν οι προσκεκλημένοι αφού παραλάβουν την πρόσκληση για το γάμο (ό. π.: 151). Η τελική ποσότητα που συλλέγεται, απλώνεται πάνω σε μια κουβέρτα και ακολουθώντας το τελετουργικό θα παρατηρούσαμε στην κορυφή του υλικού να κάθονται δύο αγόρια και ένα κορίτσι

³⁸ «Ζυμώνανε το ψωμί στο σπίτι και αν εκείνος που πέθανε ήταν ζευγολάτης, το σταύρωναν πάνω στα χέρια του, το κόβαν σε κομματάκια και το μοίραζαν ένα γύρο, για να τον σχωρήσουν. Μοίραζαν ακόμα και κρασί και στάρι» παράθεση από τον Μέγα (Μερακλής, 2007:200).

που επιλέγονται από το πλήθος των παραβρισκόμενων όπου θα «βοηθήσουν» στην τεκνοποίηση του ζεύγους (ό. π.: 152). Έπειτα το πλήθος πηγαίνει για πλύση το σιτάρι υπό την συνοδεία μουσικής και τραγουδιών (ό. π.). Η ίδια εύθυμη διάθεση ακολουθεί και την άλεση του σίτου. Για το κοσκίνισμα, διατηρείται η κεφάτη ατμόσφαιρα και βασικοί πρωταγωνιστές είναι τρία αγόρια τα οποία μεταβαίνουν στην κρήνη για να μεταφέρουν το νερό (ό. π.: 155).

Αφού μεταφερθεί το νερό στο σπίτι των νεόνυμφων, οι συγγενείς και οι φίλοι των μελλονύμφων τραγουδούν³⁹ και κοσκινίζουν το αλεύρι (ό. π.: 156). Η διαδικασία θέλει τη μέλλουσα νύφη να κοσκινίζει και να ρίχνει και αυτή αλεύρι στη «σήτα» (ό. π.: 157). Η στιγμή της έναρξης του ζυμώματος συνοδεύεται με πυροβολισμό στον αέρα και σημαίνει κατευθείαν ότι την ερχόμενη Κυριακή θα τελεστεί το μυστήριο (ό. π.: 158). Ένα αρκετά ενδιαφέρον σημείο στη διαδικασία του ζυμώματος είναι ότι στη ζύμη αναμειγνύεται παλαιό προζύμι μίας οικογένειας της οποίας όλοι οι απόγονοι βρίσκονται εν ζωή (ό. π.: 159). Καθ' όλη τη διάρκεια του ζυμώματος από τις νεαρές γυναίκες, το πλήθος και οι γονείς των μελλονύμφων εύχονται και ρίχνουν ασημένια νομίσματα (ό. π.: 159). Αφού «φουσκώσει» το προζύμι, ξεκινάει το ζύωμα από νεαρά κορίτσια υπό την απαγγελία τραγουδιών ιδιαίτερα επαινετικών προς τη μέλλουσα νύφη (ό. π.: 160). Σιγά-σιγά στη ζύμη προστίθενται γλυκές ουσίες, μυρωδικά και μπαχαρικά (κανέλα, μοσχοκάρυδο, μέλι, ζάχαρη, σουσάμι) (ό. π.: 161).

Το επόμενο στάδιο, που είναι η πλάση του υλικού, αποτελεί και το πιο καλλιτεχνικό κομμάτι της όλης διαδικασίας. Πρωταγωνιστικό ρόλο έχουν και πάλι οι γυναίκες με ειδικές γνώσεις για την τεχνική που θα ακολουθήσει (ό. π.: 162). Με ιδιαίτερη προσοχή «σκαλίζονται» τα αρχικά των ονομάτων του ζευγαριού επάνω στη ζύμη η οποία διακοσμείται επίσης και από κλαδάκια κληματαριάς, μηλιάς και λουλουδάκια, μήλα (ό. π.: 163). Η ζύμη πλάθεται σε σχήμα τρίγωνο, στρόγγυλο ή κουλούρας, προστίθεται διακοσμητικό κέντημα πάνω στη ζύμη και τα υπόλοιπα ψωμιά του γάμου σχηματίζουν ένα σταυρό (ό. π.: 164). Οι μορφές που αναπαρίστανται στα ψωμάκια είναι σαφέστατα εμπνευσμένες από τον καθημερινό βίο σε μια αγροτική περιοχή. Περιέχουν ανθρώπους, ζώα, πτηνά, ψάρια και φυτά (ό. π.). Οι σταφίδες, το μέλι και τα αμύγδαλα χρησιμοποιούνται ως υλικά στολισμού ή διακόσμησης (ό. π.).

³⁹ Για παράδειγμα: «*Σήτα, μεταξοσήτα, σήτα, ψιλή μου σήτα, σήτισε, ξεσήτισε του γαμπρού μας το προζύμι...*» (Δευτεραίου, 1969 : 157).

Σχηματίζονται με τα παραπάνω υλικά απεικονίσεις μικρών παιδιών, ενός αγοριού και ενός κοριτσιού για να έχουν αυτή τη σειρά οι απόγονοι του ζεύγους, έναν παππού και μια γιαγιά για να φτάσουν οι μελλοντικοί μαζί σε μεγάλη ηλικία όπως επίσης και εργαλεία που χρησιμεύουν σε αγροτικές εργασίες και συμβολίζουν τις ευχές για καλές σοδειές, εύπορα και πολλά χωράφια για να είναι το σπίτι πάντα γεμάτο με αγαθά (ό. π.).

Τελευταίο στάδιο και εξίσου σημαντικό είναι το ψήσιμο της ζύμης. Ξεκινάει ο φούρνος να προθερμαίνεται και όταν είναι έτοιμος, με τη συνοδεία χορευτικών μεταφέρονται τα ψωμιά στο φούρνο (ό. π.: 165). Αφού κλείσει το πορτάκι του φούρνου, θα «σταυρωθεί» από έξω και θα χορέψουν κυκλικά τρεις γυναίκες που συμμετείχαν στο ζύμωμα (ό. π.). Αφού είναι όλα έτοιμα, θα ακολουθήσει μια πιο επίσημη διαδικασία προσκαλέσματος στο μυστήριο. Οι νεαρές κοπέλες θα επισκέπτονται τις οικογένειες μια-μια και θα μοιράσουν όλα τα κουλούρια⁴⁰, τα οποία απαγορεύεται να επιστραφούν (ό. π.: 166). Οι προσκαλεσμένοι που αποδέχονται την πρόσκληση θα δωρίσουν στο ζευγάρι την κουλούρα και με αυτή τη χειρονομία εκφράζουν τις ευχές τους για καλοτυχία, ευτυχία, σεβασμό αγάπη και προκοπή στους μελλοντικούς (ό. π.: 167).

Στη συνέχεια, το τελετουργικό απαιτεί το γαμπρό πριν ξεκινήσει για την τέλεση του μυστηρίου, να υποκλίνεται πρώτα στο σημείο του σταυρού, μπροστά από τον άρτο, τον οποίο και παίρνει μαζί του ως σύμβολο δύναμης και ευτυχίας (ό. π.). Ταυτόχρονα, η νύφη καθώς φεύγει από το πατρικό της πετάει πίσω της κομμάτια άρτου ως προσφορά στα «διατρίβοντα δαιμονικά όντα» (ό. π.). Μόλις φτάσει το ζεύγος στην εκκλησία τους τοποθετούν δύο πρόσφορα κάτω από τη μασχάλη τα οποία θα λειτουργήσουν ως προστατευτικές ασπίδες εναντίον των κακών πνευμάτων ή των μαγικών πράξεων κατά τη διάρκεια του μυστηρίου (ό. π.: 168). Κατόπιν της στέψης, ακολουθεί η εξής διαδικασία: η μητέρα του γαμπρού τοποθετεί στο κεφάλι της νύφης μια κουλούρα που περιέχει το σχήμα του σταυρού στα τέσσερα σημεία του (ό. π.). Η νύφη τη θρυμματίζει και πετάει τα κομμάτια στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα για να διωχτούν έτσι τα «δαιμονικά όντα» (ό. π.). Επισκέψεις συγγενών που

⁴⁰ Από αυτή τη διαδικασία επικράτησε, περισσότερο, ίσως, στη Βόρεια Ελλάδα η φράση: «Με κάλεσαν με κουλούρια» (ό. π.: 165).

θα ακολουθήσουν από και προς το νεόνυμφο ζευγάρι θα φέρουν ως δώρο μια κουλούρα έως και ένα χρόνο περίπου μετά την τέλεση του μυστηρίου (ό. π.: 169). Διαπιστώνουμε με μεγάλη σαφήνεια πως το ψωμί είναι ένα σύμβολο ιερό, που φέρει τη δύναμη της προστασίας από κάθε βλάβη, από κακόβουλα πνεύματα, από μαγικές πράξεις. Επιπροσθέτως, επιτελεί μια σειρά επιπλέον σημαντικών ρόλων. Μεταδίδει υγεία, δύναμη ευτοκίας και αφθονία αγαθών, διαστάσεις ιδιαίτερα σημαντικές, αν αναλογιστούμε τις χρονικές περιόδους που συνέβαιναν τα παραπάνω (ό. π.).

Λαμβάνοντας πρόσθετες πληροφορίες από τον Μερακλή (2007: 180) για το τελετουργικό του γάμου προκύπτει πως, για παράδειγμα, στη Φλώρινα μερικές μέρες μετά το γάμο πήγαιναν πέντε ή έξι άνδρες συγγενείς της νύφης στο σπίτι του γαμπρού με μια κουλούρα. Έπειτα, «προκαλούσαν» τους συγγενείς του γαμπρού σε μια ιδιότυπη «μάχη» (ό. π.). Τραβούσαν οι μεν από τη μια μεριά και οι δε από την άλλη την κουλούρα και όποια μεριά κατάφερνε να αποκτήσει μεγαλύτερο κομμάτι, υπήρχε η πεποίθηση, πως θα ζήσει ευτυχισμένα και περισσότερα χρόνια (ό. π.). Όσο για τη μακροβιότητα, «προκαλούνταν» μέσα από ένα ακόμα έθιμο, κατά τη διάρκεια κοσκινίσματος του αλευριού των άρτων για το γάμο, πετούσαν ο ένας στον άλλο («αλεύρωναν») αλεύρι ενώ σε κάποιες περιοχές άλειφαν με αλεύρι κάθε άνδρα παρευρισκόμενο στη διαδικασία για τον ίδιο λόγο (ό. π.: 181).

Αξίζει να αναφερθεί πως η βρώση του άρτου δεν συμβολοποιήθηκε μόνο εξαιτίας των επιταγών της εκκλησίας ή της θρησκείας αλλά και ανάμεσα στο λαό οι αντιλήψεις αυτές κατείχαν σημαντική θέση. Σύμφωνα με τον Κυριακίδη (1949: 187⁴¹) σε μερικά μέρη λειτούργησε συνδυαστικά. Ίσχυε, για παράδειγμα, το έθιμο του «κοινού ποτηριού», όπου ο ιερέας κατά τη διάρκεια τέλεσης του γάμου, εμπότιζε (εμβάπτιζε) στο κοινό ποτήρι ένα κομμάτι ψωμιού από το οποίο προοριζόταν για τους νυμφίους και τον κουμπάρο ή την κουμπάρα (ό. π.). Ορισμένες φορές δινόταν όμως στα αδέρφια του ζευγαριού και αυτό συμβόλιζε την απόκτηση αρσενικών τέκνων και παντοτινή συμβίωση του ζευγαριού (ό. π.). Κάποιες φορές, πάλι, δινόταν γενικά σε ανύπαντρους ή ανύπαντρες και πίστευαν ότι αυτό θα έφερνε γρήγορα το γάμο στη ζωή τους (ό. π.). Αυτά τα έθιμα στην Ελλάδα έχουν τις ρίζες τους τόσο στα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όσο και της Αρχαίας Ελλάδας (ό. π.: 188).

⁴¹ Βρίσκεται στο «Ανθρωπολογία της Διατροφής» (2005-2006) της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

1. 6.3. Η ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

– Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΟΡΤΩΝ–

Σε γιορτινές περιστάσεις, όπως για παράδειγμα, στη περίοδο των Χριστουγέννων, όπως αναφέρει η Κυριακίδου-Νέστορος⁴² (1975: 56) αλλάζει και το ψωμί όψη και λαμβάνει μια πιο γιορτινή διάσταση ώστε σε αρκετές περιοχές αλλάζει ακόμα και το όνομα (μπορεί να το συναντήσει κανείς με την ονομασία «χριστόψωμο», «Χριστός», «παράς»⁴³). Ενσωματώνονται διάφοροι καρποί και φρούτα και επάνω διακοσμείται, κυρίως, με το σύμβολο του σταυρού (ό. π.). Μάλιστα, σε κάποιες περιοχές το συγκεκριμένο ψωμί απαγορεύεται να κοπεί με το μαχαίρι και ο αρχηγός της οικογένειας χρησιμοποιεί τα χέρια του (ό. π.). Απαγορεύεται, δηλαδή, να «βεβηλωθεί» η συγκεκριμένη διαδικασία με κάποιο υλικό από σίδηρο, που είναι σύμβολο του «κακού».

Επιπρόσθετα, στη σημερινή εποχή, χρησιμοποιούνται πάρα πολύ συχνά προϊόντα αλευριού σε γιορτινές περιστάσεις, όπως κέικ, τούρτες, πίτες. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει πως η συμβολική αξία που εμπεριέχεται ακόμα και σήμερα σε αυτά τα προϊόντα είναι η αγάπη, η στοργή, η τρυφερότητα, η φροντίδα ή ακόμα και ένα αίσθημα προστασίας μέσω του σώματος (δηλαδή, μέσω της βρώσης). Συναισθήματα, που μαζί με άλλα, αλληλεπιδρούν μεταξύ των ανθρώπων, μέσω της τροφής, που πολλές φορές έχει ως βάση το αλεύρι. Επίσης, θα μπορούσε, να προστεθεί πως με τη φράση: «Αυτό έχει πολύ ψωμί», μεταφορικά στην καθομιλουμένη, εννοείται συνήθως ότι το αναφερόμενο θέμα έχει μεγάλο κέρδος, ή αξίζει να ασχοληθεί κάποιος με αυτό. Υπάρχουν σίγουρα περισσότερα που θα μπορούσε να αναφέρει κανείς σε αυτό το θέμα σε σχέση με τη σημερινή εποχή και θα γίνει προσπάθεια ώστε να αναλυθούν στην επόμενη ενότητα.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε πως το σιτάρι ή τα παραγόμενα προϊόντα νοηματοδοτούνται ανάλογα με την κατάσταση στην οποία αναφερόμαστε. Μπορεί να συμβολίζει από υλικά στοιχεία μέχρι και άυλα, από τη μια την απόλυτη ευτυχία ή ένα

⁴² Βρίσκεται στο «Ανθρωπολογία της Διατροφής» (2005-2006) της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων, Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

⁴³ «Παράς» επειδή μέσα υπάρχουν νομίσματα και ακολουθείται η ίδια διαδικασία με γνωστή σήμερα με τη χριστουγεννιάτικη «βασιλόπιτα» (Σκουτέρη, 2005-2006: 56).

ευτυχές γεγονός και από την άλλη γεγονότα γεμάτα θλίψη ή την ίδια την οδύνη. Το σιτάρι στην περίπτωση της κηδείας παρομοιάζεται με το ανθρώπινο σώμα σε όλες τις εκφάνσεις του, γέννηση, αναπαραγωγή, θάνατος. Σε ένα γάμο λειτουργεί και ως μέσο για το προσκάλεσμα συγγενών και φίλων και ως μέσο έναρξης των προετοιμασιών για το χαρμόσυνο γεγονός που έπεται. Σημαντικός είναι ο ρόλος του για την απομάκρυνση πνευμάτων που θα μπορούσαν να βλάψουν το ζευγάρι χρησιμοποιείται δηλαδή, τρόπον τινά, για να «ξορκίσει το κακό». Ταυτόχρονα, λειτουργεί ως μέθοδος εξασφάλισης υγιούς γονιμότητας για το ζευγάρι και τους οικείους. Υπήρχε η πεποίθηση πως η μακροήμερευση, η υγεία και η αφθονία των αγαθών θα ελκυόταν άμεσα από τη χρήση του αγαθού. Επιπρόσθετα, όσες ανθρώπινες επιθυμίες δεν ήταν δυνατό να καλυφθούν από τις ευχές και τις ευλογίες στην τελετή του γάμου, σχεδιάζονταν κατά τη διάρκεια γιορτινών περιστάσεων. Αυτές οι περιστάσεις περικλείουν, εκτός από τις καθημερινές αλλά αξιόλογες επιθυμίες, έναν περισσότερο προσοδοφόρο χαρακτήρα. Οι περιστάσεις αυτές εμπλουτίστηκαν με ευχές που εκφράζουν τη λαχτάρα για έσοδα. Κάτι τέτοιο δε θα μπορούσε να κριθεί ως απληστία ή πλεονεξία, καθώς είναι γνωστός ο βαθμός της ανέχειας και της στέρησης που πολλές φορές χαρακτήριζε το βιοτικό επίπεδο στην Ελλάδα και ειδικότερα την ελληνική ύπαιθρο.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

2. 1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η έρευνα που διεξήχθη, συνέβη στη Θεσσαλονίκη και ξεκίνησε με έναν φούρνο στην περιοχή της Κάτω Τούμπας (Ανατολική Θεσσαλονίκη) την 28/08/2012 μέχρι και την 03/09/12. Αργότερα, στις 08/11/12 μέχρι και τις 14/11/12 η έρευνα συνεχίστηκε στη Δυτική Θεσσαλονίκη σε ένα φούρνο στην περιοχή του Κορδελιού. Πρόκειται για ποιοτική προσέγγιση στα πλαίσια της επιτόπιας παρατήρησης. Η μέθοδος που επιλέχθηκε για τη συμμετοχική παρατήρηση ήταν να αναφέρουμε από την αρχή την ιδιότητά και τις προθέσεις μας στους ιδιοκτήτες και στους εργαζόμενους των καταστημάτων (Λυδάκη, 2001: 147). Στη συνέχεια, καταγράφαμε τις παρατηρήσεις μας ενώ κρατούσαμε απόσταση από τα υποκείμενα της έρευνάς μας, χωρίς να επιδιώκουμε κάποια εμπλοκή στις κινήσεις ή στις επιλογές τους (ό. π.). Παραμείναμε, επομένως, «ξένοι» καθ' όλη την διάρκεια της έρευνας σε συνάρτηση με τα υποκείμενά μας, χωρίς όμως να προκύψει κάποιο θέμα αντιπαλότητας ή εχθρότητας εφόσον οι χώροι⁴⁴ ήταν δημόσιοι και ανοιχτοί. Η ιδιότητα του «ξένου» αποτελεί, εξάλλου, και έναν από τους περιορισμούς που χαρακτηρίζει εν γένει την επιτόπια παρατήρηση και περισσότερο το συγκεκριμένο τρόπο χρήσης της. Παρ' όλα αυτά, με την επιλογή αυτής της μεθόδου σκοπεύσαμε στο να παρατηρήσουμε τον τρόπο που καταναλώνουν και τη συμπεριφορά τους μέσα στο χώρο χωρίς να έχουμε επηρεάσει ή «υποψιάσει» τα υποκείμενά μας ούτε κατά το ελάχιστο. Εκτιμούμε πως δόθηκε η ευκαιρία στην ερευνήτρια να εξάγει ευρήματα με κάποιου βαθμού σημαντικότητα. Εκτιμούμε πως είναι αξιόλογη η «αίσθηση» την οποία δέχεται κάποιος όταν παρατηρεί μια καθημερινή διαδικασία μέσα από την ερευνητική μεθοδολογία.

Πιστεύουμε, πως δεν υπήρχε κάποιου είδους καχυποψία ή δυσπιστία ούτε από την πλευρά των πελατών ούτε από την πλευρά των εργαζομένων στα αρτοποιεία. Εξάλλου, ο σκοπός της έρευνας δεν ήταν να συμμετέχουμε με κάποιον τρόπο στη ζωή και στη θέλησή τους αλλά να αντλήσουμε ποιοτικά στοιχεία τα οποία θα μας

⁴⁴ Όσον αφορά το φούρνο στο Κορδελιό, η ερευνήτρια ήταν σχεδόν κρυμμένη πίσω από ένα πάγκο, με δυσκολία μπορούσε κάποιος να διακρίνει την παρουσία της. Ενώ στο φούρνο στην Κάτω Τούμπα η παρουσία της ερευνήτριας ήταν πιο εύκολο να διακριθεί.

επέτρεπαν να απαντήσουμε στις υποθέσεις εργασίας. Η θετική αντιμετώπιση από την πλευρά των εργαζομένων, όμως, απαιτούσε και τα κατάλληλα επικοινωνιακά προσόντα από την πλευρά του ερευνητή. Η επιλογή των φούρνων έγινε με κριτήρια πρότερης γνωριμίας, χωρίς όμως να εμπλεκόμαστε σε κάποιου είδους «σχέση»⁴⁵ μαζί τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει ήδη μια αίσθηση σχετικής οικειότητας μαζί με την ερευνήτρια και να είναι γνώστες των στόχων της. Είναι σημαντικό αυτό γιατί υπάρχει γενικά μεγάλος φόβος από την πλευρά των ιδιοκτητών μήπως συνδέεται ο ερευνητής με τους επίσημους ελεγκτικούς μηχανισμούς. Αξίζει να σημειωθεί πως αποτύχαμε στο να ερευνήσουμε έναν επιπλέον φούρνο στον οποίο απευθυνθήκαμε⁴⁶ και υποψιαζόμαστε ότι η αιτία ήταν ότι δεν πείστηκε στο βαθμό που έπρεπε για τις προθέσεις μας. Επίσης, δεν επιδιώξαμε να ερευνήσουμε ακόμα πιο οικείους προς εμάς χώρους, για παράδειγμα από την ίδια γειτονιά που βρίσκεται η κατοικία μας, επειδή θα υπήρχε ενδεχομένως μεγάλη εμπλοκή του προσωπικού στοιχείου και δεν θα εξυπηρετούσε καθόλου αυτό την έρευνα. Θα απαιτούσε πιο προσεκτικό «φιλτράρισμα» σχετικά με τον αυθορμητισμό ή την ενδεχόμενη «καλή πρόθεση» των οικείων να «σκηνοθετήσουν» το ζητούμενο⁴⁷ για το σκοπό της έρευνας, καθώς σε μια γειτονιά μπορεί πολύ εύκολα κάποιος να ενημερωθεί για το ποια είναι η ερευνήτρια και ποιος είναι ο ρόλος της στο φούρνο.

Με αυτή τη μέθοδο που επιλέχθηκε έπρεπε να αντιμετωπίσουμε έναν κάπως μονότονο ρυθμό καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας⁴⁸. Ενδεχομένως μια πιο ενεργή εμπλοκή θα είχε καλύτερα αποτελέσματα, εάν, για παράδειγμα, η ερευνήτρια είχε το ρόλο πωλήτριας ή εργαζόμενης στο κατάστημα. Ένας ερευνητής ή μια ερευνήτρια που έστω φαινομενικά, δίνει την εντύπωση ότι εργάζεται σε ένα κατάστημα θα πρέπει να έχει ασφάλεια, βιβλιάριο υγείας ή όποιο άλλο επίσημο έγγραφο πιθανά ζητηθεί. Εάν δεν διαθέτει κάτι τέτοιο επιβάλλεται πρόστιμο. Κάποιος ερευνητής στο μέλλον θα ήταν καλό να λάβει κάτι τέτοιο υπόψη του και να προγραμματίσει κατάλληλα την ερευνητική διαδικασία ώστε να αποφύγει κάτι τέτοιο. Ήταν όμως δύσκολο έως απίθανο να μας εμπιστευόταν κάποιος επαγγελματίας να αναλάβουμε έναν τέτοιο ρόλο στο κατάστημα, ειδικά για τόσο μικρό χρονικό διάστημα, γιατί, όπως

⁴⁵ Ο όρος «σχέση» χρησιμοποιείται με την έννοια που δίνει σε αυτόν η Λυδάκη (2001: 148).

⁴⁶ Στο κέντρο της Θεσσαλονίκης.

⁴⁷ Ή ότι ερμηνεύει ο καθένας ως ζητούμενο.

⁴⁸ Γεγονός το οποίο αποτυπώνεται, άθελά μας, και στην καταγραφή της έρευνας στο Παράρτημα.

αναφέρεται παραπάνω, θα ήταν δύσκολο να πειστούν οι επίσημοι φορείς για τις προθέσεις μας σε ενδεχόμενο έλεγχο. Είναι γεγονός πως υπάρχει μεγάλη καχυποψία των φορέων αυτών και έχουν υπάρξει φορές που οι τιμωρίες ή οι ποινές προς τα καταστήματα θα χαρακτηριζόταν άδικες και υπερβολικές. Αυτό δημιουργεί ένα κλίμα ανασφάλειας και δυσπιστίας και συχνά οι καταστηματάρχες απορρίπτουν ακόμα και μια συζήτηση με κάποιον ερευνητή. Κάτι τέτοιο, θα έπρεπε να προβληματίσει το μελλοντικό ερευνητή και να σχεδιάσει ένα σωστό πλάνο προσέγγισης. Ίσως βοηθούσε ένα αναλυτικό πιστοποιητικό από το φορέα με τον οποίο συνεργάζεται, για παράδειγμα το Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Μια ακόμα οπτική που θα όφειλε να περιλαμβάνεται στην εργασία και στο κομμάτι της έρευνας είναι η άποψη επίσημων, λιγότερο ή περισσότερο, φορέων της εστίασης ή της σίτισης. Εφόσον είναι δυνατό, θα υπήρχε ουσία στο να συμπεριληφθούν συνεντεύξεις από ανθρώπους σε πόστα εστίασης που θα καταγράφεται η άποψή τους για τη ζήτηση, την κατανάλωση και τις μορφές της, την γνώμη τους για το πώς θα διαμορφώνεται στο μέλλον το υλικό και ότι άλλο σχετικά προκύψει. Επίσης, η άποψη ανθρώπων που εργάζονται σε φορείς σίτισης (συσσίτια δήμου, εκκλησιών, Μ.Κ.Ο., τυχόν άλλοι φορείς) είναι εξίσου ενδιαφέρουσα γιατί από εκεί θα καταφέρναμε να αντλήσουμε πιο ξεκάθαρα στοιχεία που θα συσχέτιζαν την ταξική-κοινωνική καταγωγή και το βαθμό ζήτησης ή τον τρόπο συσχέτισης των σιτιζόμενων με το αγαθό. Στη συγκεκριμένη έρευνα ο περιορισμός του χρόνου μας επέτρεψε από το να την εμπλουτίσουμε περαιτέρω και προτιμήσαμε να επικεντρωθούμε στα στοιχεία που ήδη συλλέξαμε.

Συνοψίζοντας, ο κανόνας ήταν ότι οι πελάτες (τα υποκείμενα) δε γνώριζαν το σκοπό της παρουσίας της ερευνήτριας εκεί, ώστε να είναι όσο το δυνατό πιο ανυποψίαστοι και αυτό, όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, δεν είχε εξαιρέσεις⁴⁹. Ο σκοπός ήταν αρχικά, η καταγραφή του χώρου, έπειτα η καταγραφή της συμπεριφοράς των πελατών σε σχέση με το αρτοποιείο, η καταγραφή των τιμών, των ηλικιών (κατά προσέγγιση, με υποκειμενικό κριτήριο) που επισκέπτονται το φούρνο και μια γενική εικόνα που θα απαντούσε σε ενδεχόμενο ερώτημα: «Τι συμβαίνει σε ένα φούρνο το 2012;». Επίσης, μας ενδιαφέρει να αντλήσουμε στοιχεία τα οποία αφορούν στο πως

⁴⁹ Εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις, σχεδόν μηδενικές. Αλλά ακόμα και οι περιπτώσεις πελατών που ήθελαν να μάθουν το λόγο της ύπαρξής μας στο μαγαζί, δεν ενημερώθηκαν με ακριβή στοιχεία. Γενικά, όμως δεν έπεσε στην αντίληψή μας κάποιος ή κάποια πελάτης με ιδιαίτερα επίμονη περιέργεια.

συμπεριφέρονται σήμερα οι πελάτες ενός φούρνου και ως κατ' επέκταση τη συμπεριφορά τους απέναντι στο ψωμί.

2. 1. 1. ΦΟΥΡΝΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΤΟΥΜΠΑ

Η έρευνα ξεκινάει την 28^η Αυγούστου (2012), σε ένα αρτοζαχαροπλαστείο στη γωνία των οδών Α... και Ρ... στην Κάτω Τούμπα με την επωνυμία «Κ...». Πρόκειται για ένα κατάστημα, οικογενειακή επιχείρηση, που το είχε ξεκινήσει ο πατέρας του σημερινού ιδιοκτήτη (κος Χρήστος) πριν πολλά χρόνια ως ζαχαροπλαστείο σε άλλες περιοχές της Ανατολικής Θεσσαλονίκης. Στη σημερινή διεύθυνση βρίσκεται τα τελευταία 30 χρόνια, έχει κάνει 2 ανακαινίσεις και προστέθηκε η παρασκευή και πώληση του ψωμιού χονδρική και λιανική. Ο χώρος πώλησης έχει βιτρίνα από δύο μεριές και περίπου στη γωνία βρίσκεται η είσοδος. Υπάρχει ξεχωριστή είσοδος για το παρασκευαστήριο/εργαστήριο. Η κυρία που εργάζεται στο πωλητήριο ονομάζεται Ελένη και είναι η σύζυγος του κου Χρήστου. Επίσης, εργάζεται μερικές μέρες τη βδομάδα η κα Ρούλα (στο πωλητήριο) που είναι αδελφή του κου Χρήστου μαζί με το σύζυγό της, τον κο Νίκο (στις διανομές στα πρατήρια και μετά περνάει για λίγο στο πωλητήριο) και το γιό τους κο Βασίλη (στη ζαχαροπλαστική).

Είχε προηγηθεί συζήτηση με τον κο Χρήστο όπου συμφώνησε πρόθυμα. Εξηγήσαμε ότι πρόκειται για τη Διπλωματική Εργασία, ότι μας ενδιαφέρει ο κοινωνικός και συμβολικός ρόλος του ψωμιού, η σχέση του πελάτη με το φούρνο και να παρατηρήσουμε ποια προϊόντα καταναλώνονται περισσότερο και γιατί. Ο κος Χρήστος δήλωσε πως του είναι οικείο αυτό γιατί κάθε χρόνο έρχονται οι υπεύθυνοι του κοντινού Νηπιαγωγείου και του ζητούν μια «ξενάγηση» στο χώρο και στον τρόπο παρασκευής ψωμιού για τα παιδιά και αυτός πάντα την αποδέχεται. Επίσης, ανέφερε πως εκείνο το διάστημα αφενός λόγω της κρίσης και αφετέρου λόγω της καλοκαιρινής περιόδου, έχει μειωθεί η ζήτηση, αλλά γενικά οι ώρες διακίνησης του ψωμιού είναι από τις 09:00 μέχρι τις 13:00 το πολύ και ότι δεν σημειώνεται διαφοροποίηση στο ωράριο τη σχολική περίοδο. Ο ίδιος εργάζεται περίπου 12 ώρες στο εργαστήριο, στην αρχή για την παρασκευή ψωμιού, στη συνέχεια στην παραγωγή ειδών ζαχαροπλαστικού.

Την Τρίτη (28/08) έγινε η γνωριμία την κα Ελένη, είναι μια κυρία με καστανά μαλλιά και ήταν ντυμένη με εκρού παντελόνι και ριγέ μπλουζάκι κάτω από την κλασική ποδιά, ενδυμασία που ενδείκνυται για τον τύπο της εργασίας της. Συζητήθηκε εκ νέου ο λόγος και ο σκοπός της έρευνας μαζί της. Συμφώνησε και η ίδια με την ίδια προθυμία, επιμένοντας μάλιστα να ρωτάει τι ακριβώς μπορεί να κάνει για να μας βοηθήσει. Μας είπε ότι όπως προκύπτει από την εμπειρία της, ψωνίζουν κυρίως ηλικιωμένα άτομα που προτιμούν το ψωμί και μερικά κουλούρια ή σταφιδόψωμα ή γάλα και το ένα ψωμί είναι συνήθως μαύρο. Η ίδια εργάζεται εκεί 12 ώρες τη μέρα από τις 03:00 μέχρι τις 15:00, στην αρχή βοηθάει στην παρασκευή ψωμιού και μετά στα σφολιατοειδή ενώ αργότερα στη συσκευασία του ψωμιού για να ακολουθήσει η διανομή στα πρατήρια από τον κο Νίκο⁵⁰, στις 07:30 περίπου πηγαίνει σχεδόν αποκλειστικά στο πωλητήριο. Μας είπε πως υπάρχει αλλαγή στην κίνηση του ψωμιού τη σχολική περίοδο γιατί οι μητέρες ή οι γιαγιάδες, πηγαίνουν τα παιδιά στο σχολείο και ύστερα περνάνε από το φούρνο (οπότε η κίνηση του ψωμιού ξεκινάει από τις 08:00).

Αποφασίσαμε να παρατηρούμε το ωράριο 07:30-13:00. Η παρατήρηση θα χωριστεί, σχηματικά, σε τρία μέρη: 1) Στην περιγραφή του χώρου, των προϊόντων και της αισθητικής του χώρου, 2) Στα είδη του ψωμιού και τις τιμές τους (βλ. Παράρτημα) και 3) Στην πελατειακή κίνηση του μαγαζιού, όπου φαίνεται η σχέση του πελάτη με το φούρνο και η κατανάλωση των ειδών (βλ. Παράρτημα). Επομένως, για το φούρνο της Κάτω Τούμπας προέκυψαν τα παρακάτω.

⁵⁰ Σύζυγος της αδελφής του κου Χρήστου, κα Ρούλα.

2. 1. 2. ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΦΟΥΡΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΤΟΥΜΠΑ

Σε αυτή την παράγραφο παρουσιάζονται φωτογραφίες από το χώρο του φούρνου στην Κάτω Τούμπα. Οι εικόνες αυτές ελήφθησαν μετά από τις «ώρες αιχμής» της πελατειακής κίνησης και αυτό έγινε για έχουμε την ευχέρεια να κινηθούμε στο χώρο πιο ευέλικτα και διακριτικά. Άμεση συνέπεια είναι να μην απαθανατίζεται στο βαθμό που αντιστοιχεί, ένα «γεμάτο» μαγαζί αλλά πιστεύουμε πως διατηρήθηκε η αίσθηση του χώρου. Από το κολάζ της πρώτης εικόνας λαμβάνουμε μια πρώτη γρήγορη εντύπωση για το χώρο του φούρνου. Στη δεύτερη εικόνα αποτυπώνεται η όψη της εισόδου από τη δεξιά μεριά. Στη συνέχεια, η εικόνα 3, περιέχει το ψυγείο με τα κεράσματα που συναντά κανείς μπροστά του όταν μπαίνει στο κατάστημα. Η τέταρτη εικόνα μας δίνει μια συνολική όψη για αυτή την πλευρά του μαγαζιού με τα δύο ψυγεία, την κάβα και τον διαχωριστικό πάγκο. Η πέμπτη φωτογραφία αποτυπώνει τις οικογενειακές και θρησκευτικές εικόνες. Στην έκτη εικόνα βλέπουμε τον πάγκο πώλησης και τη θήκη του ψωμιού. Στη συνέχεια, η έβδομη εικόνα αποτυπώνει το χώρο για διάφορα είδη σφολιάτας μικρού ή μεγάλου μεγέθους, την είσοδο στο χώρο του εργαστηρίου, το ψυγείο και τη «βιτρίνα» για τα κουλουράκια. Κατόπιν, η όγδοη φωτογραφία δείχνει τη στήλη για συσκευασμένα προϊόντα, το ντουλαπάκι γραφείου και το τραπέζι διακοσμημένο. Ο χώρος αυτός ήταν το σημείο της ερευνητριάς καθ' όλη τη διάρκεια. Ακολουθεί η ένατη εικόνα που δίνει μια οπτική από τον πάγκο πώλησης προς την έξοδο. Τέλος, στη δέκατη φωτογραφία διακρίνουμε τον κύριο Χρήστο, ιδιοκτήτη του καταστήματος έτοιμος να εξυπηρετήσει τους πελάτες.

Εικόνα 1: Κολάζ φωτογραφιών του φούρνου στην Κάτω Τούμπα

Εικόνα 2: Η είσοδος του καταστήματος. Η όψη από τη δεξιά μεριά.

Μπαίνοντας στο μαγαζί, υπάρχει μια ειδικά διαμορφωμένη κατασκευή για καραμέλες και δίπλα ένα ψυγείο για παγωτό σε διάφορες γεύσεις χωνάκι ή κυπελάκι. (εικ. 2).

Εικόνα 3: Ψυγείο με τα κεράσματα.

Διακρίνουμε ένα όρθιο ψυγείο για παγωτίνα και πίσω από αυτό ένα όρθιο κλιματιστικό σε απόσταση περίπου 10 μέτρα από το χώρο πωλητηρίου του ψομιοῦ. Από την ἄλλη μεριά της πόρτας υπάρχουν δύο καταψύκτες με τούρτες και τούρτες παγωτοῦ. Απέναντι βρίσκεται ένα ψυγείο με κεράσματα και πάνω του ένα μεγάλο διακοσμητικό που αναπαριστά ένα μύλο και ἕναν ξυλόφουρνο και προϊόντα ἄρτου με τη φιγούρα του φούρναρη ντυμένο στα λευκά να «καλωσορίζει». (εικόνα 3).

Εικόνα 4: Ὅψη της κάβας, των δύο ψυγείων και του διαχωριστικοῦ πάγκου.

Εύκολα παρατηρεῖ κανείς 3 μεγάλα χωρίσματα με καθρέπτες στο πίσω μέρος και με ράφια που περιέχουν ποτά και αποτελοῦν την κάβα, κυρίως κρασιά και ούισκι. Επίσης, περιέχει διακοσμητικά, κηροπήγια και κουτάκια για συσκευασία των κερασμάτων. Δίπλα από το ψυγείο των κερασμάτων υπάρχει ἕνας διαχωριστικὸς πάγκος πώλησης με γλειφιτζούρια και παιχνίδια (ὅπως παιχνιδάκια με καραμελίτσες), ἀπὸ πίσω υπάρχει μια κολόνα που ἔχει ἕνα φωτοστικτὸ σε γκρι τόνους και κίτρινα λουλουδία τριαντάφυλλα και ἀπὸ κάτω μια ἐπιγραφή «Μην Καπνίζετε» (εικ. 4).

Εικόνα 5: Οι θρησκευτικές και οικογενειακές εικόνες.

Διακρίνουμε, στο κάτω μέρος της εικόνας του Ιησού, μια πόρτα που οδηγεί σε αποθήκη . Δίπλα στην εικόνα είναι ένας σταυρός, ένα ρόδι, ένα διακοσμητικό με κοχύλια και ένα ημερολόγιο. Δίπλα υπάρχει ένα χώρισμα με καθρέπτη στο πίσω μέρος και με ράφια που το πρώτο από πάνω περιέχει φωτογραφίες του πατέρα και της μητέρας του ιδιοκτήτη, μια εικόνα του Αγ. Δημητρίου, της Παναγίας με το βρέφος και μια τιμητική πλακέτα για τους κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες του πρώτου ιδιοκτήτη, ως πρόεδρος του σωματείου και αργότερα πρόεδρος των συνταξιούχων του κλάδου. Πρόκειται για τον πατέρα του σημερινού ιδιοκτήτη. Στο πιο κάτω ράφι υπάρχουν φωτογραφίες μιας γαμήλιας τούρτας, 4 εργαζομένων στο κατάστημα με την ποδιά, ενός τραπεζιού με χριστουγεννιάτικο στολισμό. Το πιο κάτω ράφι, περιέχει διάφορες συσκευασίες προς πώληση (Όπως Μερέντα, φρυγανιές, γαλατάκια Νουνού, μέλι και φακελάκια NesCafe). Στο ράφι από κάτω, σε όχι τόσο εμφανή θέση, υπάρχουν λογαριασμοί (όπως ΟΤΕ, ΔΕΗ, Cosmote), μια συσκευή τηλεφώνου, θήκη για κέρματα και ένα μικρό «φαρμακείο» (όπως οινόπνευμα, βαμβάκι, γάζες, Vicks). Το ράφι από κάτω περιέχει διάφορα κουτάκια συσκευασίας σε διαφορετικά μεγέθη. Δίπλα υπάρχει μια πόρτα που οδηγεί στην τουαλέτα. Απέναντι από την πόρτα σε μισό μέτρο απόσταση, υπάρχει το ψυγείο που περιέχει διάφορα κέικ και γλυκίσματα (όπως κέικ σοκολάτας, ή σοκολάτας και φρούτων, τάρτες φρούτων (μήλου και αγριοκέρασου) τρίγωνα, τουλούμπες, τρουφάκια, ταχινοπιτάκια.) και στο ράφι από κάτω βρίσκονται αντίστοιχα σκευάσματα (όπως καριόκες, κουβερτούρες σε σχήμα μαργαρίτας είτε σκέτες είτε με ξηρούς καρπούς και με λικέρ, σοκολατάκια λευκής σοκολάτας, πολύχρωμα, μαύρης σοκολάτας και Noiseta). Πάνω από το ψυγείο υπάρχει η ζυγαριά, τα καλαμάκια, η συσκευασία για χαρτοπετσέτες, γλειφιτζούρια κόκκινου χρώματος σε σχήμα κοκοράκι, ένα μπουλ άδειο, παιχνιδάκια-μινιατούρες με καραμελίτσες και marshmallow γλειφιτζούρια με τη Barbie (εικ. 5).

Εικόνα 6: Ο πάγκος πώλησης του ψωμιού

Ο πάγκος πώλησης είναι σε γωνιακό σχήμα, ανάμεσα σε δύο ψυγεία. Πάνω στον πάγκο υπάρχουν, συνήθως, λαμαρίνες με λουκουμάδες, με τσουρεκάκια, κουλούρια και ταχινόπιτες, λευκές χάρτινες συσκευασίες για το ψωμί, η ταμειακή μηχανή, γλειφιτζούρια Chupa-Chups, σοκολατένια αυγά Kinder, και Παγωτομανία Kid (εικ. 6).

Εικόνα 7: Ο χώρος για τα σφολιτοειδή, η είσοδος που οδηγεί στο εργαστήριο, το ψυγείο και η «βιτρίνα» για κουλουράκια.

Στο ψυγείο είναι απενεργοποιημένη η ψύξη και περιέχει σφολιτοειδή (όπως τυροπιτάκια, λουκανοπιτάκια, σπανακοπιτάκια, τυροπιτάκια με ζύμη κουρού, τυρόψωμα) και ροζ σε μεγάλο μέγεθος. Επάνω στο ψυγείο σε λαμαρίνες είναι τα κριτσίνια, πολύσπορα και καλαμποκιού. Σε αυτά τα ψυγεία στις άκρες, αναγράφονται σε ένα λευκό χαρτόνι οι τιμές ανάλογα με το είδος. Δίπλα στο σταντ με τα ψωμιά υπάρχει η πόρτα που

οδηγεί στο θάλαμο του εργαστηρίου και στον επάνω όροφο με μια σκάλα. Δίπλα από την πόρτα υπάρχει ένα ψυγείο (Το ψυγείο περιέχει χυμούς Μεβγάλ Vivid, σε μικρό και μεγάλο μέγεθος, μπύρες σε μικρό κουτάκι Amstel, πορτοκαλάδες, σόδες, Lipton κρύο τσάι, νερά σε μεγάλο μέγεθος Ζαγόρι και Coca-Cola σε μεγάλο μέγεθος. Στην άλλη μεριά του ψυγείου περιέχονται τα γάλατα, το κεφίρ, τα γιαούρτια (Μεβγάλ), κίτρινο τυρί, φέτα, και σε μικρό μέγεθος γάλα και γάλα cacao) με τη φήμη της εταιρίας «Μεβγάλ» με δύο πόρτες. Πάνω στο ψυγείο υπάρχει πινακίδα «Τώρα με 1€ έχεις γάλα κάθε μέρα Μεβγάλ διαρκείας». Βρίσκονται επίσης αυτοκόλλητα με διαφημιστικά της εταιρίας Μεβγάλ και επιγραφή για τον τρόπο που ανοίγει η πόρτα του ψυγείου (προς τα δεξιά, ή προς τα αριστερά). Δίπλα στο ψυγείο βρίσκεται μια καρέκλα που αφήνουν τσάντες και ζακέτες εκεί. Δίπλα, στην άλλη μεριά της γωνίας, υπάρχει χώρος για τα κριτσίνια με σουσάμι και τα κουλουράκια γλυκά (πτι-φουρ) και αλμυρά.(εικ. 7).

Εικόνα 8: Μια στήλη, ένα ντουλαπάκι γραφείου και το τραπέζακι

Στη ραφιέρα με την επιγραφή «Lay's» περιέχονται συσκευασίες με διάφορα snacks. Στο πρώτο ράφι υπάρχουν ποπ-κορν, φουντούνια, πιτσίνια, γαριδάκια. Από κάτω υπάρχουν συσκευασίες από πατατάκια με τις εξής γεύσεις: κλασική, ρίγανη, μπάμπεκκιου, κλασική σε κομματιστό σχήμα. Στο ράφι από κάτω βρίσκονται τσίγλες σε μάρκες όπως: Mentos, Orbit, Halls, Elma, BIAΠ, Trident, 5 (Turbulence), πιο κάτω υπάρχουν παστίλιες BIAΠ, κόκκινες και πράσινες και πιο κάτω κουτάκια συσκευασίας και διάφορα περιοδικά (δε διακρίνονται όλα τα παραπάνω στη συγκεκριμένη φωτογραφία). Πάνω από αυτό το σταντ βρίσκεται ένα φωτιστικό σε τριγωνικό σχήμα σε γκρι χρώμα.

Δίπλα βρίσκεται ένα λευκό έπιπλο για τα λογιστικά βιβλία και επάνω έχει το τηλέφωνο (τη βάση του ασύρματου) και ένα κομπιουτεράκι. Ακριβώς δίπλα από αυτό το έπιπλο ήταν η θέση της ερευνήτριας καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας. Δίπλα υπάρχει ένα τραπέζι με λευκό τραπεζομάντιλο. Εκεί υπάρχουν επίσης διακοσμητικά, περιοδικά και στυλό. Το σημείο αυτό αποτέλεσε το χώρο της ερευνήτριας καθ' όλη τη διάρκεια της παρατήρησης (εικ. 8).

Εικόνα 9: Όψη του καταστήματος από τον πάγκο πώλησης προς την έξοδο

Δίπλα από το τραπέζακι του τηλεφώνου υπάρχει ένα ψυγείο με απενεργοποιημένη ψύξη που περιέχει διακοσμητικά προς πώληση (δε διακρίνεται στη συγκεκριμένη φωτογραφία). Δίπλα υπάρχει ένα ακόμα ψυγείο με απενεργοποιημένη ψύξη που περιέχει κέικ σοκολάτας ή φρούτων ή συνδυασμού. Στο διάδρομο του μαγαζιού (στο κέντρο της εικόνας) παρατηρεί κανείς δύο γυάλινες ραφιέρες όπου η μία περιέχει διακοσμητικά, κουμπάρδες κηροπήγια και από πάνω βρίσκονται συνήθως δύο άλμπουμ με φωτογραφίες από τούρτες για δειγματισμούς. Η διπλανή περιέχει τσουρέκια, πάστα-φλώρα, κέικ (μερικές φορές ραβανί) και διάφορα διακοσμητικά (εικ. 9).

Εικόνα 10: Ο ιδιοκτήτης του καταστήματος καλωσορίζει «εν ώρα υπηρεσίας».

2. 1. 3. ΦΟΥΡΝΟΣ ΣΤΟ ΚΟΡΔΕΛΙΟ

Στη συνέχεια η έρευνα έλαβε χώρα στη Δυτική Θεσσαλονίκη στην περιοχή «Κορδελιό». Ο ιδιοκτήτης, ο κος Γιώργος, ξεκίνησε την επιχείρηση πριν από περίπου 15 χρόνια. Βρίσκεται στη γωνία των οδών Κ... και Μ... δίπλα σε Αστυνομικό Τμήμα. Η είσοδος για το πωλητήριο είναι από τη μια μεριά της οδού Μ... . Στο εργαστήριο εργάζεται ο κος Γιώργος μαζί με έναν υπάλληλο. Η συζήτηση με τον κο Γιώργο, είχε γίνει, αρχικά, τηλεφωνικά και μετά τον επισκεφτήκαμε στο εργαστήριο όπου συζητήθηκε ο σκοπός της έρευνας και ήταν θετικός. Στη συζήτηση ανέφερε πως η κίνηση στο ψωμί γίνεται κυρίως από αλλοδαπούς ή Ρομά και οι Έλληνες προτιμούν περισσότερο άλλα προϊόντα αλευριού ή είδη σφολιάτας. Τόνισε, επίσης, ότι οι καταναλωτές προτιμούν περισσότερο τα super-market λόγω χαμηλότερης τιμής ή επειδή τους «βολεύει» περισσότερο.

Το πωλητήριο ξεκινάει στις 05.00 το πρωί, μέχρι τις 14.30 το μεσημέρι περίπου και οι ώρες αιχμής είναι από τις 08.00 ως τις 12.00 το μεσημέρι. Το εργαστήριο ανοίγει στις 04.00 και στις 07.00 περίπου ξεκινάει η διανομή στα πρατήρια, στις 10.00 περίπου ξεκινάει η διανομή στα εστιατόρια και στις ταβέρνες. Στο πωλητήριο εργάζεται η κυρία Μαρίνα, είναι γύρω στα 40 και είναι ντυμένη με ένα κόκκινο κοντομάνικο με τα διακριτικά του μαγαζιού, ένα τζιν και αθλητικά παπούτσια. Εργάζεται έξι μέρες τη βδομάδα (Δευτέρα - Σάββατο, την Κυριακή είναι κλειστό το μαγαζί) από τις 05.00-13.30 περίπου. Συζητήθηκε και με την ίδια ο λόγος και ο σκοπός της έρευνας και ήταν και η ίδια ιδιαίτερα θετική. Κατοικούσε πάντα σε αυτή τη γειτονιά και γνωρίζεται προσωπικά με τους περισσότερους πελάτες.

Αποφασίσαμε να γίνεται η παρατήρηση το ωράριο 08:00-12:00. Η παρατήρηση ξεκίνησε στις 08/11/12 ημέρα Πέμπτη και θα χωριστεί, σχηματικά, σε τρία μέρη: 1) Στην περιγραφή του χώρου, των προϊόντων και της αισθητικής του χώρου, 2) Στα είδη του ψωμιού και τις τιμές τους (βλ. Παράρτημα) και 3) Στην πελατειακή κίνηση του μαγαζιού, όπου φαίνεται η σχέση του πελάτη με το φούρνο και η κατανάλωση των ειδών (βλ. Παράρτημα).

2.1.4. ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΦΟΥΡΝΟΥ ΣΤΟ ΚΟΡΔΕΛΙΟ

Σε αυτή την παράγραφο παρουσιάζονται φωτογραφίες από το χώρο του φούρνου στο Κορδελιό. Και σε αυτόν τον χώρο, οι φωτογραφίες ελήφθησαν μετά από τις «ώρες αιχμής» της πελατειακής κίνησης και αυτό έγινε με σκοπό την ευχέρεια να κινηθούμε στο χώρο πιο ευέλικτα και διακριτικά. Άμεση συνέπεια είναι να μην απαθανατίζεται στο βαθμό που αντιστοιχεί, ένα «γεμάτο» μαγαζί αλλά πιστεύουμε πως διατηρήθηκε η αίσθηση του χώρου. Από το κολάζ της πρώτης εικόνας (εικ.11) λαμβάνουμε μια πρώτη γρήγορη εντύπωση για το χώρο του φούρνου. Στην επόμενη φωτογραφία διακρίνεται η όψη του καταστήματος από την εξωτερική πλευρά (εικ.12). Ακολουθεί η εικόνα του αυτοκόλλητου κατά την είσοδο στο μαγαζί (εικ.13). Στην επόμενη εικόνα φαίνεται ο χώρος της εισόδου του μαγαζιού (εικ.14). Στην επόμενη εικόνα παρατηρούμε τον πάγκο διάθεσης προϊόντων (εικ.15). Η φωτογραφία που ακολουθεί απεικονίζει τον πάγκο πώλησης (εικ.16). Ακολουθεί η εικόνα που αναδεικνύει την όψη προς το χώρο του εργαστηρίου (εικ.17). Στην επόμενη φωτογραφία διακρίνουμε το χώρο απ' όπου παρατηρούσε η ερευνήτρια καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας (εικ.18). Ακολουθεί μια όψη του ψυγείου του καταστήματος με το σήμα της τοπικής αθλητικής ομάδας του Κορδελιού «Ελευθεριακός» (εικ.19). Έπειτα, τοποθετήσαμε την εικόνα του ψυγείου με τα κεράσματα (εικ.20). Τέλος, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως το σημείο που βρίσκεται ο χώρος είναι ιδιαίτερα φωτεινό και σπάνια χρειάζεται να είναι αναμμένα τα φώτα.

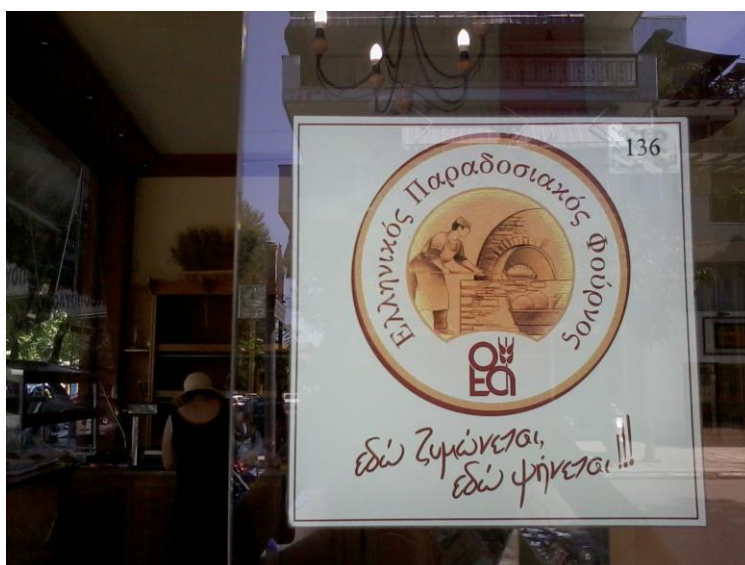

Εικόνα 11: Κολάζ φωτογραφιών του φούρνου στο Κορδελιό.

Εικόνα 12: Όψη του καταστήματος από έξω

Το πωλητήριο είναι γωνιακό με τζαμαρία περιμετρικά. Έξω από το κατάστημα υπάρχει μια μεγάλη ταμπέλα που γράφει: «Αρτοποιείο» με λευκά γράμματα και κόκκινο φόντο και στο κάτω μέρος το επώνυμο του ιδιοκτήτη με μαύρα γράμματα. Από έξω φαίνονται οι κόκκινες τέντες και δύο ξύλινες επιγραφές εσωτερικά στις δύο μεριές που γράφουν : «Αρτοποιείο». (εικ. 12).

Εικόνα 13: Το αυτοκόλλητο στην είσοδο

Μπαίνοντας, στη είσοδο, παρατηρεί κανείς δύο αυτοκόλλητα, το ένα γράφει: «Εδώ ζυμώνεται, εδώ ψήνεται – Ελληνικός Παραδοσιακός Φούρνος» και το άλλο: «Ολοκληρωμένο σύστημα ασφάλειας ΔΕΛΤΑ» και απεικονίζει γάλα και γαλακτοκομικά προϊόντα (δε διακρίνεται στην φωτογραφία) (εικ. 13).

Εικόνα 14: Όψη της εισόδου του μαγαζιού

Στο επάνω μέρος της εισόδου βρίσκεται, στο τοίχο το air-conditioner (εικόνα 14).

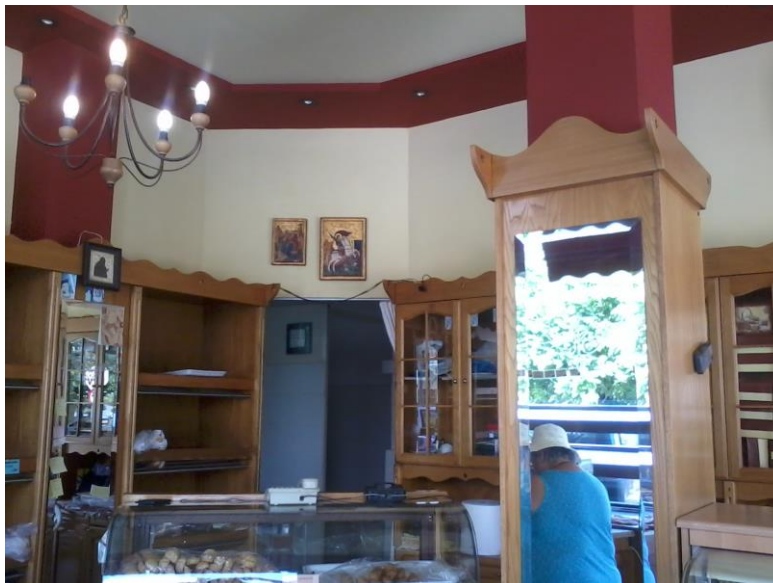
Εικόνα 15: Ο πάγκος διάθεσης των προϊόντων.

Από τ' αριστερά της εισόδου, υπάρχει ένας πάγκος με δύο επίπεδα, όπου περιέχει λαμαρίνες με διάφορα είδη snack, όπως μαργαρίτες, $\frac{1}{4}$ ψωμιού, ψωμάκια για σάντουιτς, κουλούρια, μεγάλου και μικρού μεγέθους κρουασάν με σοκολάτα, μεγάλου και μικρού μεγέθους τσουρέκια, ντόνατς, λουκουμάδες, σταφιδόψωμα και σταφιδοκούλουρα. Περίπου στη μέση του πάγκου βρίσκεται μια κολώνα με κόκκινα τούβλα, όπου βρίσκονται κολλημένα καρτελάκια με τις τιμές των προϊόντων (εικ 15).

Εικόνα 16: Ο πάγκος πώλησης

Εδώ παρατηρούμε τη μπουγατσιέρα, προσβάσιμη μόνο στην πολήτρια, που περιέχει κυρίως είδη μπουγάτσας, όπως μπουγάτσα με κρέμα ή με τυρί, είδη σφολιάτας μικρού και μεγάλου μεγέθους και πίτσες ατομικού και μικρότερου μεγέθους. Από τη μια άκρη της μπουγατσιέρας, βρίσκεται ο πάγκος του πωλητηρίου, με τη ζυγαριά, τις κόλλες που τυλίγεται το ψωμί και την ταμειακή μηχανή. Από την άλλη μεριά της μπουγατσιέρας, βρίσκεται το ξύλινο έπιπλο που περιέχει το ψωμί. Αποτελείται από τρεις προθήκες στο επάνω μέρος και τέσσερα χωρίσματα. Στο κάτω μέρος υπάρχουν τα ντουλάπια, στο επάνω μέρος υπάρχουν δύο διακοσμητικά που απεικονίζουν μπουσούλα γεμάτα με στάχνα. Στη μικρή κολώνα του πρώτου χωρίσματος του επίπλου, υπάρχει το ρολόι, στη δεύτερη ένα διακοσμητικό «μάτι», στο τρίτο χωρίσμα υπάρχει καθρέφτης με μια εικόνα της Παναγίας και του Χριστού, τέσσερις φωτογραφίες των γιών του αφεντικού και χαρτάκια post-it κολλημένα για υπενθυμίσεις παραγγελιών (εικ. 16).

Εικόνα 17: Όψη προς το χώρο του εργαστηρίου

Διακρίνουμε την είσοδο για το εργαστήριο, χωρίς πόρτα ή κάποιο χώρισμα είναι εμφανής από το πωλητήριο. Στο επάνω μέρος της εισόδου από τη μία της άκρη ως την άλλη, βρίσκονται τα μαύρα καλώδια της κάμερας, η οποία καταγράφει την κίνηση στο χώρο του ταμείου. Πιο πάνω βρίσκονται δύο μεγάλες εικόνες που απεικονίζουν τον Προφήτη Ηλία και τον Άγιο Γεώργιο. Από την άλλη μεριά της εισόδου υπάρχει ένα ξύλινο έπιπλο που περιέχει κυρίως κουτιά συσκευασίας, στο επάνω

μέρος είναι καλυμμένο με τζαμαρία και έχει διάφορες μικρές εικόνες θρησκευτικού περιεχομένου. Στο κάτω μέρος στα ντουλαπάκια υπάρχουν τα λογιστικά βιβλία του μαγαζιού (εικ. 17).

Εικόνα 18: Το σημείο όπου «φιλοξενήθηκε» η ερευνήτρια.

Εικόνα 19: Το ψυγείο και το σήμα της τοπικής ομάδας του «Ελευθεριακού» .

Το ψυγείο είναι εντοιχισμένο στο ξύλινο έπιπλο ως συνέχεια του προηγούμενου. Περιέχει γάλα, μικρού και μεγάλου μεγέθους με κανονικά ή λιγότερα λιπαρά, κεφίρ σκέτο ή με φράουλα, κακάο, νερό μεγάλου και μικρού μεγέθους, γιαούρτι στραγγιστό και με διάφορες γεύσεις, κίτρινο τυρί, φέτα, χυμούς μικρού και μεγάλου μεγέθους με πορτοκάλι, ροδάκινο, βύσσινο ή ανάμεικτο. Στο επάνω μέρος του ψυγείου, υπάρχει ένα διακοσμητικό που απεικονίζει ένα μπαούλο γεμάτο με στάχια και ψωμιά. Πιο κάτω υπάρχει μια φωτογραφία με την τοπική ποδοσφαιρική ομάδα «Ελευθεριακός» και το σήμα της ομάδας κρεμασμένο. (εικ 19).

Εικόνα 20: Το ψυγείο με τα κέρασματα.

Παρατηρούμε εδώ ένα ψυγείο με απενεργοποιημένη την ψύξη τριών επιπέδων για τα βουτήματα (βουτήματα βουτύρου, πλεξούδες, πι-φουρ με σοκολάτα, με μαρμελάδα) και τα κρισίνια με σουσάμι. Δίπλα υπάρχει μια κολώνα κόκκινου χρώματος, που είναι μέχρι τη μέση περίπου επενδυμένη με ξύλο. Από τη μια πλευρά της κολώνας (αυτή που είναι ορατή στους πελάτες) υπάρχει καθρέφτης σχεδόν σε όλο το μήκος του ξύλου. Δίπλα από την κολώνα υπάρχει ένα ψυγείο τριών επιπέδων για τα κέρασματα σοκολάτας. Τα δύο ψυγεία και η κολώνα, σχηματίζουν ένα ημικύκλιο αφήνοντας αρκετό χώρο για τους πελάτες (εικ. 20).

2.2. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

2.2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από την ανάγνωση του θεωρητικού πλαισίου με τη βοήθεια σχημάτων κοινής λογικής σημειώνουμε ορισμένες διαφοροποιήσεις στη διαδικασία, στη λειτουργία, στον τρόπο παραγωγής και στην κατανάλωση του ψωμιού σήμερα σε σχέση με παλαιότερα χρόνια. Στη σημερινή εποχή η διαδικασία και η λειτουργία έχουν απλοποιηθεί αισθητά. Σπανίως τα μέλη των νοικοκυριών παρασκευάζουν οι ίδιοι το ψωμί και είναι πλέον συνήθεια, είναι κοινωνικά αποδεκτό και εύκολο να αγοράζει κανείς το προϊόν που επιθυμεί από τα καταστήματα. Προκειμένου επομένως να μελετηθούν οι παραπάνω παράμετροι, θέσαμε ορισμένα πλαίσια.

Οι υποθέσεις εργασίας, επομένως, αρχικά είναι η αναζήτηση της σημερινής σχέσης και συμπεριφοράς των καταναλωτών απέναντι στο ψωμί. Θα διερευνηθεί το εάν, το κατά πόσο και το γιατί έχουν μεταβληθεί οι καταναλωτικές συνήθειες σε σχέση με παλαιότερες χρονικά εποχές. Σε αυτό θα βοηθήσουν τα στοιχεία τα οποία αναφέρονται σε παλαιότερες έρευνες και αναφορές σχετικά με το ψωμί ή και το σιτάρι. Σημαντικό ρόλο θα αναλάβουν οι λαογραφικές αναφορές γύρω από το συμβολικό ρόλο του ψωμιού, καθώς αυτές θα «κατευθύνουν» τον αναγνώστη στην εκτίμηση της βαρύτητας του υλικού αυτού και τη σύνδεσή του με την καθημερινή ζωή.

2.2.2. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ομαδοποιώντας το δείγμα που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της παρατήρησης σύμφωνα με τις ώρες⁵¹ και τις μέρες⁵² που έλαβε χώρα η έρευνα προκύπτουν τα παρακάτω στοιχεία. Αρχικά, οι γυναίκες είναι κατά μέσο όρο πιο συχνές πελάτισσες από τους άνδρες στα αρτοποιεία. Οι ηλικίες⁵³ οι οποίες απευθύνονται στους φούρνους, όπως προκύπτει από την παρατήρηση, με υποκειμενικά κριτήρια, είναι κυρίως οι μέσες ηλικίες (30-59 ετών) και ακολούθως οι ηλικιωμένοι (60-...ετών). Πιο συγκεκριμένα, συγκεντρωτικά στοιχεία παρατίθενται με τη βοήθεια πινάκων παρακάτω με σκοπό την εξοικείωση του αναγνώστη με το δείγμα.

⁵¹ Όπως αναφέρεται και παραπάνω, στο φούρνο της Κάτω Τούμπας οι ώρες παρατήρησης ήταν 07:30-13:00 και στο Κορδελιό ήταν 08:00-12:00. Η μείωση που σημειώνεται στο δεύτερο φούρνο οφείλεται στη δυσκολία μετακίνησης της ερευνήτριας με το αστικό δίκτυο καθώς χρειαζόταν γύρω στη μιάμιση ώρα να μεταβεί από την κατοικία της στο χώρο της παρατήρησης. Σε κάθε περίπτωση ακολουθήσαμε τις ώρες αιχμής και ήμασταν αρκετά τυπικοί στο ωράριο.

⁵² Για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα, από τις 28/08/12 έως τις 03/09/12. Για το φούρνο στο Κορδελιό, από τις 08/11/12 έως τις 14/11/12. Η μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ των δύο φούρνων οφείλεται αφενός στην προσπάθεια προσέγγισης ενός φούρνου στο κέντρο της Θεσσαλονίκης που αναφέρεται πιο πάνω, αφετέρου στο έκρυθμο κλίμα σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο με αρκετές κινητοποιήσεις.

⁵³ Υπενθυμίζουμε πως τα κριτήρια είναι καθαρά υποκειμενικά. Επομένως, από 5-11 ετών χαρακτηρίζεται κοριτσάκι ή αγοράκι. Από 12-18 ετών θα αναφερθεί ως έφηβος ή έφηβη. Από 19-29ετών θα είναι νεαρός ή νεαρή. Από 30-59ετών καταγράφεται ως κύριος ή κυρία μέσης ηλικίας. Από 60ετών μέχρι υπερήλικα άτομα ομαδοποιούνται ως κύριος ή κυρία ηλικιωμένος ή ηλικιωμένη.

2.2.3. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΦΟΥΡΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΤΟΥΜΠΙΑ

Ημέρα 1^η (Τρίτη 28/08/12)

Πίνακας 1

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	1	2%
Έφηβες (12-18 ετών)	1	2%
Νεαρές (19-29 ετών)	8	17%
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	23	49%
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	14	30%
Σύνολο	47	63,5% (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 2

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	3	11%
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	3	11%
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	11	40,7%
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	10	37%
Σύνολο	27	36,4% (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 2^η (Τετάρτη 29/08/12)

Πίνακας 3

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	1	1,8%
Έφηβες (12-18 ετών)	-	-
Νεαρές (19-29 ετών)	6	11,3%
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	24	45,2%
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	22	41,5%
Σύνολο	53	67,9% (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 4

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	-	-
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	3	12%
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	11	44%
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	11	44%
Σύνολο	25	32,05% (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 3^η (Πέμπτη 30/08/12, Ονομαστική Εορτή Αγίου Αλεξάνδρου)

Πίνακας 5

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	1	2,3%
Έφηβες (12-18 ετών)	1	2,3%
Νεαρές (19-29 ετών)	5	11,6%
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	20	46,5 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	16	37,2%
Σύνολο	43	62,3% (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 6

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	-	-
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	4	15,3%
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	8	30,7%
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	14	53,8%
Σύνολο	26	37,6% (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 4^η (Παρασκευή 31/08/12)

Πίνακας 7

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	2	6,6%
Έφηβες (12-18 ετών)	2	6,6%
Νεαρές (19-29 ετών)	3	10%
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	9	30%
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	14	46,6%
Σύνολο	30	58,8% (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 8

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	2	9,5%
Έφηβοι (12-18 ετών)	1	4,7%
Νεαροί (19-29 ετών)	2	9,5%
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	3	14,2%
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	13	61,9%
Σύνολο	21	41,1% (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 5^η (Σάββατο 01/09/12)

Πίνακας 9

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	-	-
Έφηβες (12-18 ετών)	2	3,4%
Νεαρές (19-29 ετών)	2	3,4%
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	27	46,5%
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	27	46,5%
Σύνολο	58	63,7% (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 10

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	1	3,03%
Έφηβοι (12-18 ετών)	1	3,03%
Νεαροί (19-29 ετών)	1	3,03%
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	10	30,3%
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	20	60,6%
Σύνολο	33	36,2% (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 6^η (Δευτέρα 03/09/12, ημέρα Λαϊκής Αγοράς)

Πίνακας 11

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	4	4,8 %
Έφηβες (12-18 ετών)	2	2,4 %
Νεαρές (19-29 ετών)	4	4,8 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	48	58,5 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	24	29,2 %
Σύνολο	82	71,9 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 12

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	2	6,2 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	1	3,1 %
Νεαροί (19-29 ετών)	3	9,3 %
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	11	34,3 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	15	46,8 %
Σύνολο	32	28 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

2.2.4. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ΦΟΥΡΝΟΥ ΣΤΟ ΚΟΡΔΕΛΙΟ

Ημέρα 1η (Πέμπτη 08/11/12, Ονομαστική Εορτή Αρχαγγέλου Μιχαήλ και Γαβριήλ)

Πίνακας 13

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	1	1,5 %
Έφηβες (12-18 ετών)	2	3,1 %
Νεαρές (19-29 ετών)	5	7,9 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	31	49,2 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	24	38,1 %
Σύνολο	63	69,2 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 14

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	1	3,5 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	-	-
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	14	50 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	13	46,4 %
Σύνολο	28	30,8 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 2η (Παρασκευή 09/11/12)⁵⁴

Πίνακας 15

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	-	-
Έφηβες (12-18 ετών)	-	-
Νεαρές (19-29 ετών)	9	19,5 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	25	54,3 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	12	26,1 %
Σύνολο	46	61,3 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 16

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	1	3,4 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	4	13,7 %
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	18	62 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	6	20,6 %
Σύνολο	29	38,6 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

⁵⁴ Τη συγκεκριμένη μέρα συναντήσαμε και τρία μωρά με συνοδεία, επομένως δε μπορούμε να τα εντάξουμε με ακρίβεια με βάση φύλο τους.

Ημέρα 3η (Σάββατο 10/11/12)

Πίνακας 17

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	-	-
Έφηβες (12-18 ετών)	-	-
Νεαρές (19-29 ετών)	5	15,6 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	17	53,1 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	10	31,2 %
Σύνολο	32	47,7 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 18

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	1	2,8 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	4	11,4 %
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	23	65,7 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	7	20 %
Σύνολο	35	52,2 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 4η (Δευτέρα 12/11/12)

Πίνακας 19

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	2	4,7 %
Έφηβες (12-18 ετών)	-	-
Νεαρές (19-29 ετών)	2	4,7 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	30	71,4 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	10	23,8 %
Σύνολο	42	56 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 20

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	3	9,1 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	4	12,1 %
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	15	45,4 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	11	33,3 %
Σύνολο	33	44 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 5η (Τρίτη 13/11/12)

Πίνακας 21

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	2	2,3 %
Έφηβες (12-18 ετών)	-	-
Νεαρές (19-29 ετών)	5	5,8 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	56	65,8 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	22	25,8 %
Σύνολο	85	63,4 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 22

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	4	8,1 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	-	-
Νεαροί (19-29 ετών)	7	14,2 %
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	21	42,8 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	17	34,6 %
Σύνολο	49	36,5 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Ημέρα 6η (Τετάρτη 14/11/12)

Πίνακας 23

Γυναίκες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Κοριτσάκια (5-11 ετών)	11	13,4 %
Έφηβες (12-18 ετών)	1	1,2 %
Νεαρές (19-29 ετών)	12	14,6 %
Κυρίες Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	38	46,3 %
Κυρίες Ηλικιωμένες (60-... ετών)	20	24,3 %
Σύνολο	82	67,2 % (ποσοστό % σε σχέση με τους άνδρες)

Πίνακας 24

Άνδρες	Απόλυτη Συχνότητα	Ποσοστό %
Αγοράκια (5-11 ετών)	8	20 %
Έφηβοι (12-18 ετών)	1	2,5 %
Νεαροί (19-29 ετών)	3	7,5 %
Κύριοι Μέσης Ηλικίας (30-59 ετών)	13	32,5 %
Κύριοι ηλικιωμένοι (60-... ετών)	15	37,5 %
Σύνολο	40	32,8 % (ποσοστό % σε σχέση με τις γυναίκες)

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να σημειωθεί το γεγονός πως ποσοστιαία εξαίρεση στην τυπική επισκεψιμότητα αποτέλεσε η τρίτη μέρα (Σάββατο 10/11/12) παρατήρησης στο φούρνο του Κορδελιού όπου οι άνδρες ήταν περισσότεροι. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι ήταν μέρα Σάββατο, μια μη τυπικά εργάσιμη μέρα, αν και κάτι τέτοιο δεν επιβεβαιώνεται από τον φούρνο στην Κάτω Τούμπα. Επίσης, από την τελευταία μέρα παρατήρησης (Τετάρτη 14/11/12) στο φούρνο του Κορδελιού προκύπτει αύξηση στην επισκεψιμότητα των κοριτσιών και των αγοριών, σχεδόν πάντα με συνοδεία. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι τα σχολεία είχαν ξεκινήσει σε πιο εντατικά ωράρια και οι μαθητές άρχιζαν να έχουν εντονότερη ανάγκη για κολατσιό. Θα άξιζε, ίσως, να σημειωθεί ότι όλοι οι διάλογοι γινόταν στην ελληνική γλώσσα, με ιδιαίτερα έντονο σε αρκετές περιπτώσεις τον ιδιοματικό χαρακτήρα που συνηθίζεται στη Θεσσαλονίκη. Οι μετανάστες ήταν ποσοστιαία λιγότεροι αλλά δεν παρατηρήθηκε κάτι αξιοσημείωτο όσον αφορά τη χρήση της γλώσσας. Στο Κορδελιό, ήταν έντονα διακριτά τόσο το ποντιακό ιδίωμα όσο και η εκφορά των Ρομά.

2. 2. 2. ΑΝΑΛΥΣΗ

Μετά από την παρατήρηση και την καταγραφή των δεδομένων μας, προς όφελος της καλύτερης κατανόησης των παραπάνω, κατηγοριοποιήσαμε και κωδικοποιήσαμε το υλικό σύμφωνα με το δείγμα και τις πληροφορίες που προέκυψαν από το θεωρητικό πλαίσιο. Από τη μια, πολλές από τις πληροφορίες που συλλέχθηκαν στα αρτοποιεία συμφωνούν απόλυτα με όσα αναφέρονται στο θεωρητικό πλαίσιο για το θέμα του ψωμιού. Από την άλλη, κάποια έθιμα και κάποιες παραδόσεις έχουν εξαλειφθεί ή μεταλλαχθεί από τότε μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα, μερικά στοιχεία από αυτά που συναντήσαμε και αναλύονται παρακάτω είναι αρχικά η έντονη θρησκευτική χροιά, ποιος είναι ο νοητός ή πραγματικός χώρος που καταλαμβάνουν θρησκευτικού τύπου ζητήματα σε ένα αρτοποιείο; Επίσης, θα αναφερθούμε στην οικογενειακή χροιά και στον τρόπο που αυτή αναπαράγεται σε ένα φούρνο. Επιπλέον, το ζήτημα της αποθήκευσης, έτσι όπως αυτό εκφράστηκε λεκτικά κατά τη διάρκεια της έρευνας, προβάλλει ως προτεραιότητα σε μια περίοδο οικονομικής κρίσης όπως η σημερινή. Ταυτόχρονα, γίνεται αναφορά στις διαφοροποιήσεις των τιμών και του κοστολογίου ανάμεσα στα δύο καταστήματα και πως θα μπορούσε να ερμηνευτεί αυτό το γεγονός. Επίσης, δεν θα μπορούσε να απουσιάζει η πολιτική χροιά, η οποία σε συνδυασμό με την οικονομία, προβληματίζει ιδιαίτερα τον πληθυσμό τα τελευταία χρόνια. Ένα θέμα που επίσης έγινε αντιληπτό είναι οι συζητήσεις γύρω από τα αθλητικά δρώμενα. Τέλος, αυτό που προκάλεσε ιδιαίτερη «αίσθηση», ήταν η οικειότητα που αναπτύσσετε μεταξύ των πελατών και των πωλητών μέσα από την καθημερινή συναναστροφή. Επομένως, αν δημιουργούσαμε μια τομή στην καθημερινότητα σε ένα αρτοποιείο, οι παράμετροι που θα συναντούσαμε και περιέχουν κοινωνικό ενδιαφέρον, πιστεύουμε, πως θα ήταν αυτές που αναφέρονται αναλυτικά παρακάτω.

2.2.3. Η ΕΝΤΟΝΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΧΡΟΙΑ

Αρχικά, αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι το έντονο θρησκευτικό στοιχείο που υπάρχει διάχυτο τόσο στο χώρο όσον αφορά στη διακόσμηση όσο και στα λεκτικά σχήματα, στις αγορές και στις παραγγελίες. Γενικά, η σύνδεση της παράδοσης με τη σημερινή εποχή στο θρησκευτικό θέμα είναι άρρηκτη. Πιο συγκεκριμένα και στα δύο καταστήματα οι θρησκευτικού χαρακτήρα εικόνες ξεχώριζαν στο χώρο. Συγκεκριμένα, στο φούρνο της Κάτω Τούμπα, σε σημεία που δύσκολα κάποιος δεν θα παρατηρούσε, υπήρχαν η εικόνα του Ιησού σε ένα ημερολόγιο, ένας σταυρός, ένα ρόδι. Επιπλέον, η τοποθέτηση μιας εικόνας του Αγ. Δημητρίου⁵⁵, της Παναγίας με το Βρέφος βρισκόταν δίπλα από τις φωτογραφίες του πατέρα και της μητέρας του ιδιοκτήτη. Το ίδιο μοτίβο συναντούμε και στο χώρο του καταστήματος του Κορδελιού όπου στις κολώνες του επίπλου, σε άμεση έκθεση των βλεμμάτων της πελατείας βρίσκονται ένα διακοσμητικό «μάτι» και στο τρίτο χώρισμα στον καθρέφτη παρατηρεί κανείς την εικόνα της Παναγίας και του Χριστού. Επιπλέον, πάνω από την είσοδο προς το εργαστήριο βρίσκονται δύο μεγάλες εικόνες που απεικονίζουν τον Προφήτη Ηλία και τον Άγιο Γεώργιο. Σε κοντινή απόσταση, εύκολα παρατηρεί κανείς την τζαμαρία που είναι καλυμμένη με διάφορες μικρές εικόνες θρησκευτικού περιεχομένου.

Η άρρηκτη σύνδεση με τη θρησκευτική παράδοση δεν ήταν δυνατόν να μην αποδοθεί και στην καταναλωτική διάθεση των πελατών. Είναι χώροι όπου προετοιμάζεται ο άρτος και οι πελάτες δείχνουν διάθεση να αγοράζουν το κομμάτι άρτου που θα «προσφέρουν» στην εκκλησία ως «λειτουργιά». Αυτό θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι συμβαίνει αφενός επειδή οι πελάτες δείχνουν ακόμα εμπιστοσύνη προς το κατάστημα και το εμπιστεύονται για κάτι που είναι ενδεχομένως σημαντικό για τους ίδιους, σύμφωνα με τις πεποιθήσεις τους. Αφετέρου, επειδή ο σύγχρονος τρόπος ζωής συχνά επιβάλλει τη μαζικοποίηση η οποία έχει πιθανά αντίκτυπο και στον τρόπο τέλεσης θρησκευτικών καθηκόντων. Στο δείγμα μας, όσον αφορά τον φούρνο στην Κάτω Τούμπα, εμφανίζονται κατά μέσο όρο δύο πελάτες τη μέρα που ζητούν να αγοράσουν «προσφορά», είναι περισσότερο ηλικιωμένα άτομα και ακολουθούν άτομα μέσης ηλικίας, ενώ ενδιάμεσα ένας έφηβος εκδήλωσε αντίστοιχο ενδιαφέρον. Για το ίδιο θέμα, στο Κορδελιό, συναντάμε αναλογικά μειωμένη διάθεση

⁵⁵ Ο Άγιος Δημήτριος θεωρείται ο προστάτης της Θεσσαλονίκης και Πολιούχος.

για το συγκεκριμένο προϊόν, χωρίς όμως αυτό να θεωρούμε ότι είναι αντιπροσωπευτικό, καθώς αρκετές ήταν οι φορές όπου τα ψώνια βρισκόταν μέσα σε σακούλες ήδη συσκευασμένα ως παραγγελίες, κάτι που δε μας επέτρεπε να διακρίνουμε τι περιείχαν⁵⁶.

Ταυτόχρονα, οι επιρροές των παραδόσεων φαίνονται ξεκάθαρα στη συνήθεια των πελατών να αναζητούν νηστίσιμα προϊόντα και μάλιστα νωρίτερα από το προκαθορισμένο διάστημα της νηστείας. Επίσης, παρατηρήσαμε δύο περιπτώσεις στο φούρνο της Κάτω Τούμπας όπου οι πελάτες παρήγγειλαν κόλλυβα. Για το συγκεκριμένο γεγονός μια ερμηνεία θα μπορούσε να είναι ότι ακριβώς αυτή η στενή σχέση με το φούρνο της γειτονιάς, δίνει απευθείας τη δυνατότητα στα υποκείμενα να ζητούν τη συμμετοχή των συγκεκριμένων επαγγελματιών στο πένθος τους. Κατά κάποιον τρόπο «προσκαλούν» σε ένα τόσο λυπητερό γεγονός τους επαγγελματίες του σιταριού και του άρτου για να μοιραστούν τη θλίψη τους. Από την άλλη, ενδέχεται να ισχύει ο παράγοντας της μαζικοποίησης, όπως αναφέρεται και πιο πάνω. Ο συγκεκριμένος τρόπος ζωής σήμερα δεν επιτρέπει να ασχοληθούν οι ίδιοι με αυτή τη διαδικασία, όπως γινόταν παλαιότερα. Και στις δύο υποθέσεις κρίνουμε πως η αξιοπιστία προς το φούρνο πρέπει να είναι μεγάλη για να αναθέσει ο πελάτης σε κάποιον κάτι τόσο σπουδαίο για τον ίδιο.

Επίσης, κάτι αξιόλογο να αναφερθεί, θα ήταν, ίσως, οι ευχές οι οποίες ανταλλάσσονταν αφού ο πελάτης γνωστοποιούσε ότι είχε μόλις επιστρέψει από την εκκλησιαστική λειτουργία⁵⁷. Ακολούθως θα αναφερθούμε σε δύο ακόμα περιστατικά. Πρώτον, μια ηλικιωμένη πελάτισσα στο φούρνο της Κάτω Τούμπας, είχε φέρει μαζί της αγιασμό από την εκκλησία και προσέφερε και στους υπόλοιπους. Δεύτερον, στο φούρνο του Κορδελιού η μητέρα της πωλήτριας ήρθε στο κατάστημα για να προσφέρει το αντίδωρο που είχε κρατήσει για την κόρη της. Αν εξεταστούν μεμονωμένα, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε πως είναι τυχαία περιστατικά και

⁵⁶ Σε αυτό το σημείο, ίσως θα ήταν καλό να τονιστεί πως για λόγους διακριτικότητας κατά τη διάρκεια της παρατήρησης δεν προβαίναμε σε ερωτήσεις προς τους πωλητές του χαρακτήρα: «Ποια ήταν η παραγγελία του πελάτη;».

⁵⁷ Για παράδειγμα, στην Κάτω Τούμπα, στην περίπτωση όπου κάποια κυρία μαζί με το παιδάκι είχαν γυρίσει από την εκκλησία, συνέβη ανταλλαγή ευχών, όπως: «Χίλιες Δόξες!», «Καλή Πρωτομηνιά!». Και στην περίπτωση του Κορδελιού, η κα Μαρίνα, συμπέρανε πως το κοριτσάκι είχε μόλις επιστρέψει από την εκκλησία γιατί φορούσε ένα ωραίο φόρεμα. Να σημειωθεί πως η συγκεκριμένη μέρα, δεν ήταν κάποια γιορτή ούτε Κυριακή, αλλά Τετάρτη. Συγκεκριμένα, ο διάλογος: «Κα Μαρίνα (προς το κοριτσάκι): Φοράς και ωραίο φόρεμα! Πήγες εκκλησία; Κοριτσάκι: Ναι!»

εμπίπτουν από τη μια, στη ρουτίνα της καθημερινής ζωής ή στην προσκόλληση με τη θρησκευτική παράδοση ή απλά στους κανονισμούς της επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων ή έστω μεταξύ των ατόμων που τους συνδέει μια εμπορική συναλλαγή. Ταυτόχρονα, εκτός από τα παραπάνω στοιχεία, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε πως διατηρούμε ορισμένες επιφυλάξεις για το αν θα γινόταν κάτι από τα παραπάνω σε κάποιον άλλο χώρο εργασίας. Εάν, δηλαδή, θα ένιωθαν τα αντίστοιχα υποκείμενα άνετα να εκφραστούν το ίδιο σε άλλους χώρους⁵⁸. Θα μπορούσαμε επομένως να συμπεράνουμε πως το αρτοποιείο λειτουργεί, τρόπον τινά, σαν μια ιδιότυπη προέκταση των χώρων θρησκευτικής τελετουργίας.

2.2.4. Η ΕΝΤΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΧΡΟΙΑ

Η οικογένεια κατείχε πάντα μεγάλο ρόλο, ως ένας από τους βασικούς φορείς κοινωνικοποίησης. Η ιδιαίτερη χροιά αυτού του ρόλου ειδικότερα στην Ελλάδα και αυτό που έχει αποτελέσει για την εξέλιξη της κοινωνίας, εκφράζεται ίσως κάπως υπερβολικά με τη φράση: «Η «ευχή» και η «κατάρρα», ταυτόχρονα». Οι έντονοι οικογενειακοί δεσμοί, η ιεράρχηση της οικογένειας με προτεραιότητα, ο νεποτισμός, η εύνοια ή γενικότερα η υποστήριξη η αλληλεγγύη και η αλληλοπροστασία στις περισσότερες περιπτώσεις στην ελληνική κοινωνία είχε περισσότερο ή λιγότερο την ίδια μορφή και σε πολλές άλλες χώρες αλλά κυρίως στη Μεσόγειο. Κατά κάποιο τρόπο, σε πολύ πιο ήπιο βαθμό, αυτό έγινε φανερό και στο ερευνητικό κομμάτι. Και ίσως, πιο συγκεκριμένα, ο ρόλος της γυναικείας παρουσίας, ειδικότερα της μητέρας ή της γιαγιάς στην ελληνική οικογένεια ακόμα και σήμερα. Διότι, όπως αναφέρεται αναλυτικότερα και στο θεωρητικό πλαίσιο, οι γυναίκες ήταν πάντοτε αυτές που αναλάμβαναν την καθημερινή φροντίδα του σπιτιού όπως και τη διαδικασία στην προετοιμασία των διάφορων, κατά περίπτωση, τελετουργικών διαδικασιών.

Στην προκείμενη περίπτωση των φούρνων, οι νοικοκυρές εξέφραζαν την ευχαρίστηση ή τα παράπονα που προέκυπταν από τα καθήκοντά τους. Έτσι, προκύπτει από τον τρόπο που εκφράζεται αυτό στο ερευνητικό μέρος πως η φροντίδα

⁵⁸ Ακόμα και αντίστοιχες μικρομεσαίας εμβέλειας, όπως για παράδειγμα, το οπωροπωλείο, το περίπτερο ή το ανθοπωλείο της γειτονιάς. Θεωρούμε, δηλαδή, ότι ως χώρος εμπνέει τα υποκείμενα περισσότερο για συζητήσεις γύρω από θρησκευτικά-εκκλησιαστικά θέματα.

προς την οικογένεια επιτελείται κυρίως από τον γυναικείο πληθυσμό⁵⁹. Αυτή είναι μια θέση που όσο και να μην είχαμε σκοπό να ενισχύσουμε τα στερεότυπα, παρόλα αυτά, μέσα από τη συγκεκριμένη διαπίστωση αυτά δικαιώνονται. Συναντήσαμε, επομένως, τις παρακάτω περιπτώσεις. Αρχικά, τη λαχτάρα των μητέρων ή των γιαγιάδων να μεταφέρουν την αγάπη προς τα παιδιά ή εγγόνια τους μέσω της τροφής και ιδιαίτερα των γλυκισμάτων. Ιδιαίτερα μια περίπτωση όπου δεν επιτρεπόταν για κάποιον λόγο να καταναλώσει σοκολάτα ο εγγονός, η γιαγιά βρήκε, ως έσχατη εναλλακτική, θα λέγαμε, το σταφιδόψωμο⁶⁰. Επίσης, παρατηρήθηκε το φαινόμενο να ρωτούν οι πελάτισσες εάν το προϊόν είναι φρέσκο γιατί προοριζόταν για τα παιδιά ή εγγόνια τους⁶¹. Μπορεί, ομοίως, να ζητούσαν κάτι που ίσως να φαινόταν υπερβολικό αλλά αφού προοριζόταν για τα παιδιά, αποτελούσε την άμεση δικαιολογία της απαίτησης⁶².

Καταγράφηκε, επίσης, το φαινόμενο όπου ο ρόλος μέσα στην οικογένεια να διαχέεται έξω από αυτήν. Σίγουρα αυτό έχει ένα μη συνειδητό χαρακτήρα, αλλά όταν έχει αφαιρέσει το κοινωνικό σύνολο από μια ηλικιωμένη κυρία το όνομά της και την αποκαλεί «γιαγιά», αυτό ταυτόχρονα προσδίδει ένα ρόλο και ένα χαρακτήρα στη συγκεκριμένη γυναίκα. Αφαιρεί την ατομική της οντότητα και λειτουργεί σαν να

⁵⁹ Κρίνουμε πως οι περιπτώσεις όπου οι άνδρες αποπλήρωναν τις οφειλές από προηγούμενες αγορές των μελών της οικογένειά τους, εμπíπτουν μεν στην κατηγορία που περιγράφει η παράγραφος, από την άλλη, ήταν λίγα αυτά τα παραδείγματα. Επίσης, όπως προκύπτει από την ανάγνωση της έρευνας, οι άνδρες αναφερόταν στο λόγο που αγόραζαν γλυκίσματα κυρίως όταν υπήρχε ιδιαίτερη περίπτωση, όπως για παράδειγμα κάποια γιορτή. Υποθέτουμε ότι ο χώρος των καταστημάτων αυτών απέτρεπε τον ανδρικό μέρος του δείγματος να εκφραστεί για την οικογένεια με την ίδια γλαφυρότητα όπως το γυναικείο. Έτσι, οι περιπτώσεις που προέκυψαν, συνοψίζονται στις παρακάτω:

Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας, την πρώτη ημέρα ένας ηλικιωμένος κύριος άφησε ένα επιπλέον χρηματικό ποσό από προηγούμενη οφειλή. Την τρίτη μέρα, ένας ηλικιωμένος κύριος εξήγησε πως ήθελε τα κεράσματα επειδή είχε πάρτι ο «μικρός». Την ίδια μέρα κάποιος άλλος ήθελε να πάει ένα τσουρέκι στην αδελφή του, χωρίς βέβαια να προκύπτει αν ήταν για δώρο ή ήταν παραγγελία της ή το κάνει αυτοβούλως. Τέλος, για το φούρνο του Κορδελιού, δεν παρατηρήθηκε αντίστοιχη περίπτωση.

⁶⁰ Την πρώτη ημέρα στον φούρνο της Κάτω Τούμπας: «Κα: Γεια σου Ελένη μου! Θα είστε αύριο ανοιχτά για τις λειτουργίες; Κα Ελένη: Βέβαια! Κα: Δώσε τυροπιτάκια και ένα σταφιδόψωμο για το μικρό, θα πάμε να τον δούμε και σοκολάτες και τέτοια δεν τα επιτρέπει...».

⁶¹ Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας, καταγράφηκε το παρακάτω. Την πέμπτη μέρα μια κυρία ηλικιωμένη: «Κα: Πτι-φουράκια θέλω. Είναι όμως καλά γιατί θα πάρω στο γιό μου.. Κα Ρούλα: Υπέροχα είναι!...».

⁶² Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω την πρώτη μέρα: «Κα: Θα μου τα βάλετε σε δύο σακούλες; Είναι για το σχολείο, μη με περάσετε για παράξενη...Κα Μαρίνα: Ναι καλέ!».

υπάρχει με μοναδικό σκοπό την φροντίδα της οικογένειάς της⁶³. Εμφανίζεται επίσης η πεποίθηση πως είναι πιο εύκολη η διαχείριση των οικονομικών για όσους έχουν οικογένεια⁶⁴. Αυτή η τοποθέτηση αναπαράγει ένα ιδιαίτερα σύνθετο και σημαντικό νόημα ιδιαίτερα στη σημερινή χρονική περίοδο που χαρακτηρίζεται από την οικονομική κρίση. Η πιο συχνή πεποίθηση για τον κοινωνικά αποδεκτό τρόπο προς επιβίωση στην περίοδο της κρίσης είναι η δημιουργία οικογένειας. Θεωρείται πως αυτή θα συνετίσει το άτομο, θα το οργανώσει και θα του στρέψει το ενδιαφέρον προς την ανατροφή και φροντίδα των παιδιών που είναι ένας σίγουρος τρόπος να διαχειριστεί κανείς με σφροσύνη τα οικονομικά του.

Επίσης, η κυρία που ένιωσε την ανάγκη να ρωτήσει ποια ήταν η ερευνήτρια και ποιος ήταν ο ρόλος της εκεί, δικαιολογήθηκε εξηγώντας πως γνωρίζει τους εργαζόμενους από παιδιά και αυτό της δίνει το θάρρος να εκφράζει την απορία της⁶⁵. Αυτό ίσως να εξηγείται και από το γεγονός ότι τέτοιοι χώροι αναζητούν την οικογενειακή θαλπωρή ως «κλοιό» και προστατευτικό πυρήνα απέναντι σε άλλους εμπορικούς χώρους ή πιο σύνθετες οικονομικές σχέσεις. Παρατηρούμε, δηλαδή, πως αυτοί οι χώροι εν μέρει «προκαλούν» αυτές τις ενέργειες με τις επιλογές τους στον τρόπο προσέγγισης. Μια εξήγηση για το παραπάνω είναι ότι και στα δύο καταστήματα παρατήθηκαν διακοσμητικές οικογενειακές φωτογραφίες και ως επί το πλείστον, ο φούρνος στην Κάτω Τούμπα χαρακτηρίζεται ως οικογενειακή επιχείρηση. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει, πιθανόν, και τις συχνές αναφορές που παρατηρήθηκαν στις καινούργιες πληροφορίες που αφορούν την οικογένεια. Οι πελάτισσες αισθάνθηκαν άνετα για να εκφράσουν εκεί ότι νεώτερο έχουν σε προσωπικό επίπεδο⁶⁶.

⁶³ Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω την πέμπτη μέρα: «Κα Μαρίνα: Η παραγγελία σας, γιαγιά! Όλο γιαγιά σας λέω, το όνομά σας δεν το ξέρω... Κα: Φωτεινή με λένε, όλοι γιαγιά με ξέρουν...».

⁶⁴ Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω τη δεύτερη μέρα: «Κα Μαρίνα: Ο Έλληνας έχει ακόμα λεφτά! Κο: Ε, τι νόμιζες; Νοικοκυραίοι, οικογενειάρχες είμαστε!».

⁶⁵ Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας, τη δεύτερη ημέρα μια ηλικιωμένη κυρία αναρωτήθηκε έντονα ποια είναι η ερευνήτρια, γιατί θυμόταν την παρουσία της από την προηγούμενη ημέρα, ρώτησε εάν είναι συγγενής των ιδιοκτητών και της είπαν ότι δεν υπάρχει συγγένεια. Ρώτησε αν είναι κακό που ρωτάει, της απαντήσαμε πως δεν είναι κακό, είπε πως γνωρίζει όλα τα παιδιά από μικρά εκεί και γι' αυτό ενδιαφέρεται. Της απαντήσανε ότι βοηθάνε την ερευνήτρια να κάνει την εργασία της.

⁶⁶ Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας προέκυψαν οι παρακάτω αναφορές. Την τρίτη μέρα μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε πως παντρεύεται η εγγονή της. Μια άλλη κυρία παρήγγειλε κέρασματα για τη γιορτή του γιού της. Την πέμπτη μέρα μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε όλα τα ιατρικά περιστατικά της οικογένειάς της μετά από επίσκεψη στο νοσοκομείο.

Επιπλέον, ένα ακόμα σημείο που μας προξένησε ενδιαφέρον και μας προκαλεί να το ερμηνεύσουμε είναι οι ιδιαίτερα θετικές προθέσεις των γυναικών να ικανοποιήσουν οποιαδήποτε επιθυμία των μελών των οικογενειών τους που όμως έχει δύο εκβάσεις⁶⁷. Από τη μια, θεωρούν ότι έτσι προσφέρουν και λαμβάνουν ικανοποίηση και από την άλλη κουράζονται τόσο πολύ ώστε αυτό τις κάνει να αναρωτιούνται αν θα καταφέρουν ποτέ να βρουν ανταπόκριση. Σε αυτό το σημείο, αθέμιτα, παρατηρούμε ότι επιβεβαιώνονται τα στερεότυπα. Αυτό ίσως να συμβαίνει ως κατάλοιπο των παλαιότερων χρόνων που ήταν επισήμως θεσμοθετημένος ο ρόλος των γυναικών ως αποκλειστικά υπεύθυνες για τη φροντίδα της οικογένειας. Ίσως να αναγκάζονται αυτές οι γυναίκες να λειτουργήσουν με υπερβολικό, πολλές φορές τρόπο, για να νιώσουν ότι τελικά προσφέρουν, ότι είναι χρήσιμες. Επαναλαμβάνουν, δηλαδή, στερεοτυπικές πράξεις στοχεύοντας στην αναγνώριση και επιβεβαίωση από τους άλλους για να νιώσουν ότι αξίζουν και έχουν ένα σημαντικό ρόλο στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Συνδέεται με την κουλτούρα και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του φύλου, έτσι όπως αυτά «επιβάλλονται» από τα κοινωνικά πρότυπα. Επομένως, τις περισσότερες φορές προσαρμόζονται σε αυτά και λειτουργούν με την τυπική αυτοθυσία.

Ένα ακόμα στερεότυπο που συναντήσαμε στην έρευνα σχετικά με τους οικογενειακούς δεσμούς στη σημερινή Ελλάδα είναι η προσκόλληση των γονέων με τα παιδιά. Ακόμα και σε μεγάλη ηλικία συναντάμε γονείς και παιδιά να ζουν μαζί στο ίδιο σπίτι και μάλιστα σε αρκετές περιπτώσεις να είναι υπεύθυνοι για την ανατροφή

Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψαν τα παρακάτω. Για την πρώτη μέρα, μετά από συζήτηση της κυρίας Μαρίνας με μια κυρία μέσης ηλικίας, έχουμε: «Κα Μαρίνα: Ο μπαμπάς σου δε γύρισε; ΚΑ: Όχι! Τον άρεσε εκεί! Πάει εδώ, πάει εκεί, πάει και στο καφενείο, εκεί γεννήθηκε εκεί τον αρέσει!». Για τη δεύτερη μέρα, μετά από συζήτηση της κυρίας Μαρίνας με μια νεαρή, έχουμε: «Κα Μαρίνα: Που είσαι τώρα; Νεαρή: Εύοσμο μένω. Ε, αυτό το σπίτι ήταν μεσ' την υγρασία, χωρίς θέρμανση... όταν ήμουν μόνη με τον άντρα μου... άντε, τώρα με το μωρό...». Για την τρίτη μέρα, μετά από συζήτηση της κυρίας Μαρίνας με μια κυρία μέσης ηλικίας, έχουμε: «Κα Μαρίνα: Τι κάνει η κόρη σου; ΚΑ: Καλά είναι! Εργάζεται στην Αθήνα τώρα. Για το μνημόσυνο ήρθε.». Για την ίδια μέρα, μετά από συζήτηση της κυρίας Μαρίνας με μια κυρία μέσης ηλικίας, έχουμε: «ΚΑ: Πολύ χάλια η μαμά! Βρογχίτιδα! Μάλλον από τη μικρή θα κόλλησε. Εμένα σε δύο βδομάδες με πέρασε, αυτή ακόμα...».

⁶⁷ Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας προέκυψε το παρακάτω. Την τρίτη μέρα μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε πως «όταν γιορτάζει κάποιος, η ίδια συνεχώς παίρνει πράγματα, όταν γιορτάζει αυτή κανείς δεν της παίρνει κάτι. Ο άντρας της την αποκαλεί γκρινιέρα, αλλά αυτή λέει πως είναι παραπονιέρα», με χιουμοριστική διάθεση. Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω. Την τέταρτη μέρα μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε: «ΚΑ: Το ένα για την κόρη το άλλο για τη νύφη... Ένα κρουασάν για τον έναν εγγονό, ένα λουκουμά για τον άλλον. Πόσο έκλαψε τις προάλλες που δεν είχες; Μαύρο κλάμα μέχρι το σπίτι... (Φεύγοντας:) Όλους να τους κάνουμε τα κέφια, εμάς, όταν έρθει η ώρα μας θα μας κάνουνε τίποτα; ΚΑ Μαρίνα: Μπα! ΚΑ: Ε, δεν πειράζει...».

των παιδιών οι παππούδες και οι γιαγιάδες⁶⁸. Αυτό το φαινόμενο έχει ενταθεί τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης. Είναι άξιο λόγου το πόσες αντιλήψεις, στάσεις ζωής, στερεότυπα ή πεποιθήσεις σχετικά με την οικογένεια μπορεί να αντλήσει κανείς μέσα σε ένα χώρο όπως το αρτοποιείο. Όπως αναλύσαμε και παραπάνω, είναι ένας χώρος που ενθαρρύνει σχόλια όπως αυτά που αναλύθηκαν γιατί, πολύ απλοϊκά, ο φούρνος είναι ένα περιβάλλον όπου αρχικά, παρασκευάζεται η τροφή, έπειτα αγοράζεται, κατόπιν το προϊόν επιτελεί βασικές λειτουργίες μέσα στην οικογένεια με αποτέλεσμα αυτό να μεταφέρεται ξανά πίσω στο χώρο από τον οποίο αγοράστηκε αυτό.

2.2.5. Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ

Ένα επιπλέον στοιχείο που συναντήσαμε κατά τη διάρκεια της έρευνας και συνδέεται με τις πληροφορίες που αντλούμε από το θεωρητικό πλαίσιο είναι η έντονη ανάγκη για αποθήκευση. Μια τακτική που συναντάται στον ελληνικό λαό εδώ και αρκετά χρόνια. Αυτό συνέβαινε κυρίως λόγω των μεγάλων ελλείψεων που είχε να αντιμετωπίσει ο πληθυσμός ιδιαίτερα στις εμπόλεμες περιόδους ή στις περιόδους κρίσεων και αναταραχών. Η αποθήκευση προϊόντων λειτούργησε ως συνώνυμο της προνοητικότητας και της σωστής διαχείρισης των καταστάσεων. Σε μια συγκυρία όπως η σημερινή με τις έντονες ελλείψεις, χωρίς ίχνος υπερβολής, ακόμα και σε βασικά είδη διατροφής που καλείται να αντιμετωπίσει κάθε κοινωνικό-οικονομικό στρώμα από τα μεσαία εισοδήματα και κάτω, δεν ήταν δυνατόν να μην εκφραστεί και μέσα στο χώρο των φούρνων. Θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι από τη μια, δεν εκφράστηκε αυτό πολλές φορές λεκτικά, από την άλλη, είναι εύκολο να καταλήξει κανείς σε αυτό το συμπέρασμα αν κρίνει από τις παραγγελίες των πελατών.

Πιο συγκεκριμένα, για το φούρνο στην περιοχή της Κάτω Τούμπας, σημειώθηκε μια μόνο περίπτωση που εξέφρασε λεκτικά την ανάγκη για αποθήκευση⁶⁹. Ο λόγος της αποθήκευσης, σύμφωνα με τον κύριο, ήταν για να κάνει οικονομία. Το φαινόμενο

⁶⁸ Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας προέκυψε το παρακάτω. Την τέταρτη μέρα μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε: «Κος Νίκος: Τι κάνετε; Κα: Παιδιά μεγαλώνουμε, τι να κάνουμε; Κος Νίκος: Οι γονείς; Κα: Δουλεύουνε. Κος Νίκος: Ο σταθμός; Κα: Είναι πολύ μικρό μωρέ...16 μηνών. Κος Νίκος: Α, μεγάλωσε! Κα: Όχι μόνο αυτό... και εμείς!». Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω. Την πρώτη μέρα μια κυρία μέσης ηλικίας ανέφερε: «Κα Μαρίνα: Να σε βλέπουμε ρε Έφη! Κα: Ε, έχει έρθει η μαμά μου τώρα και μόνο το απόγευμα βγαίνω, αν βγω...». Την τέταρτη μέρα μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε: «Κα Μαρίνα: Τι κάνεις; Κα: Χάλια! Πέθανε ο μπαμπάς μου, έχω την μάνα μου εδώ! Είχα τρεχάματα, νοσοκομεία – Δράμα ... Βάλαμε και το αέριο τώρα ... Κα Μαρίνα: Κοίταξε τον εαυτό σου τώρα! Κα: Ο, τι μπορώ θα κάνω.».

⁶⁹ Για το φούρνο της Κάτω Τούμπας προέκυψε το παρακάτω. Τη δεύτερη μέρα ένας κύριος μέσης ηλικίας αναρωτήθηκε πόσες μέρες κρατούν οι ταχινόπιτες στο ψυγείο γιατί θέλει να κάνει οικονομία.

αυτό εκφράστηκε εντονότερα λεκτικά στο φούρνο του Κορδελιού. Σε συνδυασμό με τη μαρτυρία του ιδιοκτήτη, κυρίου Γιώργου⁷⁰, δείχνει ότι η οικονομικά δυσχερής κατάσταση αρχικά εμποδίζει την πολυτελή ή τη μεγάλη κατανάλωση, επιπλέον την οριοθετεί στα πλαίσια των απολύτως απαραίτητων. Στερείται πλέον από τον πελάτη το δικαίωμα να γευτεί τα γλυκά ή αλμυρά εδέσματα που έχουν μια καθορισμένη σύνδεση με τα κοινωνικά ή πολιτισμικά βιώματα. Συγκεκριμένα, η κατανάλωση του εδέσματος της μπουγάτσας είναι ένα πολιτισμικό γνώρισμα που χαρακτηρίζει ιδιαίτερα τη Βόρεια Ελλάδα. Πλέον, η κατανάλωση του προϊόντος αυτού έχει μειωθεί σε τόσο αισθητό βαθμό ώστε ένιωσε την ανάγκη να το εκφράσει τόσο έντονα ο ιδιοκτήτης του μαγαζιού. Ίσως, εν μέρει, πέρα από την υλική απώλεια και τη στέρηση, να υπάρχει αντίκτυπο και στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, ιδιαίτερα για τις νεαρές ηλικίες. Οι μεγαλύτερες ηλικίες, ίσως, βιώνουν την έλλειψη αυτή ως μια προσωπική αίσθηση ανεπάρκειας να προσφέρουν στους ίδιους και στο περιβάλλον τους. Συμπερασματικά, πολλές φορές οι καταναλωτές αδυνατούν να ανταπεξέλθουν στο καθημερινό κόστος της αγοράς κολατσιού και για καλύτερη διαχείριση προσφεύγουν στην αποθήκευση προϊόντων όπως ψωμάκια για σάντουιτς, το οποίο συχνά συνεπάγεται την προετοιμασία σνακ από το σπίτι⁷¹. Τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που πλαισιώνουν την αλλαγή αυτή ίσως αποτελέσουν σημείο έρευνας για όσους μελετήσουν αντίστοιχα αντικείμενα στο μέλλον. Προς το παρόν, θα ήταν, ίσως, βιαστικό να εξάγουμε κάποιο συμπέρασμα σχετικά με το θέμα.

⁷⁰ Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω. Την έκτη μέρα ο ιδιοκτήτης, ο κος Γιώργος, αφού τελείωσε τη δουλειά στο εργαστήριο ρώτησε την ερευνήτρια τι ακριβώς κάνει. Του εξηγήθηκε εκ νέου και πρότεινε να συμπεριλήφθη στην εργασία το γεγονός ότι η ζήτηση έχει ανέβει αρκετά στα ψωμάκια για σάντουιτς σε σχέση με παλαιότερα που η ζήτηση για μπουγάτσα, τυρόπιτα, κακάο ή κρουασάν ήταν πολύ μεγαλύτερη. Αυτό, σύμφωνα με τον κο Γιώργο, αποδεικνύει τα δυσάρεστα αποτελέσματα της κρίσης. Ότι είναι πλέον ο πελάτης πιο σκεπτικός απέναντι στα προϊόντα και στο κόστος τους και προτιμάνε να φτιάχνουν κάτι στο σπίτι με πιο μικρή χρηματική αξία.

Προσπαθήσαμε να συγκρατήσουμε αυτολεξεί τα λόγια του στην καταγραφή και ελπίζουμε πως το καταφέραμε: *«Παλιά η τυρόπιτα δε «γλιστρούσε» χωρίς κακάο. Η κίνηση (του πελάτη) ήταν η εξής: Περνάω από το ψυγείο, παίρνω το κακάο, το κουνάω, να είναι έτοιμο, πάω στο ταμείο, παίρνω την τυρόπιτα, φεύγω».*

⁷¹ Για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψαν οι παρακάτω περιπτώσεις. Την πρώτη μέρα μια κυρία μέσης ηλικίας ανέφερε: *«Κα Μαρίνα: Για προμήθειες ήρθες; Κα: Ναι! Για όλη τη βδομάδα! Κα Μαρίνα: Πάρε ό, τι μπορείς, πάρε!».* Τη δεύτερη μέρα, μια κυρία μέσης ηλικίας ανέφερε: *«Κα: Τα παίρνω αυτά και τα βάζω στην κατάψυξη. Κα Μαρίνα: Και είσαι ξέγνοιαστη! Κα: Βγάζω και τρώμε! Σαν φρέσκο!».* Την τέταρτη μέρα, μια κυρία μέσης ηλικίας ανέφερε: *«Κα: Άμα τα βάλω κατάψυξη παθαίνουν τίποτα; Κα Μαρίνα: Καλέ όχι! Όλοι 10-10 τα παίρνουν και τα βάζουν κατάψυξη ... ».*

2.2.6. ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΤΙΜΗ ΤΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Οι πληροφορίες που αντλούμε από το θεωρητικό πλαίσιο, επισημαίνουν τη διαφοροποίηση στο λευκό και μαύρο ψωμί. Αυτό σήμαινε ένα κοινωνικό-ταξικό συμβολισμό, οι εύποροι παλαιότερα κατανάλωναν λευκό ψωμί και οι φτωχοί το μαύρο. Στη σημερινή εποχή, διαπιστώνουμε ότι δε συμβαίνει πλέον κάτι τέτοιο. Οι τιμολογήσεις έχουν μεταβληθεί, όπως προκύπτει και για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα, το ψωμί ολικής αλέσεως κοστολογείται στα 0,80^E, το ψωμί που περιέχει προζύμι⁷² κοστίζει 0,90^E ενώ αυτό που περιέχει λευκό αλεύρι (που ονομάζεται ακόμα «πολυτελείας») κοστίζει 0,75^E. Σίγουρα δε συναντάμε υπερβολικές διαφοροποιήσεις στην τιμή, αλλά παραμένουν υπολογίσιμες διαφοροποιήσεις για τα «πορτοφόλια» των μεσαίων ή κατώτερων στρωμάτων. Αυτές οι κατηγοριοποιήσεις στην τιμή οφείλονται σε διάφορους παράγοντες.

Αρχικά, διαπιστώνουμε μια συνολικότερη αλλαγή στο βιοτικό επίπεδο. Ο παράγοντας της συνολικής ευμάρειας προσδιόρισε εκ νέου τις προτεραιότητες και τις αξίες για το κοινωνικό σύνολο. Η επιστήμη αντικατέστησε την παλαιότερη αυθεντία των εκπροσώπων της εκκλησίας. Κομμάτι ενασχόλησης του επιστημονικού κλάδου μεταξύ άλλων είναι και η έρευνα. Οι έρευνες απέδειξαν πως η σίκαλη και το σιτάρι σε μορφή ολικής αλέσεως είναι πιο ωφέλιμα και περιέχουν μεγαλύτερη διατροφική αξία. Προσφέρουν, επομένως, περισσότερη ενέργεια και ο σύγχρονος άνθρωπος τη χρειάζεται για να επιτελέσει τις λειτουργίες που είναι προορισμένος να ολοκληρώσει. Σήμερα, τα κοινωνικά πρότυπα αναδεικνύουν έναν πολυάσχολο άνθρωπο που όμως δεν παραλείπει να προσέχει το σώμα του, το οποίο οφείλει να βρίσκεται σε αδύνατες γραμμές. Σε αυτόν τον άνθρωπο, επομένως, αρμόζει το ψωμί ολικής αλέσεως και εκφράζει καλύτερα το κοινωνικό status στο οποίο επιθυμεί να εντάσσεται. Ταυτόχρονα, συντρέχουν και ιατρικής φύσης λόγοι για την επιλογή αυτή. Σε ένα φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα, το οποίο λειτουργεί με γνώμονα τη μεγιστοποίηση του κέρδους, ο τομέας της υγείας δε θα μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση. Κατά συνέπεια, το πλαίσιο λειτουργεί ως εξής: όποιος επιθυμεί υγιές σώμα οφείλει να καταβάλλει το αντίστοιχο αυξημένο ποσό.

⁷² Λευκό, καλαμποκίσιο, πολύσπορο, ολικής, αγιορείτικο ή σουσαμένιο.

Όσον αφορά στο φούρνο στο Κορδελιό, θεωρούμε πως δεν ισχύει το ίδιο ακριβώς πλαίσιο. Αυτό συμβαίνει επειδή οι τιμές έχουν μια σχετική ομοιογένεια⁷³. Παράλληλα όμως, εμφανίζονται διαφοροποιήσεις σε είδη σίτου και εδέσματα το οποίο ίσως μας δίνει τη δυνατότητα να εντάξουμε στο ίδιο πλαίσιο με το φούρνο στην Κάτω Τούμπα τη διαφορά στο κόστος. Βέβαια ένας λόγος που ενδεχομένως ο ιδιοκτήτης θέλησε να κρατήσει ένα όμοιο κοστολόγιο στο ψωμί είναι η απουσία ιδιαίτερης ποικιλίας. Έτσι, υποθέτουμε πως επικεντρώθηκε σε απλές μορφές φραντζόλας και αύξησε την ποικιλία των υπολοίπων ειδών. Σε αυτό το σημείο ίσως να βοηθούσαν στην ερμηνεία οι θεωρίες του Βέμπλεν σχετικά με την «περίοπτη σχόλη». Σύμφωνα με τον Βέμπλεν (Γεωργούλας, 2003: 64), αφού ικανοποιηθούν οι βασικές ανάγκες, ακολουθεί η «περίοπτη σπατάλη», ιδιότητα η οποία είναι σε ετοιμότητα ώστε να απορροφήσει κάθε είδους «αύξησης της αποδοτικότητας της κοινότητας ή της παραγωγής αγαθών». Λειτουργεί ως ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα ανθρώπων με υψηλές απαιτήσεις οι οποίοι ενεργώντας σύμφωνα με αυτόν τον κώδικα, δημιουργούν πρότυπα συμπεριφοράς, τα οποία στη συνέχεια ανακυκλώνονται και από τα υπόλοιπα μέλη του κοινωνικού συνόλου.

2.2.7. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΧΡΟΙΑ

Μια από τις πιο αγαπημένες συνήθειες των ανθρώπων είναι η συζήτηση γύρω από τα πολιτικά δρώμενα. Θέματα που άπτονται της καθημερινότητας του κόσμου και τον απασχολούν, γίνονται εύκολα αφορμή για ανάλυση. Κάτι τέτοιο προέκυψε και στην παρούσα έρευνα. Σε μια ιδιαίτερα έντονη και πολιτικά έκρυθμη κατάσταση, οι πελάτες δε θα μπορούσαν να αποτελέσουν εξαίρεση και να μην αναφέρονται στην οικονομική κατάσταση, στις δυσκολίες της καθημερινής ζωής, στις κινητοποιήσεις ή στις περικοπές. Θα μπορούσαμε, βέβαια, να ισχυριστούμε πως περιμέναμε περισσότερες αναφορές στο συγκεκριμένο θέμα από τα υποκείμενα, εντούτοις, παρατηρήθηκε πως τις περισσότερες φορές, η συζήτηση γύρω από τα πολιτικά δεν προκλήθηκε από τους πωλητές/πωλήτριες αλλά από τους πελάτες. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως επιλεκτικός καταμερισμός του χρόνου κατά τη διάρκεια της εργασίας από την πλευρά των πωλητών. Αυτό σημαίνει πως ο πωλητής τις περισσότερες φορές χρειάζεται να ελέγχει την πελατειακή κίνηση και οφείλει να

⁷³ Όλα τα είδη είναι στα 0.70[€] ενώ η λευκή φόρμα κοστίζει 0.65[€].

εργάζεται. Επομένως θα επιλέξει να επικοινωνήσει με τυπικούς τρόπους και να μην επεκταθεί⁷⁴.

Υπήρξαν βέβαια και περιπτώσεις όπου η συζήτηση δεν είχε σκοπό να πολιτικοποιηθεί, αλλά έλαβε αυτή τη χροιά. Επίσης, προέκυψαν περιπτώσεις που σε πρώτο επίπεδο πιθανά να μην εντάσσονταν σε αυτήν την παράγραφο, ωστόσο κρίναμε πως είναι αναγκαίο να περιληφθούν. Συγκεκριμένα, για το φούρνο στο Κορδελιό, την πέμπτη μέρα συναντήσαμε τον παρακάτω διάλογο μεταξύ μιας ηλικιωμένης κυρίας και της πωλήτριας: «*Κα Μαρίνα: Έφυγε η κόρη σου για Γερμανία; Κα: Έφυγε, ναι!*». Εδώ, υποθέτουμε πως φαίνεται η τάση του πληθυσμού για μετανάστευση προς αναζήτηση εργασίας. Θέμα που έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τον κόσμο, διότι λόγω αυξημένης ανεργίας, πολλές φορές δεν υπάρχουν άλλες επιλογές εκτός από τη μετοίκηση. Παρατηρούμε μια επιστροφή της χώρας στα δεδομένα πρόσφατα περασμένων δεκαετιών ('50, '60, '70) λόγω οικονομικής δυσχέρειας. Καταγράφονται, επίσης, οι γρήγορες μεταβολές, λόγω περικοπών, στον τομέα της υγείας και κοινωνικής πρόνοιας. Μέσα σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα αποφασίστηκε από την κυβέρνηση και από αρμόδιους φορείς, να παύσουν τη λειτουργία υπηρεσιών κοινής ωφέλειας. Αυτό δημιουργεί ιδιαίτερη σύγχυση στον πληθυσμό που αναγκάζεται ξαφνικά να προσαρμοστεί στα καινούργια δεδομένα που εμφανίζουν μεγαλύτερες ελλείψεις και ελαττώματα⁷⁵.

Τα παραπάνω έχουν ως άμεση συνέπεια να γίνεται εντονότερη η τάση για παράπονο και διαμαρτυρία⁷⁶. Οι διαμαρτυρίες λαμβάνουν και οργανωμένη και μαζική μορφή και αυτό προέκυψε στις συζητήσεις των πελατών⁷⁷ οι οποίοι συμμετέχουν, σε

⁷⁴ Ενδεχομένως, σε ώρες που δεν υπάρχει τόση μεγάλη κίνηση, να προέκυπταν περισσότερες συζητήσεις. Θα μπορούσε, απ' την άλλη να μην ισχύει κάτι τέτοιο γιατί σε αυτή την περίπτωση μπορεί να συναντούσαμε ιδιαίτερα βιαστικούς πελάτες. Γενικά, όμως, σε αυτό το θέμα δεν είναι εύκολο να προβλέψει κανείς τι ακριβώς θα συναντήσει.

⁷⁵ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την τέταρτη μέρα ένας ηλικιωμένος κύριος διαμαρτυρήθηκε επειδή έκλεισε το Κ.Α.Π.Η στη Μπότσαρη (σε κοντινή οδό) και δεν καταλάβαινε το λόγο.

⁷⁶ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την πέμπτη μέρα ένας ηλικιωμένος κύριος διαμαρτυρήθηκε χρησιμοποιώντας φράσεις όπως: «*Διέλυσαν τα πάντα! Δεν υπάρχει τίποτα! Δεν υπάρχουν δουλειές! Παντού διαφθορά!*».

⁷⁷ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψαν τα παρακάτω. Την τέταρτη μέρα μια κυρία μέσης ηλικίας είχε τον εξής διάλογο: «*Κα Μαρίνα: Τι κάνει η αδερφή σου; Κα: Έχουν απεργίες τώρα οι τραπεζοκόμοι για τις απολύσεις που θα γίνουν ...*». Την έκτη ημέρα, μια κυρία μέσης ηλικίας είχε τον εξής διάλογο: «*Κα Μαρίνα: Δεν πήγες στη δουλειά; Κα: Απεργούμε! Απεργούμε! Θα μου πεις και τι θα βγει; Κα Μαρίνα: Για να το κάνεις, κάπου θα βγει...*». Επίσης, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την τέταρτη μέρα, ο φαρμακοποιός της γειτονιάς ήρθε στο κατάστημα και σχολίαζε την κατάσταση με τις απεργίες. Είχε συνέντευση

μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό σε κινητοποιήσεις ή συνελεύσεις εργαζομένων. Από το δείγμα προέκυψε μια δυσαναλογία σε σχέση με τους δύο φούρνους και τον πολιτικά ενεργό πληθυσμό, σε βάρος της Κάτω Τούμπας. Αυτό υποθέτουμε πως συνέβη επειδή το χρονικό διάστημα που έλαβε χώρα η έρευνα στο Κορδελιό ήταν πιο έντονο πολιτικά σε σχέση με τα τέλη του καλοκαιρινού στην Κάτω Τούμπα. Επίσης, μπορεί να ισχύει η όποια διάθεση για συμμετοχή στα κοινά, απλά να μην εκφράστηκε λεκτικά κατά τη διάρκεια της παρατήρησης. Ταυτόχρονα, διαπιστώνουμε μια έντονη ενόχληση σχετικά με τις περικοπές σε μισθούς, συντάξεις, επιδόματα⁷⁸. Επίσης, οι απολύσεις το τελευταίο διάστημα έχουν πάρει τεράστιες διαστάσεις και δυσχεραίνουν σε μεγάλο βαθμό την καθημερινότητα. Χιλιάδες άνθρωποι βρίσκονται σε αδιέξοδο με τα καινούργια οικονομικά μέτρα και αναρωτιούνται πως θα τα βγάλουν πέρα οι ίδιοι αλλά και οι επόμενες γενιές, μιας που δεν προβλέπεται αισιόδοξο το μέλλον⁷⁹. Ταυτόχρονα, προβάλλει η εντύπωση πως όσοι εργάζονται έστω και με αυτές τις συνθήκες είναι «τυχεροί» και θα πρέπει να εκτιμούν το μεροκάματο έστω και των δύο ημερών διότι υπάρχουν αρκετοί άλλοι που δεν έχουν την ίδια «τύχη»⁸⁰.

Ένας τρόπος να ανταπεξέλθει κανείς στις δύσκολες οικονομικές συνθήκες είναι η δημιουργία πελατειακών σχέσεων. Αυτού του τύπου οι δεσμοί επικρατούν στην ελληνική κοινωνία ως ένα «εναλλακτικό» είδος κοινωνικής πρόνοιας. Εφόσον, δηλαδή, δε μεριμνά η πολιτεία για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, πολλοί επιλέγουν το λεγόμενο «ρουσφέτι» για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις. Κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να απουσιάζει από το δείγμα⁸¹. Συγχρόνως, ένα μέρος της

το προηγούμενο βράδυ ο Σύλλογος και τελείωσε 2 το βράδυ. Καταλήγει η συζήτηση με τη φράση: «*Δηλαδή για τους απεργοσπάστες έχει λεφτά το κράτος, για τους κανονικούς δεν έχει;*».

⁷⁸ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την έκτη μέρα μια κυρία μέσης ηλικίας είχε τον εξής διάλογο: «*Κος Νίκος: Πως τα βλέπεις τα πράγματα; Κα: Χάλια, όπως είναι.. Τα άκουσες τα καινούργια; 15 χρόνια αναδρομικά από το εφάπαξ 1-2 % θα πάρουν...*». Και με έναν κύριο ηλικίας την τρίτη μέρα υπήρξε συζήτηση για τις μειώσεις στις συντάξεις.

⁷⁹ Όπως προέκυψε από το δείγμα, ένας κύριος ηλικιωμένος, την πρώτη μέρα στο Κορδελιό είχε τον εξής διάλογο: «*(...)Κος: Θα φύγω τώρα και από τον Ο.Τ.Ε. ... Κα Μαρίνα: Γιατί θα φύγετε; Κος: Θα μας έχουν τώρα ένα διάστημα έτσι, μετά δεν θα πληρωνόμαστε, μετά θα φύγουμε και θα βγούμε στη σύνταξη...Κα Μαρίνα: Ε, σας συμφέρει αυτό! Κος: Ναι. Εμένα, ναι. Τώρα στη θέση μου θα πάρουν 3 άτομα με τα ίδια λεφτά. 1500 € παίρνω εδώ.*».

⁸⁰ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στο Κορδελιό προέκυψε το παρακάτω. Την τρίτη μέρα ένας νεαρός είχε τον εξής διάλογο: «*Κα Μαρίνα: Βλέπεις καθόλου το γιό μου; Νεαρός: Ναι, εκεί στην καφετέρια που δουλεύει, ναι! Μια χαρά είναι! Κα Μαρίνα: Ναι...που κάνει 2-3 μεροκάματα τη βδομάδα; Νεαρός: Μια χαρά! Με τα δεδομένα του Κορδελιού αυτή τη στιγμή που έχουν κλείσει όλα και δουλεύουν μόνο δύο μαγαζιά, αυτή τη στιγμή... να λείει και «ευχαριστώ» που έχει δύο μεροκάματα γιατί άλλοι δεν έχουν ούτε μισό...*».

⁸¹ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την τέταρτη μέρα ένας ηλικιωμένος κύριος είχε τον εξής διάλογο: «*Κος Νίκος: Θα μας κόψουν και τα επιδόματα; Κος: Αφού πρέπει να βρύνε πόσα*

κοινωνίας εκφράζεται αρνητικά μπροστά στο μεταναστευτικό φαινόμενο. Πιστεύουν πως ευθύνονται οι οικονομικοί μετανάστες για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει σήμερα η χώρα⁸². Ένα ακόμα θέμα που θα άξιζε να σημειωθεί είναι πως όποιες και αν είναι οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο κόσμος, το χιούμορ ή η τάση για χιούμορ ιδιαίτερα με θέματα πολιτικής φύσης είναι από τα πιο απαραίτητα στοιχεία που συνθέτουν την καθημερινότητα. Η άνοδος ακροδεξιών πολιτικών σχηματισμών είναι ένα γεγονός που δεν άφησε κανέναν απροβλημάτιστο. Αυτό το φαινόμενο συμβαίνει συνήθως σε κρίσιμες πολιτικά καταστάσεις και έχει δεχτεί πολυποίκιλες ερμηνείες. Μια από αυτές υποστηρίζει πως αυτό συμβαίνει για να εκφράσει το κοινωνικό σύνολο την πολιτική πόλωση. Οι τακτικές παρέμβασης αυτών των ομάδων στην κοινωνία έχουν υπάρξει αντικείμενο σχολιασμών από το σύνολο. Αυτό εκφράστηκε και κατά τη διάρκεια της έρευνας⁸³. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η ακροδεξιά ομάδα αναπαριστάται από την κυρία ως «τιμωρός» και πιστεύουμε ότι είχε χιουμοριστικές προθέσεις.

δης, από πού θα τα βρούνε; Εδώ κόψανε τη μάνα μου, από τη σύνταξη του Μποτέ. Τρεις φορές της τα κόψανε τώρα με τις περικοπές.». Αφού έφυγε, επέστρεψε μετά από λίγο και συζήτησε με τον κο Νίκο ιδιαιτέρως. Τον ρώτησε αν γνωρίζει κανέναν από την καινούργια επιτροπή γιατρών που θα πάει για επανέλεγχο του ιατρικού του προβλήματος. Του λέει πως απευθύνεται σε αυτόν γιατί τον βλέπει σαν πατέρα, μιας που ο πατέρας του δεν υπάρχει πια, γιατί αυτές οι επιτροπές όλο αδικίες κάνουνε τώρα τελευταία. Ο διάλογος έλαβε χώρα μπροστά από την ερευνήτρια γι' αυτό και έγινε αντιληπτός.

⁸² Οφείλουμε να τονίσουμε πως κάτι τέτοιο δεν προέκυψε μέσα από το δείγμα, με εξαίρεση μια πελάτισσα, αλλά και πάλι διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας, καθώς η λεκτική φρασεολογία που χρησιμοποίησε άπτεται στην ερμηνεία που μπορεί κανείς να δώσει. Έτσι, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα, προέκυψε το παρακάτω. Την έκτη μέρα μια κυρία μέσης ηλικίας ανέφερε τα εξής: « (...) Άσε το άλλο, φώναζαν κάτι ονόματα (στο νοσοκομείο) από τα μεγάφωνα, στα 100, το ένα μόνο ελληνικό...».

⁸³ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την έκτη μέρα μια κυρία μέσης ηλικίας είχε τον εξής διάλογο: «Κα: Ωχ, που είναι τ' αυγά; Τα έσπασα; (είχε μαζί της μια σακούλα με αυγά) Κοσ Νίκος: Αφού κουνιέσαι σαν τη θάρκα! Κα: Τι είπες; Θα φέρω τη Χρυσή Αυγή.. Κοσ Νίκος: Μα δεν είπα τίποτα κακό... Κα: Είμαι μέλος της Χρυσής Αυγής (γέλια), το ξέρεις (γέλια); Θα πω μου κάναν απατεωνιά.».

2.2.8. Η ΑΘΛΗΤΙΚΗ ΧΡΟΙΑ

Μια επιπλέον αγαπημένη συνήθεια των ανθρώπων και ιδιαίτερα των ανδρών είναι ο σχολιασμός της αθλητικής επικαιρότητας. Το χιούμορ και οι αστεϊσμοί εύθυμου χαρακτήρα σχετικά με τις επιδόσεις της κάθε αθλητικής ομάδας είναι στοιχεία που συνθέτουν την καθημερινότητα. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως το ενδιαφέρον του κοινού συγκεντρώνεται στο ποδόσφαιρο. Η ταύτιση στις απόψεις αθλητικού χαρακτήρα αποτελεί συνεκτικό και ενδυναμωτικό παράγοντα μεταξύ των ανθρώπων. Το «πάθος» για την ομάδα, η αγωνία για την ανάδειξη και οι προτάσεις για τη βελτίωση της ομάδας αποτελούν βασικά θέματα συζήτησης. Τα θέματα αυτά απασχολούν κατά κύριο λόγο τον αρσενικό πληθυσμό κάθε ηλικίας. Στη συγκεκριμένη έρευνα και στα δύο καταστήματα υπήρχαν γυναίκες και μόνο ένας άνδρας περιστασιακά, οι αθλητικές συζητήσεις δεν εμφανίζουν ιδιαίτερη συχνότητα⁸⁴. Στο δείγμα εμφανίζονται αθλητικές συζητήσεις αποκλειστικά και μόνο μεταξύ ανδρών και εκφράζεται κυρίως παράπονο για την επίδοση της ομάδας. Παρά τις άσχημες επιδόσεις όμως, οι οπαδοί προσπαθούν να δώσουν όσο περισσότερο κουράγιο γίνεται, ή να συμβουλέψουν ή να ενθαρρύνουν ο ένας στον άλλο⁸⁵.

⁸⁴ Για τις όχι ιδιαίτερα πολλές πληροφορίες σχετικά με την ανάλυση του θέματος του αθλητισμού, εκτιμούμε ότι ίσως ευθύνονται οι περιορισμένες γνώσεις της ερευνήτριας με το θέμα, η οποία δεν κατέχει παρά μόνο τα βασικά γύρω από τις τρέχουσες ειδήσεις σχετικά με τα σπορ. Ζήτημα το οποίο, πιθανά, να την εμπόδισε στο να αντιληφθεί και να επεξεργαστεί αυτού του τύπου τις πληροφορίες.

⁸⁵ Συγκεκριμένα, για το φούρνο στην Κάτω Τούμπα προέκυψε το παρακάτω. Την πέμπτη μέρα ένας ηλικιωμένος κύριος είχε αθλητική συζήτηση με τον κο Νίκο. Ο Κος παραδέχτηκε ότι παρ' όλες τις διαφθορές ενίσχυσε την ομάδα του (Άρης), και πήρε εισιτήριο διαρκείας. Επίσης, την έκτη μέρα προέκυψε ο παρακάτω διάλογος: «Κος (Προς Κο Νίκο): Δεν πάμε καλά... Κος Νίκος: Καλά παίξαμε όμως...» (αναφερόμενοι στα αθλητικά).

2.2.9. Η ΟΙΚΕΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ

Σε χώρους όπως τα συνοικιακά μαγαζιά παρατηρείται γενικά πως ο άνθρωπος που έχει καθημερινή σχέση με τον πελάτη λειτουργεί τρόπον τινά σαν «ψυχοθεραπευτής» για αυτόν. Οι πελάτες εμπιστεύονται τους πωλητές για προσωπικά ζητήματα, τους ζητούν τη γνώμη τους, ανακοινώνουν σε αυτούς σημαντικά γεγονότα από τη ζωή τους ή μπορεί να έχουν συζητήσεις γενικού περιεχομένου. Στα καταστήματα δίνεται μια ευκαιρία ή μια αιτία συνάντησης με κάποιο πρόσωπο και το σημείο τη διευκολύνει, στην προκειμένη περίπτωση το αρτοποιείο (Κωνσταντοπούλου, 2009: 20). Το γεγονός ότι πρόκειται για μαγαζί με μη-τυποποιημένα προϊόντα αποτελεί έναν παράγοντα επιπλέον για κοινωνική επαφή (ό. π.). Στο δείγμα παρατηρήθηκε πολλών ειδών κοινωνική επαφή, από τυπική ως αδιάφορη μέχρι και μεγάλη οικειότητα ώστε να «προβάλλουν» οι πελάτες στους πωλητές τους γονείς ή τα παιδιά τους, ανάλογα με την ηλικία, μέχρι και να τους εμπιστεύονται περισσότερο από κάποιο εξειδικευμένο νοσηλευτικό προσωπικό⁸⁶.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η οικειότητα αυτή πηγάζει από την καθημερινή ρουτίνα, από επαναλαμβανόμενες πράξεις οι οποίες φαινομενικά δεν περιέχουν ιδιαίτερο νόημα (ό. π.: 19). Η τουλάχιστον δεν απασχόλησαν μέχρι πρόσφατα σε τέτοιο βαθμό ώστε να θεωρηθούν από μεγάλο κομμάτι των κοινωνικών επιστημόνων αντικείμενο έρευνας. Περιέχουν, ωστόσο, ισχυρούς συμβολισμούς και προβάλλουν στάσεις και στερεότυπα άξια λόγου και έρευνας. Παρακάτω αναλύονται ορισμένα συμπερασματικά σχόλια σχετικά με την παραπάνω παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

⁸⁶ Όπως είδαμε και παραπάνω, μια ηλικιωμένη κυρία ανέφερε πως αντιμετωπίζει το προσωπικό σαν τα παιδιά της γιατί τους γνωρίζει από μικρή ηλικία. Επίσης, ένας άλλος κύριος ανέφερε πως νιώθει τον κο Νίκο σαν πατέρα του. Επίσης, την πρώτη μέρα παρατήρησης μια κυρία μέσης ηλικίας έδωσε ραντεβού να έρθει αργότερα από το φούρνο για να της αφαιρέσουν το νάρθηκα.

2.3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι στόχοι της συγκεκριμένης εργασίας ήταν, αρχικά, να διαπιστωθεί η στάση των καταναλωτών απέναντι στο ψωμί. Έπειτα, αναλάβαμε να διερευνήσουμε το βαθμό της μεταβολής στην κατανάλωση του άρτου. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, προέκυψε στην πορεία η εξήγηση σε μια ενδεχόμενη ερώτηση ενός μελλοντικού ερευνητή που θα είχε το χαρακτήρα: «Τι μπορεί να συνέβαινε σε ένα αρτοποιείο το 2012;». Για να απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα, χρησιμοποιήσαμε παλαιότερες μελέτες σχετικές με το θέμα. Επίσης, μέσω της επιτόπιας έρευνας συνδεθήκαμε με την πραγματικότητα της σημερινής κατάστασης. Συσχετίζοντας το θεωρητικό πλαίσιο με τα ευρήματα της έρευνας προσπαθήσαμε να συγκρίνουμε και να εξηγήσουμε στάσεις και αντιλήψεις. Χωρίς καμία διάθεση γενίκευσης⁸⁷, καταλήξαμε σε ορισμένα συμπεράσματα που αναλύονται παρακάτω.

Το ψωμί αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ταξικά σύμβολα και η κατανάλωσή του χαρακτηρίζει το κοινωνικό στάτους του καταναλωτή. Λειτουργούσε και όπως διαπιστώσαμε λειτουργεί, εν μέρει, ως ένα επιπλέον αποδεικτικό στοιχείο της οικονομικής κατάστασης του καταναλωτή. Από τη χρήση στον καθημερινό λόγο της φράσης: «δεν έχει ψωμί να φάει», συμπεραίνουμε πως η έλλειψη του υλικού σηματοδοτεί την απόλυτη ένδεια. Σε αντίθετη περίπτωση, η μόνιμη ευχέρεια στην επιλογή ποικίλων ειδών σίτου υποδηλώνει σχετική οικονομική ευμάρεια. Τα μεσαία στρώματα εμφανίζουν τη δεδομένη χρονική περίοδο επάρκεια στην κατανάλωση των απαραίτητων ή έστω των απολύτως απαραίτητων. Η ποιότητα, το χρώμα και το περιεχόμενό του αποτέλεσαν και αποτελούν κριτήρια για την αξία του. Ταυτόχρονα, ως θρησκευτικό σύμβολο συνδεδεμένο άρρηκτα με το χριστιανισμό πέρασε στη συνείδηση του απλού κόσμου ως ένα από τα βασικά υλικά για την καθημερινή διατροφή. Συγχρόνως, σε χώρες με μεγάλη παράδοση στο ψωμί, όπως Ελλάδα και Ιταλία, διακρίνεται η σπουδαιότητά του σε περιόδους έλλειψης και αφορίας. Επίσης, σημαντικό είναι το γεγονός ότι, τουλάχιστον στην περίπτωση της Ιταλίας, μετά από μια ανάκαμψη οικονομική η εκτίμηση προς το υλικό αυτό όχι μόνο δεν ελαττώθηκε, αλλά αντίθετα, εκτιμήθηκε τόσο ώστε να θεωρείται μονάδα μέτρησης και όλη η σοδειά, όλη η αγροτική παραγωγή να ονομάζεται «συγκομιδή ψωμιού». Κάτι τέτοιο,

⁸⁷ Καθώς ορισμένα σημεία στην όλη διαδικασία θα χαρακτηρίζονταν προβληματικά και θα εμπόδιζαν κάτι τέτοιο, όπως για παράδειγμα, ότι το δείγμα ήταν αρκετά περιορισμένο ή η έρευνα έλαβε μέρος μόνο σε ένα μικρό κομμάτι από όσα αναλογούν στο θέμα κ.α.

θα μας έδινε τη δυνατότητα να χαρακτηρίσουμε τα σιτηρά ως έναν οικονομικό δείκτη αντίστοιχο με το πετρέλαιο.

Επηρεασμένοι από τα πρότυπα κατανάλωσης έτσι όπως αυτά προκύπτουν από το «χθες» μέχρι και το «σήμερα», θα λέγαμε πως αρκετές φορές η κατανάλωση στα είδη σιτηρών επηρεάζεται αναλογικά με τα κοινωνικά πρότυπα που κυριαρχούν ανά περιόδους. Τα συγκεκριμένα πρότυπα επηρεάζουν το σύνολο της κοινωνίας και δημιουργούν νόρμες οι οποίες λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε απλά να συντηρείται η κατανάλωση. Δίχως να υπάρχει ιδιαίτερα ουσιαστικό αντίκτυπο στις βασικές ανάγκες των ανθρώπων. Στηρίζονται, δηλαδή, στη μίμηση προτύπων και ξεκινούν ένα κύκλο τυπικής κατανάλωσης άνευ ουσιαστικής σημασίας που όμως βρίσκει συμβολική σημασία μέσω της μίμησης. Η ενέργεια της μίμησης όταν «καθιερώνεται» μέσα από τους εκάστοτε εγκεκριμένους φορείς, όπως παλαιότερα η εκκλησία ή όπως συνέβη αργότερα και ισχύει μέχρι σήμερα η επιστήμη, αναλαμβάνει το ρόλο του «θεσμού». Αντιστοίχως και στο ψωμί ή γενικά στα είδη σίτου, ο λόγος που καταναλώνονται αρκετές ποικιλίες είναι καθαρά συμβολικός.

Οι συμβολισμοί του άρτου φαίνονται καθαρά μέσα από τη ζήτηση στη λειτουργία (ή το «πρόσφορο»). Έχοντας κατά νου οι άνθρωποι να εκπληρώσουν μια επιθυμία (ή ένα «τάμα») «προσφέρουν» στην εκκλησία ένα συγκεκριμένο είδος ψωμιού που με αυτό επιτελείται είτε η λειτουργία της «Θείας Κοινωνίας» είτε μοιράζεται στα συσσίτια των εκκλησιών. Παρατηρούμε πως μέσα από μια ατομική διαδικασία προκύπτει μια ομαδική. Ταυτόχρονα, ο σεβασμός στο υλικό αυτό εκφράζεται με ποικίλους τρόπους. Ένας από αυτούς είναι να μην σπαταλιέται άδικα και άδοξα και περισσότερο να μην πετιέται. Θεωρείται ακόμα και σήμερα «αμαρτία» να πετάξει κάποιος το ψωμί, καθώς σε μια κοινωνία που έχει βιώσει έντονα τη στέρηση, μια τέτοια πράξη είναι μεγάλη ασέβεια. Ως επί το πλείστον, διαπιστώνουμε ότι το ψωμί έχει συνδεθεί άρρηκτα με την εργασία μέσα από τη φράση «βγάζω το ψωμί μου» ή «δουλεύω για ένα κομμάτι ψωμί». Σημαίνει, εν ολίγοις, ότι τα έσοδα της εργασίας επαρκούν ώστε να καλυφθούν τα απολύτως απαραίτητα.

Παρατηρήσαμε, επίσης, πως η ανάγκη για αποθήκευση και οικονομική διαχείριση των εσόδων εκφράζεται πρώτα απ' όλα στο ψωμί και στα προϊόντα αλευριού. Απέναντι σε οικονομικά δύσκολες καταστάσεις, ο πληθυσμός εφοδιάζεται και αυτό λειτουργεί ως άμεση ρύθμιση της ανισορροπίας που προβλέπεται πως θα

ακολουθήσει στο μέλλον. Από την έρευνα προέκυψε, επίσης, πως ο χώρος των αρτοποιείων λειτουργεί ως μια γωνιά που προσφέρεται για κάθε είδους συζήτηση, επαφή, επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων. Οι πολιτικού ή αθλητικού περιεχομένου συζητήσεις με περισσότερη ή λιγότερη ένταση είναι σχεδόν καθημερινό φαινόμενο. Αυτός είναι ένας από τους παράγοντες ενδυνάμωσης των σχέσεων ανάμεσα στα μέλη μιας γειτονιάς. Η οικειότητα που δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο, θα οδηγήσει πιθανά σε αλληλεγγύη και αλληλοπροστασία μεταξύ των ατόμων. Ίσως, αυτό το στοιχείο να είναι ένα από τα πιο χαρακτηριστικά που συγκροτούν την ελληνική νοοτροπία σήμερα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μέσα από αυτή την εργασία επιχειρήθηκε να διερευνηθεί το πεδίο της Κοινωνιολογίας της Διατροφής με έμφαση στον κοινωνικό και συμβολικό ρόλο του ψωμιού. Είναι ένα πεδίο ιδιαίτερα ευρύ που θα απαιτούσε περαιτέρω ανάλυση και εξέταση. Μερικά από τα πεδία που δεν αναλύθηκαν παραπάνω λόγω περιορισμένου χρόνου και περιορισμένων πηγών, αλλά αποτελούν σημαντικά ζητήματα για τη διερεύνηση, είναι τα παρακάτω. Η συμβολή και ο ρόλος της τεχνολογίας και η εμπλοκή της στη διαδικασία και στον τρόπο μεταποίησης των πρώτων υλών (Κωνσταντοπούλου, 2009: 26). Η μεταποίησή του και η μεταφορά του στη σημερινή μορφή και η σημασία του αποτελούν ενδιαφέρον ζήτημα προς ανάλυση. Πιο συγκεκριμένα, ποια θα ήταν η σημασία του τεμαχισμένου ψωμιού σε φέτες⁸⁸. Επίσης, δεν έγινε περισσότερη αναφορά σε άλλες χώρες με ιδιαίτερη κουλτούρα στο ψωμί εντός ή εκτός Μεσογείου. Ταυτόχρονα, όπως αναφέρεται και παραπάνω, απουσιάζει η οπτική επίσημων φορέων σίτισης.

Παρόλα αυτά, θα ήταν σημαντικό να αναφερθούμε στα παρακάτω. Ένα από τα βασικότερα γεγονότα που σημάδεψαν τον περασμένο αιώνα την Ελλάδα είναι η εξέγερση του Πολυτεχνείου το 1973. Το σύνθημα που κυριαρχούσε στα χείλη του επαναστατημένου λαού ήταν το «Ψωμί, Παιδεία, Ελευθερία»⁸⁹. Κάθε μια από αυτές τις λέξεις συμβόλιζε τη βαθιά αγωνία του λαού για ουσιώδη ζητήματα, στενά συνδεδεμένα με την καθημερινή ζωή που ο περιορισμός τους δημιουργούσε πολύπλευρα προβλήματα. Η λέξη «Ελευθερία» δήλωνε την ανάγκη για αποτίναξη της βιαιότητας που εκφραζόταν από τη Δικτατορία. Η λέξη «Παιδεία» εξέφραζε την ανάγκη για καλύτερο και δικαιότερο εκπαιδευτικό σύστημα. Με τη χρήση της λέξης «ψωμί» οι διαμαρτυρόμενοι φάνερωναν την αγωνία για τη φτώχεια, την ανεργία ή τη μετανάστευση. Μόνο μια λέξη κατάφερνε να περιλαμβάνει όλες τις ανησυχίες και ανασφάλειες που δικαιολογημένα ένιωθε τότε ο λαός. Ίσως και σήμερα να είναι ακόμα επίκαιρες όλες οι αγωνίες και το σύνθημα να μην έπαψε να εκφράζει όσα εξέφραζε στο πρόσφατο παρελθόν.

⁸⁸ Για παράδειγμα, οι τετραγωνισμένες μικρές φέτες ψωμιού, γνωστά και ως «καναπεδάκια», με γέμιση επάνω, καταναλώνονται συνήθως σε πάρτυ και συγκεντρώσεις χαρούμενου χαρακτήρα.

⁸⁹ Όπως συνέβη κατά τη δεκαετία του '60 με τις φοιτητικές διαδηλώσεις που ζητούσαν αλλαγή στο άρθρο του Συντάγματος «114».

Στη σημερινή εποχή, πολλές φορές η αξία του ψωμιού υποτιμήθηκε, λόγω –ίσως- των λανθασμένα προβαλλόμενων προτύπων ομορφιάς. Επίσης, επηρέασε προς αυτή την κατεύθυνση και η αλλαγή στην πρόσληψη της κοινωνικότητας. Η Ελλάδα δεν ήταν πλέον μια αμιγώς «αγροτική κοινωνία» και επέδρασαν σε αυτό τα αγγλοσαξονικά και αμερικάνικα πρότυπα που επέβαλλε η πολιτιστική βιομηχανία. Τα πρότυπα αυτά, δεν χαρακτηρίζονται από τη στενή σύνδεση με το ψωμί. Ταυτόχρονα, η πολιτιστική πρόσμιξη με τις διεθνείς κουζίνες, όπως η κινέζικη ή η ιαπωνική, απομάκρυναν όλο και περισσότερο από το παραδοσιακό πρότυπο καθώς δεν περιέχουν αυτό καθαυτό το υλικό. Καθοριστική ήταν η συμβολή του πλούτου και της αφθονίας στην αλλαγή στάσεων απέναντι στο τι θεωρείται αντικειμενικά όμορφο. Παλαιότερα, η ευμάρεια αποδεικνυόταν και επιδεικνυόταν μέσω του πάχους διότι έδειχνε ότι το άτομο είχε τη δυνατότητα να τραφεί με είδη πολυτελείας. Μπορούμε να συμπεράνουμε εύκολα από αναγεννησιακούς πίνακες πως ένα σώμα με παραπάνω κιλά θεωρούνταν πρότυπο και άξιο θαυμασμού, σε πλήρη αντίθεση με τη σημερινή εποχή που το αδύνατο σώμα κυριαρχεί ως πρότυπο ομορφιάς και αναπαράγεται για εμπορικούς σκοπούς. Σήμερα, το αδύνατο σώμα, τις περισσότερες φορές, επιδεικνύει άτομο το οποίο μπορεί να επενδύει στο σώμα του με ειδική διατροφή συνήθως φτωχή σε υδατάνθρακες. Πολλοί μάλιστα, έφτασαν σε σημείο να συμβουλεύουν στα μέσα μαζικής ενημέρωσης την πλήρη εκτόπισή τους από την καθημερινή διατροφή. Όπως αναφέρει και ο Μερακλής (2007: 493) η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου είχε ως βασικό αποτέλεσμα τη μείωση της παραδοσιακής κατανάλωσης του ψωμιού. Αυτό το φαινόμενο υποστηρίχθηκε από αρκετά μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού και φαινόταν τότε πως οδηγούμαστε προς την απόκλιση του ψωμιού από το διαιτολόγιο (ό. π.).

Παρόλα αυτά, συμπεραίνουμε από όλα τα παραπάνω την άρρηκτη σύνδεση των ανθρώπων με το υλικό αυτό διαχρονικά. Εν κατακλείδι, προκύπτει πως, τουλάχιστον στην Ελλάδα, το ψωμί θα κρατάει πρωταγωνιστικό ρόλο στη διατροφή για λόγους κοινωνικούς, πολιτικούς ή συμβολικούς. Επομένως συνεπάγεται ότι το ψωμί, το σιτάρι ή τα σιτηρά γενικότερα κατείχαν, κατέχουν και θα κατέχουν δυναμικό ρόλο στην καθημερινή διατροφή και θα λειτουργούν ως «δείκτης» για τις διεθνείς αγορές, περισσότερο ή λιγότερο αναλόγως με τη χρονική περίοδο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία:

- Αννίνου, Μαρίνα (επιμέλεια), (1998) *Μικρή Ιστορία της Γαστρονομίας και της Μαγειρικής* (από εκδόσεις: Ερμείας) από Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ελεωνόρα (2005-2006) *Ανθρωπολογία της Διατροφής*, από Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ. (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ειδικότητα: Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία), Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, σελ: 148-156
- Βαλαμώτη, Σουλτάνα-Μαρία (1992) *"Ο άρτος ημών"* από το σάρι στο ψωμί Πρακτικά τριήμερου εργασίας Πήλιο 10-12 Απριλίου 1992, Πολιτιστικό και Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, σελ.: 46-54
- Γεωργούλας, Στράτος (2003) *Ελεύθερος Χρόνος Ο Τελευταίος Μύθος*, Εκκρεμές, Αθήνα
- Δευτεραίος, Άγγελος Ν. (1969) *Γαμήλιοι Άρτοι* Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (πρώην: Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου), επιμέλεια: Γεώργιος Σπυριδάκης, τόμος: Κ'-ΚΑ', έτη: 1967-1968, Ακαδημία Αθηνών, Εν Αθήναις, σελ. 151-170
- Κοτέα, Μαριάνθη (2007) *Τοπική διακυβέρνηση και αστικοποίηση: Ο εκσυγχρονισμός της Δημοτικής Διοίκησης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Διόνικος, Αθήνα,
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη (1975) *Τα Ελληνικά Χριστουγεννιάτικα Φαγητά και ο Συμβολισμός τους*, (Λαογραφικά Μελετήματα), Νέα Σύνορα-Λιβάνης από *Ανθρωπολογία της Διατροφής*, της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ελεωνόρα (2005-2006) από Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ. (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ειδικότητα: Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία), Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, σελ: 55-62
- Κωνσταντοπούλου, Χριστιάνα (2009) *Κοινωνιολογία της «Καθημερινότητας»*, (Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία της Καθημερινής Ζωής), Παπαζήση, Αθήνα
- Κωστής, Κώστας (1993) *Αφορία, Ακρίβεια και Πείνα Οι κρίσεις διατροφής στην ελληνική χερσόνησο (1650-1830): Προβλήματα προσέγγισης και εμπειρικές ενδείξεις*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα

- Λυδάκη, Άννα (2001) *Ποιοτικές Μέθοδοι της Κοινωνικής Έρευνας*, 6^η έκδ., Καστανιώτης, Αθήνα
- Ματθαίου, Άννα (2003) Προλογικό Σημείωμα, *Ιστορία της Διατροφής: η δυναμική των προσεγγίσεων*, στο *Ιστορία της Διατροφής, Προσεγγίσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, από Ματθαίου, Άννα (επιμέλεια), Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα, σελ: 7-14
- Μερακλής, Μιχαήλ (2007) *Ελληνική Λαογραφία, Κοινωνική Συγκρότηση Ήθη και Έθιμα Λαϊκή Τέχνη*, β' έκδοση, Οδυσσέας, Αθήνα
- Σαλίμπα, Ζιζή (2004) *Γυναίκες Εργάτριες στην Ελληνική Βιομηχανία και στη Βιοτεχνία (1870-1922)*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, Αθήνα
- Σκαφιδά, Ευαγγελία (1992) "Ο άρτος ημών" από το στάρι στο ψωμί Πρακτικά τριήμερου εργασίας Πήλιο 10-12 Απριλίου 1992, Πολιτιστικό και Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα, σελ.: 33-45
- Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε. και Βουτσινά Ε. (2005) *Γεύσεις καλώς συγκερασμένες και αυτές σαν γνώριμες από καιρό, (Για την ελληνική κουζίνα)*, από *Ανθρωπολογία της Διατροφής*, της Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε. (2005-2006) από Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ. (Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Λαογραφίας, ειδικότητα: Λαογραφία και Κοινωνική Ανθρωπολογία), Τμήμα Εκδόσεων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, σελ: 174-183
- Bloch, Marc (1954) Οι Τροφές στην Παλαιά Γαλλία, στο *Ιστορία της Διατροφής, Προσεγγίσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, από Ματθαίου, Άννα (επιμέλεια), σε μετάφραση: Κόκκινος Γ. και Γεωργοπούλου Ρ., Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα σελ: 35-42
- Braudel, Fernand. Coarelli, Filippo & Aymard Maurice (1990) *Η Μεσόγειος, Ο Χώρος και η Ιστορία*, εκδ. 1^η, σε μετάφραση: Αβδελά Έφη & Μπενβενίστε Ρίκα, Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Braudel, Fernand (1995) *Υλικός Πολιτισμός, Καπιταλισμός και Οικονομία (XVe – XVIIIe αιώνες)*, Τόμος Α *Οι Δομές της Καθημερινής Ζωής: Το Δυνατό και το Αδύνατο*, σε μετάφραση: Αικατερίνη Ασδραχά, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, Αθήνα

Ξενόγλωσσο βιβλίο:

- Montanari, Massimo (1994) *The Culture of Food*, σε μετάφραση: Ipsen Carl, Blackwell Publishers, UK,

Δικτυογραφία:

Ελληνόγλωσση δικτυογραφία:

- Ψυχογιού, Ελένη (2003) *Μεταθανάτιες Εσχατολογικές Αντιλήψεις και Σωτηριολογικές Δοξασίες στην Ελληνική Παράδοση: Μοιρολοϊστρες, Νεκροί και Σιτάρι* [παράθεση online: 23-05-2013], διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://fiestaperpetua.blogspot.gr/2012/11/blog-post_10.html>
- Σουλιώτης, Κωνσταντίνος (2012) *Το Καθημερινό Τραπέζι των Αρχαίων Ελλήνων* [παράθεση online: 30/05/13], διαθέσιμο στη διεύθυνση: <http://gastronomion.blogspot.gr/2012/11/blog-post_23.html>

Ξενόγλωσση δικτυογραφία:

- GPS.edu (χ. χ.) *SOCIAL CAUSES OF THE FRENCH REVOLUTION: Readings*, [παράθεση online: 30/10/12], διαθέσιμο στη διεύθυνση: <<http://staff.gps.edu/mines/French%20Revolution%20-%20Reading%20&%20Social%20Causes.htm>>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΡΕΥΝΑ ΣΕ ΦΟΥΡΝΟΥΣ

Φούρνος στην Κάτω Τούμπα.....	σελ. 96
• Τα είδη ψωμιού, τα υπόλοιπα προϊόντα, και οι τιμές (Κάτω Τούμπα)	σελ. 96
• Περιγραφή πελατειακής κίνησης.....	σελ. 97
• Ημέρα Πρώτη.....	σελ. 97
• Ημέρα Δεύτερη.....	σελ. 103
• Ημέρα Τρίτη.....	σελ. 106
• Ημέρα Τέταρτη.....	σελ. 109
• Ημέρα Πέμπτη.....	σελ. 113
• Ημέρα Έκτη.....	σελ. 117
Φούρνος στο Κορδελιό.....	σελ. 124
• Τα είδη ψωμιού, τα υπόλοιπα προϊόντα, και οι τιμές (Κορδελιό)	σελ. 124
• Περιγραφή Πελατειακής Κίνησης	σελ. 125
• Ημέρα Πρώτη.....	σελ. 125
• Ημέρα Δεύτερη.....	σελ. 131
• Ημέρα Τρίτη.....	σελ. 135
• Ημέρα Τέταρτη.....	σελ. 139
• Ημέρα Πέμπτη.....	σελ. 144
• Ημέρα Έκτη.....	σελ. 150

ΦΟΥΡΝΟΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΤΟΥΜΠΑ

ΤΑ ΕΙΔΗ ΨΩΜΙΟΥ, ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΙΜΕΣ (ΚΑΤΩ ΤΟΥΜΠΑ)

Ο πάγκος με το ψωμί έχει τρεις προθήκες σε γωνιακό σχήμα. Οι δύο προθήκες είναι στο ίδιο μέγεθος και η τρίτη προθήκη στην άλλη μεριά της γωνίας είναι η μεγαλύτερη σε μέγεθος. Όλες κλείνουν με κάθετα συρόμενη σήτα και περιέχουν τέσσερα ράφια. Υπάρχει ένας τιμοκατάλογος στη γωνία και μικρές επιγραφές στο κάθε είδος ξεχωριστά. Στο πάνω μέρος υπάρχει καθρέπτης και πιο πάνω μια πινακίδα με την επιγραφή «Και εδώ μαγιά ΖΑΝΑΕ. Κοντά σας από το 1930». Σημειώνεται, επίσης ότι το λευκό ψωμί παράγεται με λευκό αλεύρι και το ψωμί ολικής με αλεύρι ολικής άλεσης.

Τα είδη του ψωμιού και οι τιμές τους είναι οι εξής:

- i. Ζαπάτα (στρόγγυλη, φόρμα, «στρατιωτική»): 0.75 €
- ii. Χειροποίητα (γαλλικό, χωριάτικο): 0.75 €
- iii. Μπαγκέτα (λευκή, σουσαμμένα): 0.75 €
- iv. Ολικής άλεσης (μπαγκέτα, μαργαρίτα): 0.80 €
- v. Προζύμι⁹⁰ (λευκό, καλαμποκίσιο, πολύσπορο, ολικής, αγιορείτικο, σουσαμένιο): 0.90 €
- vi. Κουλούρι σουσαμένιο (στρόγγυλο, ίσιο, «σαλιγκάρι»): 0.50 €
- vii. Τσουρεκάκια: 0.50 €
- viii. Ψωμάκια για σάντουιτς (ζαπατάκια και λευκά): 0.50 €
- ix. Κρουασάν, λουκουμάς, σταφιδόψωμο: 0.80 €
- x. Λειτουργιά⁹¹: 0.85 € και
- xi. Άρτος (ή αρτοκλασία)⁹²: 7 € το κιλό.

⁹⁰ Το προζύμι (ή ξινάδι), σύμφωνα με την κα Ελένη, είναι ζυμάρι της προηγούμενης ημέρας που το αφήνουν και ξινίζει και μπορούν να το αρωματίσουν με διάφορα μυρωδικά ή κρασί. Το ψωμί αυτό είναι πιο αφράτο και διατηρείται περισσότερες μέρες (3-4 μέρες). Μπορεί να γίνει και με μαγιά ξηρή ή νωπή αλλά είναι πιο βιομηχανοποιημένο.

⁹¹ Οι λειτουργιές και οι άρτοι εμφανισιακά είναι δύο στρόγγυλα ζυμάρια το ένα πάνω στο άλλο και αυτό που είναι από κάτω προεξέχει μερικά χιλιοστά, στο επάνω μέρος υπάρχει το σχήμα της ειδικής σφραγίδας σε στρόγγυλο σχήμα που έχει ανάγλυφο το σχήμα του σταυρού που στα τρία σημεία γράφει «ΙΣ ΧΣ ΝΙ ΚΑ» (Ιησούς Χριστός Νικά) και στα υπόλοιπα περιέχει σχήματα-σύμβολα. Ζυμώνονται μετά από ειδική παραγγελία του πελάτη και καταλήγουν στην εκκλησία ως «προσφορά» («πρόσφορο») και έπειτα ως αντίδωρο.

⁹² Ο άρτος (αρτοκλασία) περιέχει γλυκάνισο και η γεύση του μοιάζει πιο πολύ με του τσουρεκιού.

Περιγραφή Πελατειακής Κίνησης

Ο διαχωρισμός είναι ανάλογα με τη μέρα της παρατήρησης και οι πελάτες, ανυποψίαστοι για το ρόλο της ερευνήτριας (πλην ελαχίστων ως μηδενικών εξαιρέσεων που αναφέρονται στο κείμενο), διαχωρίζονται ανάλογα με το φύλο και την ηλικία. Το κριτήριο της ηλικίας είναι καθαρά υποκειμενικό και υπολογισμένο κατά προσέγγιση, όπου η κλίμακα διαμορφώνεται ως εξής:

- Από 5-11: κοριτσάκι ή αγοράκι
- Από 12-18: έφηβος ή έφηβη
- Από 19-29: νεαρός ή νεαρή
- Από 30-59: κος ή κα μέσης ηλικίας
- Από 60-...: κος ή κα ηλικιωμένος ή ηλικιωμένη

Ημέρα 1^η (Τρίτη 28/08/12):

- Κος μέσης ηλικίας: 1 γαλλικό και ένα σουσαμένιο (προζύμι)
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα: Έβγαλε δροσιά σήμερα..

Κα Ελένη: Ναι, δροσιστήκαμε!

- Κος μέσης ηλικίας (εργάζεται σε τράπεζα που βρίσκεται δίπλα στο κατάστημα): 1 στρόγγυλο κουλούρι σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ψωμιά, 2 κρουασάν

Κα Ελένη: Γεια σου Νίκη!

Κα Νίκη: Γεια! 2 ψωμιά και 2 κρουασάν.

Κα Ελένη: 5,25.

Κα Νίκη: 5,25;

Κα Ελένη: Ε, ναι! 2 κρουασάν πήρες..

Κα Νίκη: Ορίστε. Είναι εντάξει;

Κα Ελένη: Εντάξει είναι αυτά.

Κα Νίκη: Δε θέλω να χρωστάω.. (Κατευθύνεται προς την έξοδο και επιστρέφει λέγοντας:) Να σε πω, μωρέ, (έχει το χέρι της σε νάρθηκα), να πάω στο νοσοκομείο ή να το βγάλω μόνη μου; Με είπαν να το βγάλω μόνη μου...

Κα Ελένη: Να πας στο νοσοκομείο, Νίκη, γιατί είναι και πρησμένα τα δάχτυλά σου και είναι καλύτερο γιατί μπορεί να κάνεις και τίποτα λάθος...

Κα Νίκη: Και σε ποιο να πάω;

Κα Ελένη: (Ενώ ταυτόχρονα εξυπηρετεί και άλλες δύο πελάτισσες) Έλα αν είναι αύριο, να δούμε ποιο εφημερεύει. Αν είναι να κάνεις μια ή δύο μέρες υπομονή μέχρι να είναι εφημερεύον το ΑΧΕΠΑ, μην τρέχεις τώρα στο Παπανικολάου (αυτό το νοσοκομείο είναι εκτός πόλης) ή αν είναι, έλα αύριο να σου το βγάλει ο Νίκος, αλλά έλα πιο νωρίς γιατί εγώ δεν τα πάω καλά με αυτά!

Κα Νίκη: Καλά, εντάξει!

Χτυπάει το τηλέφωνο και θέλουν να κάνουν κράτηση για ψωμί. Η ερευνήτρια ρώτησε την κα Ελένη για αυτή τη διαδικασία και είπε ότι τηλεφωνούν αποκλειστικά γνωστοί πελάτες, κυρίως εργαζόμενοι που θέλουν κάποιο συγκεκριμένο είδος ψωμιού και θα το πάρουν μόλις επιστρέψουν από τη δουλειά τους. Αργότερα, ρώτησε και η ίδια, από περιέργεια, τι σημειώνει η ερευνήτρια στο τετράδιο, αν είναι κάτι που της έκανε εντύπωση. Της απάντησε ότι σημειώνει το περιστατικό με την κα Νίκη, και είπε πως είχε χτυπήσει το χέρι της και πήγε στο γιατρό της έβαλαν το νάρθηκα και της είπαν να το βγάλει μόνη της. Συνεχίζει χαρακτηριστικά: *«Αφού το βλέπεις το παιδί, «χρωστάει», τι του λες να το βγάλει μόνο του το νάρθηκα; Τι γιατροί είναι αυτοί;»*. Κάποια από τις προηγούμενες μέρες είχε έρθει η ίδια κυρία και τη ρωτούσε τι να κάνει με το πλυντήριο επειδή συνήθιζε να ανοίγει την πόρτα με το δεξί. Γενικά, όπως μου εκμυστηρεύτηκε, τα άτομα που είναι μοναχικά ή όχι ιδιαίτερα βιαστικά, στο φούρνο, στο μπακάλη ή γενικά στα μικρά μαγαζάκια, βλέπουν τους πωλητές και λίγο σαν «ψυχολόγους».

- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα και 3 τουλούμπες.

Είπε στην κα Ελένη πως βόφτιζε την εγγονή της το καλοκαίρι και δεν έφαγε κανένα γλυκό όλο το διάστημα και τώρα θα τα φάει μαζεμένα.

- Κορ μέσης ηλικίας: 2 ψωμιά

Κος: Καλημέρα!

Κα Ελένη: Καλημέρα! Πόσα;

Κος: 2

Κα Ελένη: Ορίστε.

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Νεαρή: 1 μπαγκέτα λευκή
- 1 νεαρός και 1 νεαρή: εισιτήρια⁹³
- Κοσ ηλικιωμένος: κουλουράκια, 2 κουλουράκια στρόγγυλα

Κα Ελένη: Τι κάνετε κύριε;

Κοσ: Μεγαλώνω!

Κα Ελένη: Ε, όχι και μεγαλώνετε..

Κοσ: Δε μπορώ να ξεπεράσω την ηλικία των 26,5 ετών... Χα χα χα!!! Ας αστειευτούμε και λιγάκι γιατί με την κρίση... Βάλε κουλουράκια πλεξούδες να τα πάω στο Ι.Κ.Α. και 2 κουλουράκια στρόγγυλα.

- Νεαρή: 1 ζαπάτα και ένα στρόγγυλο σουσαμένιο κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο με προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι, 2 κιλά τυροπιτάκια και 2 ζαπάτα
- 2 κες ηλικιωμένες: τυροπιτάκια, σταφιδόψωμο

Κα: Γεια σου Ελένη μου! Θα είστε αύριο ανοιχτά για τις λειτουργίες;

Κα Ελένη: Βέβαια!

Κα: Δώσε τυροπιτάκια και ένα σταφιδόψωμο για το μικρό, θα πάμε να τον δούμε και σοκολάτες και τέτοια δεν τα επιτρέπει...

- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο κουλούρι στρόγγυλο και 1 χειροποίητο

Κα Ελένη: Τι έκανες με το παιδί; Το βολέψατε;

Κα: Όχι, θα πληρώσουμε.. Ευτυχώς αυτός ο σταθμός δεν είναι πολλά.. Τι να κάνεις;;;

Η Κα Ελένη, της κερνάει ένα τυροπιτάκι, η κα την ευχαριστεί και φεύγει.

⁹³ Εκείνη την περίοδο στη Θεσσαλονίκη θα διενεργούνταν μια συναυλία-αφιέρωμα στον τραγουδιστή Δημήτρη Μητροπάνο που διενεργούνταν από τα Κ. Α. Π. Η. Τα εισιτήρια προπωλούνταν σε διάφορα καταστήματα στην πόλη χωρίς να υπάρχει κάποιο κέρδος για τα καταστήματα που έχουν αναλάβει την πώληση.

Στο μεταξύ έρχεται στο χώρο του πωλητηρίου ο κος Νίκος μετά από τη διανομή.

- Κοι μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι

Ο συγκεκριμένος κύριος παρουσίαζε εμφανή προβλήματα τοξικοεξάρτησης και ζητάει ένα τσουρέκι και λέει πως η μάνα του θα πάρει το άλλο, μπερδεμένες κουβέντες γενικά. Μετά ζητάει να πάρει ένα τηλέφωνο: «Μόνο μια λέξη θα πω».

Κα Ελένη: Ε, άμα είναι για τόσο, δε με πειράζει...

Κος: Τι πατάω;

Κα Ελένη: Τα νούμερα και μετά το πράσινο.

Κος (στο τηλέφωνο): Που είσαι; Τι έγινε ρε μ@@@@@α; Κάνε κάτι καλό! Έρχομαι. Έρχομαι. Έρχομαι.

Κος Νίκος: Τι έγινε ρε πάλι; Πως έγιναν έτσι τα πόδια σου; (ήταν εμφανώς πρησμένα)

Κος: Ε θα πάω στο γιατρό να τα δει, σήμερα, αύριο...

Κος Νίκος: Ρεμάλι! Ρεμάλι! Γελάς βρε; Τι γελάς;

Φεύγει χωρίς να πει τίποτα...

- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα και 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 4-5 τυροπιτάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής και ένα κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Νεαρή: 1 κουλούρι σικάλεως με γαλοπούλα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα (Έψαχνε για αρκετή ώρα τα ψιλά και της είπε η κα Ελένη να το αφήσει για την επόμενη, αλλά αυτή έψαχνε για αρκετή ώρα)
- Κοι μέσης ηλικίας: Κυρά-Λένη μου, το ψωμάκι μου! (Ήταν ήδη σε σακούλα, καθώς ήταν παραγγελία, το πήρε και έφυγε)
- Κα ηλικιωμένη: 1 ψωμί, λειτουργιές

Κα: Να πληρώσω τις λειτουργιές για το πρωί; Και το ψωμάκι μου.

- Κοι ηλικιωμένος: ήρθε να πάρει την παραγγελία του και ζήτησε επιπλέον παξιμαδάκια (Bake rolls) και κουλουράκια πλεξούδες
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα ολικής

- Κα μέσης ηλικίας: 3 λευκά στρόγγυλα ψωμιά
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα, 1 σταφιδόψωμο, παξιμαδάκια (Bake rolls), χυμό, 1 Coca-Cola

Κα: Το τσουρέκι το πήρε ο Βαγγέλης;

Κα Ελένη: Πήρε. Μετά έφυγε, αλλά ζαναήρθε.

Κα: Φέρε και την πορτοκαλάδα που με δίνεις. (Πρόκειται για πολυβιταμινούχο χυμό) Και μια Coca-Cola.

Μετά μίλησε για τα προβλήματα με την πίεσή της και έφυγε.

- Νεαρός: 1 σουσάμι προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό με προζύμι
- Κος μέσης ηλικίας: (με μια κίνηση του ματιού εννοούσε) 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 γάλα, κεράσματα, 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κος μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Νεαρή: ήθελε ένα κουλούρι ολικής με γαλοπούλα αλλά δεν είχε μείνει άλλο και έφυγε
- Αγοράκι: 2 χειροποίητα, 1 κρουασάν σοκολάτας
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 2 κουλούρια ίσια
- Νεαρή: κριτσίνια με σουσάμι, 1 χυμό πορτοκάλι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα, 1 χειροποίητο
- Οικογένεια με παιδάκι: 1 πολύσπορο προζύμι

Παιδάκι: Εγώ ένα Kinder θέλω!

Μαμά: Έχει στο σπίτι και δεν το έφαγες, πάμε!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 γάλα, 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ψωμάκια για σάντουιτς, 2 κουλούρια, 2 χειροποίητα
- Κος μέσης ηλικίας: εισιτήρια για τη συναυλία, 1 τυρόπιτα, 1 «ψωμί του βουνού», την παραγγελία του για αρτοκλασία

Κος Νίκος: Τι κάνεις εσύ βρε;

Κος: Προσπαθώ να κρατάω την ανεργία ψηλά, μη τυχόν και πέσει... (προφανώς αστειευόμενος)

Κος Νίκος (προς την ερευνήτρια): Του πέσανε τα δόντια αυτουνού από τότε που έμεινε άνεργος...

- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα σουσαμμένα, 1 ζαπάτα, 2 γάλατα
- Κοσ μέσης ηλικίας και παιδάκι: 1 προζύμι σουσάμι

Το παιδάκι τραγουδούσε αυθόρμητα «Σου-σά-μι, σου-σα-μά-κι»

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 σουσάμι προζύμι, 2 κουλούρια σουσαμμένα ίσια
- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της
- Κα μέσης ηλικίας: 2 αγιορείτικα προζύμι
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα
- Έφηβη: 1 μαργαρίτα λευκή
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα ολικής
- Κα ηλικιωμένη: παγωτό βανίλια

Κα Ελένη προς την ερευνήτρια: Δε νομίζω το ότι «τσιμπολογάω» συνέχεια να είναι λόγος να το καταγράψεις;

Ερευνήτρια: Ε, αν «τσιμπολογάει» ο παραγωγός και ο πωλητής, σημαίνει ότι το προϊόν είναι καλό.

Κα Ελένη: Α, άρα καλό είναι, γράψ' το! (αστειευόμενη)

Κατά τις 12:00 σταματάει η κίνηση και μετά ξεκινάει ξανά στις 13:00.

- Κοριτσάκι 7 χρονών: τυροπιτάκια, 1 γάλα cacao, 4 ψωμάκια για σάντουιτς, 1 ολικής
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 1 καλαμποκίσιο προζύμι
- Νεαρή: 1 ζαπάτα
- Νεαρός: 1 λουκουμά, 1 γάλα cacao, 1 μπαγκέτα σουσαμμένα, 1 προζύμι σουσάμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 λουκουμά, 1 χειροποίητο
- Κα ηλικιωμένη: 1 λουκουμά, 1 χειροποίητο
- Κοσ ηλικιωμένος: πτι-φουρ, κουλουράκια πλεξούδες, 1 χειροποίητο
- Κοσ μέσης ηλικίας: (εργαζόμενος σε φορτηγό έξω από το κατάστημα) 2 νερά
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 ψωμάκι για σάντουιτς ζαπατάκι
- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της και 1 γάλα
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 προζύμι αλεύρι

Κοσ: Ένα καλό ψωμάκι θέλω!

Κα Ελένη: Όλα καλά είναι!

Κοσ: Αυτό θέλω!

- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα

Προς κα Ελένη: Συν ένα ευρώ που χρωστάει η Ρ... (και της δίνει το ένα ευρώ επιπλέον).

Ημέρα 2^η (Τετάρτη 29/08/12):

- Κοσ ηλικιωμένος: 2 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμμένα, 2 ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρός: 1 αγιορείτικο, 1 ζαπάτα, 1 ελιόψωμο, 1 κουλούρι σικάλεως, 1 τυρόπιτα
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 χειροποίητο, 1 λευκή μπαγκέτα, 7 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμμένα, 2 ψωμάκια για σάντουιτς
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα, 2 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμμένα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της για τις λειτουργίες
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα, 2 νερά μικρά, αλμυρά κουλουράκια
- Νεαρός: ζαπάτα
- Νεαρή: 1 λουκουμά, 1 κουλούρι σουσαμμένο ίσιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 γάλα ελαφρύ, 1 μαργαρίτα, 1 κουλούρι σουσαμμένο ίσιο, τυροπιτάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 1 λευκή μπαγκέτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής, 2 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμμένα
- Νεαρή: 1 χωριάτικο, 1 κρουασάν
- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της για τις λειτουργίες
- Κοσ ηλικιωμένος: 4 ολικής, 2 σταφιδόψωμα
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα, 2 ταχινόπιτες, μπισκότα γλυκά, κεράσματα
- Νεαρή: 1 ζαπάτα, 2 λουκουμάδες
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 ολικής, 1 σουσάμι προζύμι
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 σουσάμι προζύμι
- Νεαρή: ελιόψωμο, ταχινόπιτάκια
- Νεαρή: 2 τσουρεκάκια, 1 σταφιδόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ολικής, 1 γάλα ελαφρύ
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 μαργαρίτα λευκή, 1 ολικής, 1 νερό μικρό
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 σουσάμι προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα

Αναρωτήθηκε έντονα ποια είναι η ερευνήτρια, γιατί θυμόταν την παρουσία της από την προηγούμενη ημέρα, ρώτησε εάν είναι συγγενής των ιδιοκτητών και της είπαν ότι δεν υπάρχει συγγένεια. Ρώτησε αν είναι κακό που ρωτάει, της απαντήσαμε πως δεν είναι κακό, είπε πως γνωρίζει όλα τα παιδιά από μικρά εκεί και γι' αυτό ενδιαφέρεται. Της απαντήσανε ότι βοηθάνε την ερευνήτρια να κάνει την εργασία της.

- Κα ηλικιωμένη: 2 σουσάμι προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 κέικ, 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής, 1 προζύμι, 1 γάλα πλήρες, αλμυρά κουλουράκια
- Κα μέσης ηλικίας: 3 ζαπάτα, κριτσίνια με σουσάμι
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα

Διαμαρτυρήθηκε έντονα για τις αυξήσεις στις τιμές των προϊόντων στα Super-Market (στους «Μασούτηδες»)

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 ολικής
- Κοσ μέσης ηλικίας: παραγγελία για κράτηση 2 ζαπάτα
- Κοσ μέσης ηλικίας: 7 κουλούρια σουσαμμένα ίσια
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 προζύμι σουσάμι

Χτυπάει το τηλέφωνο και ήταν μια πελάτισσα που αναρωτιόταν γιατί ήταν «κρατσανιστό» το ψωμί. Η κα Ελένη ήταν ευγενέστατη και η συνομιλία έληξε με ευχές για «Καλημέρα».

- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της
- Κα μέσης ηλικίας: εισιτήρια
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι σουσάμι, κριτσίνια πολύσπορα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 πολύσπορο προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 αγιορίτικο, 1 ζαπάτα, 1 τσουρέκι
- Κα ηλικιωμένη: 1 καλαμπόκι προζύμι, 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ολικής
- Κα ηλικιωμένη: 2 λειτουργιές
- Κα ηλικιωμένη: 1 προζύμι σουσάμι, 1 σικάλεως προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 αγιορίτικο, 1 λευκή μαργαρίτα, παγωτό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι σουσαμένιο
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο προζύμι, 1 γαλλικό
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 καλαμπόκι προζύμι

- Κα μέσης ηλικίας: 2 σουσαμένιο προζύμι
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κορ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: κριτσίνια από σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κορ ηλικιωμένος: 1 ολικής
- Κορ μέσης ηλικίας: (ιερέας) 4 ταχινόπιτες

Αναρωτιέται πόσες μέρες κρατούν στο ψυγείο γιατί θέλει να κάνει οικονομία.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 γαλλικό, 2 ψωμάκια για σάντουιτς, παξιμάδια Bake-Rolls, 1 σουσάμι προζύμι, 1 λουκουμά, 1 κρουασάν
- Κα ηλικιωμένη (με ένα παιδάκι): παγωτό
- Κα ηλικιωμένη: 2 λειτουργίες
- Κα μέσης ηλικίας: 2 λουκουμάδες, 1 σουσαμένιο προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής
- Κορ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: κεράσματα
- Κοριτσάκι 7 χρονών: πτι-φουρ, τυροπιτάκια, 4 χειροποίητα

Καθώς έφευγε το κοριτσάκι όλοι οι υπόλοιποι παρατηρούσαν πως η σακούλα ήταν πιο μεγάλη από το μικροκαμωμένο κοριτσάκι.

- Κα μέσης ηλικίας (και ένα παιδάκι): τσουρεκάκι και γλειφιτζούρι
- Νεαρός: 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κορ ηλικιωμένος: 1 γάλα μικρό, 1 χειροποίητο
- Κορ ηλικιωμένος: 1 μαργαρίτα λευκή, 1 ολικής
- Νεαρή: 1 αγιορείτικο
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κορ ηλικιωμένος: κουλουράκια πλεξούδες, παγωτό

Ημέρα 3^η (Πέμπτη 30/08/12) Ονομαστική Γιορτή του Αγ. Αλεξάνδρου:

- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κος ηλικιωμένος: 1 προζύμι σουσαμένιο
- Κα ηλικιωμένη: 1 χωριάτικο
- Κος ηλικιωμένος: 1 χωριάτικο
- Κος ηλικιωμένος: 1 χωριάτικο
- Κος μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα, 2 κουλούρια σουσαμένια ίσια, 2 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμένια
- Κα ηλικιωμένη: 1 προζύμι σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα λευκή, 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 2 τσουρέκια, 1 ζαπατάκι για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 2 καλαμποκίσια προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα, 2 λουκουμάδες

Ήταν η κα Νίκη που αναφέρεται και πιο πάνω, είχε αφαιρέσει τον επίδεσμο αλλά μετά από ερώτηση της κας Ελένης πως ή ποιος το έκανε δεν απάντησε. Η κα Ελένη υπέθεσε πως ντρεπόταν να απαντήσει.

- Κος μέσης ηλικίας: παγωτό
- Κος μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 σταφιδόψωμο, 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 γαλλικά
- Κος ηλικιωμένος: 1 πολύσπορο, 1 χειροποίητο, κριτσίνια, κεράσματα

Εξήγησε πως ήθελε τα κεράσματα επειδή είχε πάρτι ο «μικρός». Είχε μεγάλη άνεση με το χώρο, μπήκε και στο εργαστήριο για «Καλημέρες».

- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα και την παραγγελία της
- Κος ηλικιωμένος: 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: σπανακοπιτάκια, 1 τσουρέκι, 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 2 κουλούρια σουσαμένια ίσια, 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμένια
- Κα ηλικιωμένη: κεράσματα, 1 στρόγγυλο χωριάτικο, τυρόπιτα

Ανέφερε επίσης πως παντρεύεται η εγγονή της.

- Νεαρή: 1 ζαπάτα, 1 μαργαρίτα λευκή
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα

Συζήτησε επίσης με τον κό Νίκο για τις μειώσεις στις συντάξεις.

- Κορ μέσης ηλικίας: 2 ψωμιά (παραγγελία), 2 τσουρεκάκια

Πρόκειται για το τοξικοεξαρτημένο άτομο που αναφέρεται και πιο πάνω. Η κα Ελένη του επισημαίνει πως πρέπει να πάρει και τα 2 τσουρεκάκια γιατί έτσι ανέφερε η μητέρα του στο τηλέφωνο. Μετά ζητάει να πάρει ένα τηλέφωνο σε κινητό, έφερε αντιστάσεις ο κορ Νίκος, αλλά στο τέλος του το έδωσαν. Στο τηλέφωνο είπε τα παρακάτω: «Κάτω είσαι; Θα συναντηθούμε κάτω; Τι να θέλω μωρέ; Άντε! Άντε!». Έπειτα και καθώς εξυπηρετούσαν και άλλους πελάτες, απευθύνθηκε στον κο Νίκο και του είπε: «Κράτα αυτά (τα δύο τσουρέκια) και δώσε μου 1€.»

Κορ Νίκος: Τι να το κάνεις μωρέ;

Κορ: Τι σε νοιάζει μωρέ; Ε; Ε, να πιώ μια μπύρα..

Κα Ελένη: Άμα δεν έχεις να πιείς μην πίνεις, η μαμά σου είπε να τα πάρεις τα τσουρέκια.

Κορ: Ωχ μωρέ τώρα...

Κορ Νίκος: Μην το θες για να πάρεις τίποτα άλλο...

Κορ: Ναι, καλά... Και να θέλω δε μπορώ... δεν τα βλέπεις τα πόδια μου πως είναι;

Κορ Νίκος: Ναι άμα θες εσύ να πάρεις τα πόδια σου θα κοιτάξεις, δεν έχει τίποτα, άντε στην ευχή του Θεού και της Παναγίας!

Και φεύγει σιωπηλός.

- Κορ ηλικιωμένος: 2 στρόγγυλα χωριάτικα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής
- Κορ ηλικιωμένος: 1 τσουρέκι (Να το πάει στην αδελφή του)
- Νεαρός: 1 σταφιδόψωμο
- Κορ ηλικιωμένος: 1 ολικής, 1 χειροποίητο
- Νεαρή: 1 τσουρεκάκι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής
- Κορ ηλικιωμένος: είχε έρθει για να παραγγείλει κόλλυβα
- Νεαρή: Nes Cafe σε φακελάκια
- Κα ηλικιωμένη: 1 γάλα cacao, 1 ζαπάτα, 1 σουσάμι προζύμι, τυροπιτάκια ζύμης κουρού

- Έφηβη: 4 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα, 1 κουλούρι σουσάμι στρόγγυλο

Κα: Γιατροί και δικηγόροι! Όχι, όχι, όχι, όχι, αχ!!! Περίμενα εκεί 4 ώρες, γι' αυτό για το πόδι μου. Αφού, τους λέω, αυτό το έχω ξανακάνει και δεν το πλήρωσα, όχι μου λένε.. είμαστε άλλη εταιρία και πρέπει να το πληρώσεις, άστα, μην τα συζητάς!

Και αποχωρεί με αναστεναγμούς. Πρόκειται, όπως με πληροφόρησαν για τη μητέρα του τοξικοεξαρτημένου που κάνει αιμοκαθάρσεις.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσάμι προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 2 λειτουργιές (παραγγελία), 2 χειροποίητα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, κεράσματα (ήταν για τη γιορτή του γιού της)
- Κος ηλικιωμένος (και κοριτσάκι): 2 ζαπάτα

Το κοριτσάκι παρακαλούσε και επέμενε να πάρει γλειφιτζούρι, αλλά ο κος της είπε ότι ήταν για τα μεγάλα τα παιδιά.

- Κος ηλικιωμένος: 3 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμένια
- Κος ηλικιωμένος: τυροπιτάκια, κουλουράκια πλεξούδες
- Κα μέσης ηλικίας: 3 ολικής, 4 ψωμάκια για σάντουιτς, 1 πολύσπορο σουσαμένιο, κριτσίνια πολύσπορα και με καλαμπόκι
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα, 2 ζαπατάκια για σάντουιτς, 1 ψωμάκι για σάντουιτς
- Νεαρή: κεράσματα
- Νεαρός: κεράσματα
- Κος μέσης ηλικίας: 2 λευκές μαργαρίτες, 1 χειροποίητο
- Κα ηλικιωμένη: παραγγελία ρεβανί για την επόμενη μέρα, 1 τούρτα παγωτό, 1 cheese-cake, πτι-φουρ, 1 κέικ βανίλια

Ανέφερε επίσης πως όταν γιορτάζει κάποιος, η ίδια συνεχώς παίρνει πράγματα, όταν γιορτάζει αυτή κανείς δεν της παίρνει κάτι. Ο άντρας της την αποκαλεί γκρινιέρα, αλλά αυτή λέει πως είναι παραπονιέρα (γέλια).

- Κα μέσης ηλικίας: 2 σάντουιτς, 1 σταφιδόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: παγωτό
- Κα ηλικιωμένη: 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι λευκό
- Νεαρή: τυροπιτάκια
- Κοριτσάκι 7 χρονών: την παραγγελία και τυροπιτάκια
- Νεαρός: 2 χειροποίητα
- Κος ηλικιωμένος: 2 γιαούρτια

- Κα μέσης ηλικίας: 1 γαλλικό, 1 λευκή μαργαρίτα, κουλουράκια αλμυρά
- Κα μέσης ηλικίας: 2 γαλλικά, 1 ολικής, τυροπιτάκια, κεράσματα και τούρτα παγωτό λόγω της ονομαστικής της γιορτής
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκή μπακέτα

Κα: Ελένη μου δεν έρχομαι συχνά τώρα τελευταία γιατί άνοιξε η φίλη μου πρατήριο και τι να κάνω;

Κα Ελένη: Εντάξει!

Κα: Ε, παιδάκι έχει και αυτή, τι να κάνω;

- Νεαρός: 2 χειροποίητα
- Κοσ μέσης ηλικίας: κουλουράκια αλμυρά

Ρώτησε αν είναι εκεί ο κοσ Χρήστος, γνωρίζονται λόγω μακρινής συγγένειας, πήγε επάνω και κουβέντιασαν για λίγο.

- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 μαργαρίτα λευκή, 1 κρουασάν

Ημέρα 4^η (Παρασκευή 31/08/12):

- Κα ηλικιωμένη: τυροπιτάκια ζύμης κουρού, 1 γαλλικό
- Κα μέσης ηλικίας: τυροπιτάκια, 1 μαργαρίτα λευκή, 1 τσουρέκι
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα
- Έφηβος: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: μηλόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: τούρτα παγωτό
- Κα ηλικιωμένη: 1 γαλλικό, 2 στρόγγυλα κουλούρια σουσαμμένα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα, 1 τσουρέκι

Κοσ Νίκος: Τι κάνετε;

Κα: Παιδιά μεγαλώνουμε, τι να κάνουμε;

Κοσ Νίκος: Οι γονείς;

Κα: Δουλεύουμε.

Κος Νίκος: Ο σταθμός;

Κα: Είναι πολύ μικρό μωρέ... 16 μηνών.

Κος Νίκος: Α, μεγάλωσε!

Κα: Όχι μόνο αυτό... και εμείς!

- Κα ηλικιωμένη: 2 μαργαρίτες ολικής
- Κος ηλικιωμένος: 2 ολικής
- Κα ηλικιωμένη: κέικ σοκολάτας (ρώτησε αν είναι φρέσκο ή πολλών ημερών, γιατί αν ήταν πολλών ημερών θα έπαιρνε κάτι άλλο, της απάντησαν ότι είναι φρέσκο)
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα

Κος Νίκος: Θα μας κόψουν και τα επιδόματα;

Κος: Αφού πρέπει να βρούνε πόσα δισ, από πού θα τα βρούνε; Εδώ κόψανε τη μάνα μου, από τη σύνταξη του Μποτέ. Τρεις φορές της τα κόψανε τώρα με τις περικοπές.

- Κοριτσάκι 7χρονών: την παραγγελία και τυροπιτάκια
- Κα ηλικιωμένη: πολύσπορο προζύμι
- Νεαρός: 1 κουλούρι ίσιο σουσαμένιο
- Κος ηλικιωμένος: 1 ολικής, 1 ζαπάτα

Αναρωτήθηκε αν το κοριτσάκι εδώ (δηλαδή, η ερευνήτρια) είναι δικό τους, του απάντησαν ότι είναι δικό τους.

- Κος ηλικιωμένος: 2 ολικής, 2 σταφιδόψωμα
- Κα ηλικιωμένη: 1 μαργαρίτα λευκή, 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 στρογγυλές ζαπάτα
- Κος μέσης ηλικίας: -

Πρόκειται για τον τοξικοεξαρτημένο κύριο (που αναφέρεται και πιο πάνω) στο κατάστημα και ζητάει από τον Κο Νίκο 10€, επιμένει για αρκετά λεπτά.

Κος Νίκος: Τι θα τα κάνεις;

Κος: Να πιά μια μπύρα..

Κος Νίκος: Να σου δώσω εγώ μια.

Κος: Αλλά που θα τη βάλω;

Κος Νίκος: Θα σου τη βάλω εγώ σε μια σακούλα. Του βάζει το κουτάκι σε μια σακούλα και φεύγει.

- Κα μέσης ηλικίας: κέικ σοκολάτας
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: εισιτήρια

Μπαίνει μέσα στο κατάστημα ο φαρμακοποιός της γειτονιάς και σχολιάζει την κατάσταση με τις απεργίες. Είχε συνέλευση το προηγούμενο βράδυ ο Σύλλογος και τελείωσε 2 το βράδυ. Καταλήγει η συζήτηση με τη φράση: «Δηλαδή για τους απεργοσπάστες έχει λεφτά το κράτος, για τους κανονικούς δεν έχει».

- Κος μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 χειροποίητο

Είχε έρθει με μια δική του σακούλα για να βάλει το ψωμί, για να μην κάνει σκουπίδια όπως είπε. Διαμαρτυρήθηκε επίσης επειδή έκλεισε το Κ.Α.Π.Η στη Μπότσαρη (σε κοντινή οδό) και δεν καταλάβαινε το λόγο.

- Κα ηλικιωμένη: 2 σουσάμι προζύμι, 1 ζαπάτα
- Έφηβη: 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 χειροποίητο
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Νεαρή: 1 ολικής
- Νεαρή: την παραγγελία της, 1 τσουρεκάκι, 2 ολικής
- Κος ηλικιωμένος: την παραγγελία των κολλύβων
- Νεαρή: λευκό προζύμι
- Κος ηλικιωμένος: 3 ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 χειροποίητο, 1 γάλα, τυροπιτάκια
- Κα ηλικιωμένη: κέικ
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 προζύμι σουσάμι

Κα: Όλο στον κόσμο μου είμαι! Πριν από λίγο με χαιρέτισε μια στο δρόμο και αντί να τη χαιρετίσω, της είπα αυτό που είχα στο μυαλό μου...

Στο μεταξύ, ο Κος που διαμαρτυρόταν πριν λίγο για τα επιδόματα, ξαναμπαίνει στο κατάστημα μιλάει ιδιαίτερος στον κο Νίκο. Τον ρώτησε αν γνωρίζει κανέναν από την καινούργια επιτροπή γιατρών που θα πάει για επανέλεγχο του ιατρικού του προβλήματος. Του λέει πως απευθύνεται σε αυτός γιατί τον βλέπει σαν πατέρα, μιας που ο πατέρας του δεν υπάρχει πια, γιατί αυτές οι επιτροπές όλο αδικίες κάνουνε τώρα τελευταία.

- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: έδωσε μια παραγγελία για διάφορα σφολιατοειδή για τη Δευτέρα στις 06:45.
- Έφηβη: 1 μαργαρίτα λευκή
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι σουσάμι
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 προζύμι σουσάμι, 2 κουλούρια ίσια σουσαμένα, 1 στρόγγυλο κουλούρι σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, τυροπιτάκια
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 προζύμι σουσάμι

Είδε 2 ψωμιά που είχαν βγει για δείγμα σε άλλο ψυγείο, ξεχωριστά, και ρωτάει: «Αυτά γιατί είναι τιμωρία;»

- Κα ηλικιωμένη: πτι-φουρ
- Νεαρός: 1 λευκή μαργαρίτα
- Αγοράκι: 1 στρόγγυλο κουλούρι σουσαμένιο
- Κοριτσάκι: 1 στρόγγυλο κουλούρι σουσαμένιο
- Αγοράκι: 1 στρόγγυλο κουλούρι σουσαμένιο

Ήταν πολλά παιδάκια μαζεμένα και:

Κα Ελένη: από πού σχολάσατε παιδιά;

Παιδιά: Από πουθενά... Παίζαμε!!!

Ημέρα 5^η (Σάββατο 01/09/12):

- Κοσ ηλικιωμένος: 2 χειροποίητα
- Κα ηλικιωμένη: 2 χειροποίητα, 2 σάντουιτς, λίγη μαγιά

Κα: Συγγνώμη, αντί για αυτό (το ένα λευκό) να πάρω ένα μαύρο;

Κα Ρούλα: Μωρέ και το μαύρο καλό είναι!

Κα: Α, ναι! Βρε, καλό μήνα!

- Κα ηλικιωμένη: Πτι φουρ, 2 ζαπάτα

Κα: Πτι-φουράκια θέλω. Είναι όμως καλά γιατί θα πάρω στο γιό μου..

Κα Ρούλα: Υπέροχα είναι!

Κα: Τα αλμυρά ίδια τιμή έχουν;

Κα Ρούλα: Ναι!

Κα: Βάλε και λίγα αλμυρά.

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα, 1 ολικής
- Νεαρή: 2 τσουρεκάκια
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 λευκά προζύμι, 1 γάλα, τυροπιτάκια
- Κοσ ηλικιωμένος: 3 χειροποίητα, 3 ψωμάκια για σαντουιτς, 1 γάλα, τυροπιτάκια, πτι-φουρ
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ολικής
- Κα ηλικιωμένη: 1 λειτουργιά
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 μπαγκέτα ολικής, 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 1 γαλλικό, κεράσματα, 1 κρουασάν σοκολάτας

Πρόκειται για την κα Νίκη (που αναφέρεται πιο πάνω) αφού τη ρώτησαν πως είναι, είτε πώς το χέρι της πονάει ακόμα.

- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 καλαμπόκι προζύμι, 1 μπαγκέτα λευκή
- Κα ηλικιωμένη: τυροπιτάκια (κουρού και σφολιάτα), 2 χειροποίητο
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα, 1 πολύσπορο προζύμι

Αναφέρθηκε στη σημερινή οικονομική-πολιτική κατάσταση, λέγοντας πως: «Διέλυσαν τα πάντα! Δεν υπάρχει τίποτα! Δεν υπάρχουν δουλειές! Παντού διαφθορά!».

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σουσάμι προζύμι
- Κορ ηλικιωμένος: 1 λευκή μαργαρίτα, 2 ολικής
- Κορ ηλικιωμένος: 2 ζαπατα, 1 μαργαρίτα ολικής
- Κορ ηλικιωμένος: 2 ολικής
- Κα ηλικιωμένη: πτι-φουρ, 1 ολικής, 1 χειροποίητο
- Κορ ηλικιωμένος: 1 ολικής
- Κα ηλικιωμένη: 1 κουλούρι ολικής με γαλοπούλα, τυροπιτάκια
- Κορ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα, 1 ολικής, πτι-φουρ
- Κα ηλικιωμένη: 3 κουλούρια στρόγγυλα σουσαμένια
- Κα ηλικιωμένη: 2 τσουρέκια, 1 ζαπάτα

Πρόκειται για τη μητέρα του τοξικοεξαρτημένου (που αναφέρεται πιο πάνω) η οποία ήταν σε ιδιαίτερα άσχημη ψυχολογική κατάσταση, έκλαιγε επειδή ο εγγονός της είχε ίωση και τον κράτησαν στο νοσοκομείο. Η κα Ελένη την καθησύχαζε λέγοντάς της πως δεν είναι τίποτα το σοβαρό, ότι αυτά συμβαίνουν και ότι όλα θα πάνε καλά. Έφυγε κλαίγοντας.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα, 1 ζαπάτα

Είχανε πολιτική συζήτηση με τον κο Νίκο.

- Κορ ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κορ μέσης ηλικίας: 2 γάλατα, 2 χειροποίητα
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σουσάμι προζύμι, 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 χειροποίητο, 1 σάντουιτς
- Κορ μέσης ηλικίας: αλμυρά κουλουράκια και πτι-φουρ

Ο κύριος είχε κολάρο στο λαιμό.

Κα Ελένη: Πάλι καλά, απ' τα χειρότερα γλίτωσες... Μεγάλη ζημιά είναι; Πόσο θα το φοράς;

Κορ: 3 μήνες το φοράω τώρα, περιμένω κάτι εξετάσεις και θα δούμε... Κάτι μωδιάσματα έχω ακόμα αλλά όχι κάτι σοβαρό. (ηλεκτρολόγος, εν ώρα εργασίας-ηλεκτροπληξία και έπεσε από τη σκάλα).

- Κα ηλικιωμένη: παραγγελία λειτουργίες
- Κορ ηλικιωμένος: την παραγγελία του, 1 γάλα
- Κα ηλικιωμένη: 2 προζύμι καλαμπόκι, 1 προζύμι σουσάμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 προζύμι σουσάμι
- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της

- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκή μαργαρίτα
- Κοσ ηλικιωμένος: 4 ολικής, 1 στρόγγυλο κουλούρι σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας (και αγοράκι): 1 χειροποίητο

Είχε πάει μόλις το παιδάκι στην εκκλησία για τη Θεία Κοινωνία και είχαν ανταλλαγή ευχών «Χίλιες Δόξες!», «Καλή Πρωτομηνιά!».

- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της και 2 γάλατα

Είχε φέρει μαζί της αγιασμό από την εκκλησία και προσέφερε και στους υπόλοιπους.

- Κα ηλικιωμένη: λειτουργίες

Παραπονέθηκε για τον καιρό, όπου μπαίνει ο Σεπτέμβρης και «Είμαστε ακόμα με τα κοντομάνικα!».

- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι καλαμπόκι, 1 πολύσπορο
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 γαλλικό, 1 χειροποίητο

Είχανε αθλητική συζήτηση με τον κο Νίκο. Ο Κοσ παραδέχτηκε ότι παρ' όλες τις διαφορές ενίσχυσε την ομάδα του (Άρης), και πήρε εισιτήριο διαρκείας.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 προζύμι σουσάμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής, 1 γάλα, 1 γιαούρτι, 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι, 1 λειτουργιά, 3 προζύμι λευκό αλεύρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λουκουμά, 4 ψωμάκια για σάντουιτς, 2 χωριάτικα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκή μαργαρίτα, 1 πολύσπορο προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 2 κουλούρια στρόγγυλα σουσαμένια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι ίσιο σουσαμένιο, 4 ψωμάκια για σάντουιτς, 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 λειτουργιά
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 2 κουλούρια ίσια σουσαμένια, 1 χωριάτικο στρόγγυλο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Έφηβη: 2 ζαπάτα
- Έφηβος: 3 ζαπάτα, 1 λειτουργιά
- Κοσ ηλικιωμένος: 3 χειροποίητα
- Κα ηλικιωμένη: 1 λειτουργιά, 1 ολικής, παξιμαδάκια Bake-Rolls, 2 παστίλιες
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 γαλλικό, κριτσίνια με σουσάμι
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 χωριάτικα

- Κος μέσης ηλικίας: σπανακοπιτάκια, 1 κουλούρι σουσαμένιο ίσιο, 1 ολικής, 1 προζύμι σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας: 4 ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι σουσαμένιο ίσιο, 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι σουσαμένιο «σαλιγκάρι», την παραγγελία της
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 2 μαργαρίτες, 2 ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 2 προζύμι σουσάμι, 1 γάλα
- Έφηβη: την παραγγελία της
- Νεαρή: 1 στρόγγυλο προζύμι, 1 προζύμι με λευκό αλεύρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα, 1 χειροποίητο
- Κα ηλικιωμένη: 2 χειροποίητα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι σουσαμένιο ίσιο
- Κος μέσης ηλικίας: καλαμπόκι προζύμι, 2 ζαπάτα, 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα ολικής

Έπιασε το προϊόν και είπε: «Αυτό δεν τρώγεται, δεξ πως είναι. Πιάσε ένα άλλο.»

- Κα ηλικιωμένη: 1 τάρτα με κεράσι
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα, 1 λειτουργιά
- Κος ηλικιωμένος: 1 λειτουργιά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 1 μπαγκέτα λευκή, 1 γάλα
- Κα ηλικιωμένη: 2 γαλλικά
- Κα ηλικιωμένη: πτι-φουρ, την παραγγελία της
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα, 1 λειτουργιά
- Κα μέσης ηλικίας: Παρήγγειλε μια τούρτα γενεθλίων για μικρό αγοράκι
- Κος μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 γαλλικό
- Νεαρός: τυροπιτάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι καλαμπόκι, 1 χωριάτικο

Ημέρα 6^η (Δευτέρα 03/09/12) Είχε λαϊκή αγορά έξω από το κατάστημα:

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 2 ζαπατάκια για σάντουιτς, 1 νερό μικρό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μαργαρίτα λευκή, 1 κρουασάν σοκολάτας

Πρόκειται για την κα Νίκη, που αναφέρεται πιο πάνω, δίνει τα χρήματα στην κα Ελένη και τη ρωτάει αν φτάνουνε, της απαντάει ότι φτάνουνε.

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι στρόγγυλο σουσαμένιο, 1 γάλα, πιτ-φούρ
- Κα μέσης ηλικίας: σπανακοπιτάκια, 1 τσουρεκάκι, 2 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 1 λουκουμά

Καθώς περίμενε στην ουρά, ρώτησε την ερευνήτρια αν είναι από κάποια εταιρία, της απάντησε αρνητικά και δεν έδωσε άλλη σημασία. Όπως πληροφορηθήκαμε, είχε και η ίδια ένα κατάστημα σε κοντινό στενό και υπέθεσαν ότι μπορεί να αναρωτήθηκε αν η ερευνήτρια ήταν εκεί για κάποιου είδους έλεγχο (π.χ. ΕΦΕΤ, ΣΔΟΕ κ.α.).

- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι καλαμπόκι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 χωριάτικο
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι, 1 τυρόπιτα
- Κοσ μέσης ηλικίας: τρίγωνη τυρόπιτα.

Κοσ: Α, δεν έχει τρίγωνη;

Κα Ελένη: Σε πέντε λεπτά θα βγει.

Κοσ: Όταν βγει, φέρ' τη μου.

- Κα μέσης ηλικίας: 2 χωριάτικα, 2 κρουασάν, 2 κουλούρια στρόγγυλα σουσαμένια
- Κα μέσης ηλικίας (κα Ροζαλία): 1 ζαπάτα,

Μπαίνοντας, πριν προλάβει να την κοιτάξει η προηγούμενη κυρία, της λέει:

Κα Ροζαλία: Μην τρως πολύ ψωμί γιατί παχαίνει! Γέλια.

Κα: Και μετά δεν θα αρέσω;

Κα Ροζαλία: Ποτέ δεν ξέρεις τι μπορεί να σου τύχει...! Μια ζαπάτα κυρά-Λένη!

Κα Ελένη: Μόνο μια;

Κα Ροζαλία: Ναι, βιαστική είμαι. Με πήρε εχθές το βράδυ στις 12 , αυτός, εκεί που δούλευα και μου λέει: «Ροζαλία, άνοιξα μια «τρύπα» στη Χαριλάου, δεν έρχεσαι να δούμε τι και πως;». Ε, τι να κάνω; Θα πάω! Έκανα και κάτι αιτήσεις για το Δήμο και του το είπα κιόλας...

Κα Ελένη: Ναι, και να μην του το έλεγες...

Κα Ροζαλία: Εγώ ήθελα να του το πω, αν με ειδοποιήσουν να μην έχουμε...σε είπα με είπες...

- Κοσ ηλικιωμένος: 3 χειροποίητα, 2 ψωμάκια για σάντουιτς, 2 τσουρεκάκια
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 γάλα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκή μαργαρίτα
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι ίσιο σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 νερό, 1 μαργαρίτα λευκή, 2 ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρή: 2 χυμούς ανάμεικτους μικρούς
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 ολικής

Εργάζεται στη λαϊκή και είπε ότι τα υπόλοιπα θα τα πάρει η Σοφία (η σύζυγός του) και αυτά ήταν για αυτόν.

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 λευκή μαργαρίτα, 1 γάλα
- Κα μέσης ηλικίας (Σοφία) και κοριτσάκι: 2 ολικής, 1 ζαμπονοκασερόπιτα (ζαμπονοτυρόπιτα), 1 κασερόψωμο (τυρόψωμο)

Κα Ρούλα: Εσύ όποτε...μας θυμάσαι έρχεσαι...

Κα Σοφία: Νομίζεις θέλω εγώ να χάνω το μεροκάματο; Είχαμε το Γιώργο στην κλινική... Ήρθε και το εκκαθαριστικό.. μέσα στα νεύρα είμαι... Άσε που μέχρι να βρούνε τι έχει ο Γιώργος, αρρωσταίνει και η πεθερά μου, την είχανε μεγάλη γυναίκα εκεί και την παιδεύανε.. πόσες μέρες μέχρι να βρούνε τι έχει... Αφού αγανάκτησε, μεγάλη γυναίκα, και λέει: «Φέρτε μου το βιβλιάριο να σηκωθώ να φύγω... Φτου σας!», και τους έφτυσε κιόλας... Άσε το άλλο, φώναζαν κάτι ονόματα από τα μεγάφωνα, στα 100, το ένα μόνο ελληνικό... Μην πω και άλλα, είναι και το παιδί μπροστά...

Κοσ Νίκος: Όχι, μην πεις! Φτάνει!

Κα Σοφία: (Γέλια) (Πριν βγει από την πόρτα λέει:) Άσε το πόσους γνωστούς βρήκα, επειδή γυρνάω όλη τη Θεσσαλονίκη με τις λαϊκές, ξέρω πολύ κόσμο, είχα μαζέψει, πόσους...; Καμιά τριανταριά; Τους είχα γύρω-γύρω και κάναμε κους-κους...

Και έφυγε χαιρετώντας.

- Κα μέσης ηλικίας: 4 νερά μικρά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι καλαμπόκι, 1 χωριάτικο
- Νεαρός: 1 σπανακόπιτα

Είχε αφήσει τη μηχανή απ' έξω, αλλά τους βεβαίωσε ότι θα έφευγε σε 30 λεπτά.

- Νεαρή: 1 τυρόπιτα κουρού
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 προζύμι σουσάμι
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 μπαγκέτα ολικής
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα
- Έφηβη: 2 ζαπάτα
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 χωριάτικο

Κοσ (Προς Κο Νίκο): Δεν πάμε καλά...

Κοσ Νίκος: Καλά παίζαμε όμως... (αναφερόμενοι στα αθλητικά)

- Κα μέσης ηλικίας: κριτσίνια, 1 προζύμι λευκό αλεύρι, 2 χυμούς
- Κα μέσης ηλικίας (και αγοράκι): 1 ζαπάτα

Κοσ Νίκος: Τι έγινε;

Κα: Πρώτη μέρα στο σχολείο σήμερα!

Κοσ Νίκος: Πληρώσατε, ε;

Κα: Ε, πληρώσαμε...

- Κα ηλικιωμένη: 2 ολικής, 1 πολύσπορο προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα

Κα: Αυτό το κοριτσάκι (προς την ερευνήτρια) όλο εδώ το έχετε και όλο κάτι γράφει, κάτι σημειώνει, βλέπω εγώ...

Κοσ Νίκος και Κα Ρούλα: Κάνει την πρακτική της.

Κα: Καλά κάνει! Καλό είναι, ξέρω εγώ!

Κοσ Νίκος: Ο Γιώργος Παπανδρέου ζήτησε άδεια απ' τη Βουλή να φύγει στο εξωτερικό..

Κα: Και δε μπορεί να φύγει αν δεν του τη δώσουν;

Κοσ Νίκος: Πρέπει να του την εγκρίνουν και του είπαν όχι.

Κα: Ε, θα του την εγκρίνουν! Αυτοί κάνουν πως τα χαλάνε και ύστερα τα βρίσκουν, πίνουν και κάτι τσίπουρα με μεζέδες όλοι αυτοί...

- Κα μέσης ηλικίας: 1 κασερόψωμο, 2 ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: εισιτήρια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι ολικής με γαλοπούλα, 1 μπαγκέτα ολικής, 1 ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα

Κος: Όλα καλά;

Κα Ελένη: Μια χαρά!

Κος: Και γιατί να μην είναι; Έγινε κάτι που δεν το αντελήφθην;

- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 προζύμι καλαμπόκι
- Έφηβη και κοριτσάκι: 1 νερό μικρό, διάφορα σφολιατοειδή
- Κα μέσης ηλικίας: πολύσπορο προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα ολικής
- Κα ηλικιωμένη: 3 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: (Πρόκειται για τη μητέρα του τοξικοεξαρτημένου) Είχε φέρει χρήματα για να καλύψει τις οφειλές.
- Αγοράκι: 1 χειροποίητο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 γαλλικό, κριτσίνια
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα

Κος Νίκος: Πως τα βλέπεις τα πράγματα;

Κα: Χάλια, όπως είναι.. Τα άκουσες τα καινούργια; 15 χρόνια αναδρομικά από το εφάπαξ 1-2 % θα πάρουν...

- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κρουασάν σοκολάτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα, 3 ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: σφολιατοειδή διάφορα, 1 πολύσπορο προζύμι, 1 ζαπάτα, σοκολατένιες ελίτσες
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι καλαμπόκι, 1 ζαπάτα

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κοριτσάκι: κασερόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι
- Κα ηλικιωμένη: 1 σουσάμι προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι, 1 λουκουμά, 1 μαργαρίτα λευκή, 1 χωριάτικο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 χωριάτικο, 1 σουσάμι προζύμι, 2 τσουρεκάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 γάλα, 1 σουσάμι προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: παγωτόνια

Ήθελε να κεράσει για τη γιορτή της, επειδή δεν ήταν εκεί εκείνη τη μέρα.

- Κα ηλικιωμένη: 1 σταφιδόψωμο, 1 κρουασάν μαρμελάδα, 2 χωριάτικα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κρύο τσάι
- Κα ηλικιωμένη: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 1 προζύμι με άσπρο αλεύρι
- Κα μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή, 1 γαλλικό
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 χωριάτικο

Έφερε σύκα και δαμάσκηνα για να τους δώσει.

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι ολικής με γαλοπούλα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 χειροποίητο

Κα: Ωχ, που είναι τ' αυγά; Τα έσπασα; (είχε μαζί της μια σακούλα με αυγά)

Κος Νίκος: Αφού κουνιέσαι σαν τη βάρκα!

Κα: Τι είπες; Θα φέρω τη Χρυσή Αυγή..

Κος Νίκος: Μα δεν είπα τίποτα κακό...

Κα: Είμαι μέλος της Χρυσής Αυγής (γέλια), το ξέρεις (γέλια); Θα πω μου κάναν απατεωνιά.

- Κα ηλικιωμένη: κουλουράκια πλεξούδες
- Κορ ηλικιωμένος: σοκολατάκια

Κάθισε στις καρεκλίτσες του μαγαζιού για να ξεκουραστεί για μερικά λεπτά.

- Κος μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 προζύμι καλαμπόκι, σφολιατοειδή διάφορα
- Κοριτσάκι 7 χρονών: 1 γάλα cacao, σπανακοπιτάκια
- Κα ηλικιωμένη: 1 χωριάτικο, 1 ζαπάτα, κουλουράκια πλεξούδες, κεράσματα, 1 ταχινόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 κασερόψωμο, 1 ζαπατα
- Νεαρός: 1 μαργαρίτα λευκή, 1 σουσάμι προζύμι, 1 σταφιδόψωμο
- Κος ηλικιωμένος: 2 ζαπάτα (είχε μια αθλητική συζήτηση με τον κο Νίκο)
- Κος ηλικιωμένος: 2 μπαγκέτα ολικής
- Κος μέσης ηλικίας: 1 νερό μικρό
- Κος μέσης ηλικίας: 2 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 χειροποίητο, 1 σταφιδόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: άφησε χρήματα ώστε να καλύψει την οφειλή
- Κα ηλικιωμένη: 1 χειροποίητο, παξιμαδάκια τύπου Bake-Rolls

Κα: Καλέ, η Μαρία με τα ρούχα έκλεισε; Πότε πρόλαβε; Εγώ εχθές αγόρασα..

- Κος μέσης ηλικίας: 1 ζαμπονόπιτα
- Νεαρός: 3 νερά
- Νεαρή: 1 γάλα
- Κα ηλικιωμένη: 1 καλαμπόκι προζύμι, 1 ζαπάτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής
- Νεαρή: 1 προζύμι με λευκό αλεύρι
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαπάτα
- Έφηβος: 1 λουκουμά
- Κος ηλικιωμένος: 1 γάλα, τυροπιτάκια
- Κα ηλικιωμένη: -

Κάθεται στην καρεκλίτσα και ρωτάει την κα Ελένη και κα Ρούλα: Τι κάνετε; Να σας πω εγώ τι κάνετε;

Κα Ρούλα: Εσύ τι κάνεις πες μας! (Αντιλαμβάνονται ότι δε μπορεί να περπατήσει και της λέει:) Ίσια παπούτσια γιατί δε φοράς;

Κα: Α, αυτό είναι αδύνατο! (Και φεύγει από το κατάστημα περπατώντας με δυσκολία)

- Κα μέσης ηλικίας: 1 κασερόψωμο, 1 κρουασάν σοκολάτας, 1 γαλλικό
- Κα ηλικιωμένη: 3 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 1 μπαγκέτα λευκή
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσάμι προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαπάτα, 2 ψωμάκια για σάντουιτς

- Κα μέσης ηλικίας: 1 καλαμπόκι προζύμι
- Κα μέσης ηλικίας: πτι-φουρ
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής προζύμι
- Κα ηλικιωμένη: 1 χειροποίητο
- Κα ηλικιωμένη: λίγη μαγιά

Αρκετές φορές τυχαίνει οι πελάτες να μην πληρώνουν αμέσως και σε αυτές τις περιπτώσεις ισχύει το «τεφτέρι» (ένα τετράδιο στο οποίο σημειώνει ο πωλητής την οφειλή του πελάτη). Μάλιστα, όπως μας πληροφόρησαν, αυτό συνέβαινε και πριν την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Τον τελευταίο καιρό όμως αυτό το φαινόμενο αυξήθηκε δραματικά και έχει αγγίξει ακόμα και οικογένειες που πριν δεν είχαν κανένα οικονομικό πρόβλημα. Το φαινόμενο έχει τέτοιο βάθος ώστε πριν λίγες μέρες όπως μου εμπιστεύτηκε η κα Ελένη, μια πελάτισσα ζήτησε δανεικά 10-20 € για να περάσει το μήνα. Οι φορές που οι πελάτες δεν πληρώνουν, δε μπορούν να γίνουν πάντα αντιληπτές από την ερευνήτρια, γιατί, όπως υποθέτουμε, οι πελάτες θέλουν αφενός να είναι διακριτικοί και ακόμα και η ερευνήτρια που ήταν σε απόσταση 2 μέτρων από το ταμείο, να μην τους αντιλαμβάνεται, αφετέρου τυχαίνει η συνεννόηση να γίνεται με τα μάτια.

ΦΟΥΡΝΟΣ ΣΤΟ ΚΟΡΔΕΛΙΟ

Το δεύτερο μέρος της έρευνας έλαβε χώρα σε ένα αρτοποιείο στη Δυτική Θεσσαλονίκη, στην περιοχή του Κορδελιού.

ΤΑ ΕΙΔΗ ΨΩΜΙΟΥ, ΤΑ ΥΠΟΛΟΙΠΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΤΙΜΕΣ (ΚΟΡΔΕΛΙΟ)

Το ψωμί και τα υπόλοιπα προϊόντα είναι στις παρακάτω τιμές:

- Λευκό (φόρμα): 0,65 €
- Χωριάτικο (από κίτρινο αλεύρι) σε είδη:
 - Φρατζόλα (την αποκαλούν «λευκό»): 0,70 €
 - Φρατζόλα με σουσάμι: 0,70 €
 - Στρόγγυλο καρβέλι: 0,70 €
 - Στρόγγυλο καρβέλι με σουσάμι: 0,70 €
 - Μπαγκέτα: 0,70 €
 - Μπαγκέτα με σουσάμι: 0,70 €
- Ολικής: 0,70 €
- Μαργαρίτα με λευκό αλεύρι: 0,90 €
- ¼ ψωμιού με λευκό αλεύρι: 0,35 €
- Ψωμί για σάντουιτς: 0,25 €
- Κουλούρι με σουσάμι (σε στρόγγυλο σχήμα, σε «σαλιγκάρι» και ίσιο): 0,45 €
- Κουλούρι με σουσάμι και σταφίδα: 0,55 €
- Σταφιδόψωμο: 0,50 €
- Λουκουμάς – Ντόνατς: 0,90 €
- Τσουρέκι: 4 €
- Τσουρέκι μικρότερου μεγέθους: 1 €
- Κρουασάν: 1,10 €
- Κρουασάν μικρού μεγέθους: 6,5 € το κιλό
- Βουτήματα: 6 €
- Κριτσίνια με σουσάμι: 6 €
- Σφολιατοειδή μικρού μεγέθους: 8,5 € το κιλό
- Ζαμπονοτυρόπιτα: 1,45 €
- Τυρόπιτα σφολιάτα: 1,35 €
- Τυρόπιτα χωριάτικη: 1,45 €

- Σπανακοτυρόπιτα: 1,45 €
- Λουκανικόπιτα: 1,50 €
- Μπουγάτσα με κρέμα: 1,50 €
- Ζαμπόν τυρί και μπέικον(πίτα): 1,45 €
- Πίτσα: 2 €
- Κεράσματα σοκολάτας: 12 € το κιλό

Περιγραφή Πελατειακής Κίνησης

Ο διαχωρισμός είναι ανάλογα με τη μέρα της παρατήρησης και οι άνθρωποι-πελάτες, ανυποψίαστοι για το ρόλο της ερευνήτριας, διαχωρίζονται ανάλογα με το φύλο και την ηλικία. Το κριτήριο της ηλικίας είναι καθαρά υποκειμενικό και υπολογισμένο κατά προσέγγιση, όπου η κλίμακα διαμορφώνεται ως εξής:

- Από 5-11: κοριτσάκι ή αγοράκι
- Από 12-18: έφηβος ή έφηβη
- Από 19-29: νεαρός ή νεαρή
- Από 30-59: κος ή κα μέσης ηλικίας
- Από 60-...: κος ή κα ηλικιωμένος ή ηλικιωμένη

Ημέρα 1^η (Πέμπτη 08/11/12) Ονομαστική γιορτή, του Αρχαγγέλου Μιχαήλ και Γαβριήλ

- Κα ηλικιωμένη: 1 στρόγγυλο
- Κα ηλικιωμένη: τυροπιτάκια
- Κα ηλικιωμένη: 1 στρόγγυλο

Κα: Κρύωσε ο καιρός!

Κα Μαρίνα: Ε, ο καιρός του είναι!

Κα: Πολύ απότομα όμως!

- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό, 1 τυρόπιτα, 1 σπανακοτυρόπιτα

Κα: Πόσο είναι σήμερα Μαρίνα;

Κα Μαρίνα: 8, Αρχαγγέλου Μιχαήλ και Γαβριήλ.

- Κος μέσης ηλικίας: 2 τυρόπιτες
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: λουκανοπιτάκια, 1 κουλούρι

Κα: Θα μου τα βάλετε σε δύο σακούλες; Είναι για το σχολείο, μη με περάσετε για παράξενη...

Κα Μαρίνα: Ναι καλέ!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα

Κα: Άρχισαν τα κρύα! Καλά πηγαίναμε μέχρι τώρα!

Κα Μαρίνα: Ναι, ήταν και απότομο...

- Κος ηλικιωμένος: 1 τρίγωνη τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό (ζήτησε ξεροψημμένο), 1 μαργαρίτα, 2 ψωμάκια για σάντουιτς, 2 μερίδες μπουγάτσα, βουτήματα

Κα Μαρίνα: Ο μπαμπάς σου δε γύρισε;

Κα: Όχι! Τον άρεσε εκεί! Πάει εδώ, πάει εκεί, πάει και στο καφενείο, εκεί γεννήθηκε εκεί τον αρέσει!

- Κα ηλικιωμένη: 1 τυρόπιτα
- Νεαρή: 1 λευκό με σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι: 1 κακάο, 2 μερίδες μπουγάτσα

Κα Μαρίνα: Τι θέλεις Εύα;

Κοριτσάκι: Μαμ!

Κα Μαρίνα: Να μη σου το βάλω σε σακουλίτσα;

Κοριτσάκι: Όχι δε θέλω...!!!

Κα Μαρίνα: Πολλή τζαναμπέτισσα έγινες Εύα, τελευταία!

Έβγαξε τη γλώσσα της και την κολλούσε στον καθρέφτη της κολώνας και φώναζε η μαμά της.

Κα Μαρίνα: Κάθε μέρα αυτή η δουλειά γίνεται! Τα κοριτσάκια συνέχεια στον καθρέφτη είναι!

Κα: Πες γεια στη Μαρίνα, φεύγουμε!

Κοριτσάκι: Μπα, μπάι!

- Κος μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 4 ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Δως τα να τα βάλω τσάκα-τσάκα! (στη σακούλα)

Κα: Τι σου είναι ο Έλληνας;

Κα Μαρίνα: Τι;

Κα: Τσάκα-τσάκα!

- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά με σουσάμι

Κα Μαρίνα: Η κυρία η όμορφη, τι θέλει; (αφού της απάντησε, έβγαλε τα χρήματα να πληρώσει και έκανε κάποιο λάθος, αφού το αντιλήφθηκε:)

Κα: Με είπες όμορφη και χάθηκα! (γέλια)

Κα Μαρίνα: Τόση ωραιοπάθεια πια;

- Κα μέσης ηλικίας: 2 ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Τι κάνεις;

Κα: Τελείωσα τη δουλειά, με παίρνει μια φίλη να πάμε για καφέ, πάμε της λέω και μετά έπεσε δουλειά...

- Κος μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 1 στρόγγυλο ψωμί, 1 ολικής, 1 κακάο
- Κος ηλικιωμένος: 1 λευκό
- Κος ηλικιωμένος: είχε παραγγελία πολλά ψωμάκια για σάντουιτς, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Κα: Δως μου ένα ξεροψημένο.

Κα Μαρίνα: Η κόρη σου έχει 3.

Κα: 3; Ζωή να 'χει!

- Νεαρή: 2 λευκά

- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα

Κα: Κρύωσε ο καιρός! Είχα πει να κάνω κοτόπουλο με πατάτες, μάλλον σούπα θα το κάνω...

Κα Μαρίνα: Ε, να σου πω... Τραβάει!

- Κοσ ηλικιωμένος: 1 σταφιδοκούλουρο
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό, 1 σταφιδόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ολικής
- Κοσ μέσης ηλικίας: -

Κα Μαρίνα: Στο φούρνο είναι Χρήστο!

Κοσ: Σε πόση ώρα;

Κα Μαρίνα: Σε κάνα τέταρτο...

Κοσ: Εντάξει!

- 2 έφηβες: 2 σταφιδόψωμα
- Κα μέσης ηλικίας: Πολλά ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Για προμήθειες ήρθες;

Κα: Ναι! Για όλη τη βδομάδα!

Κα Μαρίνα: Πάρε ό, τι μπορείς, πάρε!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαμπονοτυρόπιτα, 1 τρίγωνη τυρόπιτα, 1 κακάο
- Κοσ ηλικιωμένος: κριτσίνια
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής
- Κα ηλικιωμένη: 2 στρόγγυλα

Κα: Είναι μαλακό;

Κα Μαρίνα: Βεβαίως!

- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 κρουασάν
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα

Κοσ: Με θυμάστε;

Κα Μαρίνα: Ναι, με τις μπλούζες!

Κος: Μέσα είναι; (για τον κο Γιώργο)

Κα Μαρίνα: Ναι! Πέρα να του πεις ένα γεια!

- Κα ηλικιωμένη: 1 λουκουμά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό

Κα Μαρίνα: Να σε βλέπουμε ρε Έφη!

Κα: Ε, έχει έρθει η μαμά μου τώρα και μόνο το απόγευμα βγαίνω, αν βγω...

- Κος και Κα ηλικιωμένοι: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 2 ¼ ψωμιού, 1 ολικής
- Κος ηλικιωμένος: 2 σταφιδόψωμα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό με σουσάμι
- Κος ηλικιωμένος: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κος ηλικιωμένος: 1 τρίγωνη τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 κουλούρι, 3 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σπανακοτυρόπιτα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Νεαρή: 1 κουλούρι
- Κα ηλικιωμένη: 3 λευκά
- Νεαρή: 1 λευκό με σουσάμι, 1 τσουρέκι
- Κα ηλικιωμένη: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κος ηλικιωμένος: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κος ηλικιωμένος: 2 λευκά με σουσάμι, 1 κουλούρι
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά με σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: Βουτήματα

Κα: Πάλι γελαστή;

Κα Μαρίνα: Ε, τι να 'μαι; Κατσούφα;

Κα: Ε, δουλειά σου είναι!

Κα Μαρίνα: Γενικά είναι ο τύπος μου έτσι!

Κα: Βουτήματα θα μου βάλεις;

Κα Μαρίνα: Βεβαίως!

Κα: Τόσα χρόνια πέρασαν, χωρίς γλυκό δε μπορώ!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κος και Κα μέσης ηλικίας με αγοράκι: 1 χυμό

(Για το αγοράκι που είχε βήχα, ρωτούσε ο κύριος τις τιμές και τις μετέφρασε στην κυρία)

- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 1 ολικής, 1 λευκό
- Κος ηλικιωμένος: 1 στρογγυλό
- Κα ηλικιωμένη: 1 σπανακοτυρόπιτα
- Κος ηλικιωμένος: 2 χωριάτικες φραντζόλες

Κα Μαρίνα: Όλα εντάξει;

Κος: Τώρα ο Θεός! Όπως την πήραμε τη δόση, έτσι θα τη δώσουμε και μετά, πάλι τα ίδια...

- Κος μέσης ηλικίας: 2 μερίδες μπουγάτσα με κρέμα, 1 σπανακοτυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 λευκό με σουσάμι
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κος ηλικιωμένος: 1 στρόγγυλο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κος μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 2 λουκανικόπιτες, 2 τυρόπιτες
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κος μέσης ηλικίας: σταφιδοκούλουρο
- Κος ηλικιωμένος: 1 τυρόπιτα

Κος: Πόσο;

Κα Μαρίνα: 1,45 €, ακόμα δεν τα μάθατε;

Κος: Ε, γέρος είμαι, ξεχνάω...

Κα Μαρίνα: Ε, όχι και γέρος...

Κος: Θα φύγω τώρα και από τον Ο.Τ.Ε. ...

Κα Μαρίνα: Γιατί θα φύγετε;

Κος: Θα μας έχουν τώρα ένα διάστημα έτσι, μετά δεν θα πληρωνόμαστε, μετά θα φύγουμε και θα βγούμε στη σύνταξη...

Κα Μαρίνα: Ε, σας συμφέρει αυτό!

Κος: Ναι. Εμένα, ναι. Τώρα στη θέση μου θα πάρουν 3 άτομα με τα ίδια λεφτά. 1500 € παίρνω εδώ.

- Κα ηλικιωμένη: 1 μπαγκέτα με σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας: κριτσίνια, 1 στρόγγυλο
- Κα μέσης ηλικίας: ¼ ψωμιού, ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 φόρμα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ζαμπονοτυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 2 χωριάτικα
- Κος μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 2 μπαγκέτες με σουσάμι
- Νεαρή: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, Ζαμπόν τυρί και μπέικον(πίτα)
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό
- Κος μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 1 σταφιδόψωμο
- Κος ηλικιωμένος: λουκανοπιτάκια

Καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας χτυπούσε το τηλέφωνο για παραγγελίες, είτε για την ίδια μέρα είτε για την επόμενη.

Ημέρα 2^η (Παρασκευή 09/11/12)

- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κος ηλικιωμένος: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 1 φόρμα, 1 στρόγγυλο σουσαμένιο, 1 κίτρινο, 1 τυρόπιτα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 σουσαμένιο λευκό
- Κος μέσης ηλικίας: 1 νερό μεγάλο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, 1 ολικής
- Νεαρή: 1 ζαμπονοκασερόπιτα, 2 1/4 ψωμιού
- Κος μέσης ηλικίας: μπουγάτσα με κρέμα, 2 τυρόπιτες
- Κος ηλικιωμένος: 1 τσουρέκι, 3 ¼ ψωμιού
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά, 4 κρουασανάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 2 τυρόπιτες, 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 6 λευκά

Κα: Τα παίρνω αυτά και τα βάζω στην κατάψυξη.

Κα Μαρίνα: Και είσαι ξέγνοιαστη!

Κα: Βγάζω και τρώμε! Σαν φρέσκο!

- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Νεαρή: 1 σουσαμένιο, 1 ψωμί για σαντουιτσάκι
- Νεαρός: 1 σπανακόπιτα
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 λευκό, 1 σουσαμένιο, 1 ψωμί για σαντουιτσάκι, κρουασανάκια
- Νεαρή (μαζί με μωρό): 2 ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας (μαζί με αγοράκι): 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: 2 μαργαρίτες, 1 λευκό, 1 σουσαμένιο, 1 φόρμα
- Κα ηλικιωμένη (η μητέρα της κας Μαρίνα): διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Επέστρεψε μετά από λίγο για να δώσει το αντίδωρο στην κα Μαρίνα, γιατί το είχε ξεχάσει προηγουμένως.

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 πίτα ζαμπόν κασέρι (τυρί) μπέικον, 1 λουκουμά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό

Στο μεταξύ, παρατηρείται το φαινόμενο πως αρκετοί από τους πελάτες, ζητούν νηστίσιμα προϊόντα σφολιάτας 3-4 μέρες πριν την έναρξη της περιόδου νηστείας.

- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα, κριτσίνια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Κα Μαρίνα: Ο Έλληνας έχει ακόμα λεφτά!

Κοσ: Ε, τι νόμιζες; Νοικοκυραίοι, οικογενειάρχες είμαστε!

- Νεαρή (μαζί με μωρό): 2 λουκουμάδες

Κα Μαρίνα: Που είσαι τώρα;

Νεαρή: Εύοσμο μένω. Ε, αυτό το σπίτι ήταν μεσ' την υγρασία, χωρίς θέρμανση... όταν ήμουν μόνη με τον άντρα μου... άντε, τώρα με το μωρό...

- Κα ηλικιωμένη: 1 στρόγγυλο λευκό
- Κα ηλικιωμένη: κριτσίνια
- Νεαρή (μαζί με μωρό): 2 τσουρεκάκια, 1 κρουασάν, 1 γάλα
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σπανακόπιτα, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 1 σταφιδόψωμο, 1 λευκό
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα με σουσάμι, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: παραγγελία για λειτουργίες, 2 λουκουμάδες, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό, 1 κουλούρι

Κα: Θα μου χαλάσεις όμως 50^Ε...

Κα Μαρίνα: Δεν πειράζει καλέ!

Κα: Κανονικά παίρνω τρία, αλλά τώρα θα πάμε στο χωριό για Σαββατοκύριακο, οπότε...

Κα Μαρίνα: Ναι!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη (μαζί με αγοράκι): 1 σταφιδοκούλουρο, 1 κρουασάν, 1 μαργαρίτα, $\frac{1}{4}$ ψωμιού, 1 λευκό

Κα: Τι θα πάρουμε από εδώ Αποστόλη; Κουλούρι;!

Κα Μαρίνα: Είσαι καλό παιδί; (παύση) Τσιμουδιά δε βγάζει! Άμα τον έλεγες να μη μιλάει, πιο πολύ θα μιλούσε...!

- Κα ηλικιωμένη: 1 ψωμί για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο αλεύρι, 1 λευκό σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, 1 τυρόπιτα
- Κορ ηλικιωμένος: 3 φόρμες, 1 στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σπανακόπιτα
- Κορ και Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής
- Νεαρή: 4 λευκά
- Νεαρή: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Νεαρός: 1 τυρόπιτα

Νεαρός (προς την κα Μαρίνα) : Κακιοτάτη!!!

Αφού έφυγε ο νεαρός, η κα Μαρίνα είπε ότι την αποκαλεί έτσι όποτε δεν βρίσκει πίτσα.

- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 τσουρεκάκια
- 3 Κοι μέσης ηλικίας (που εργάζονται στο αστυνομικό τμήμα δίπλα από τον φούρνο): 1 πίτα με ζαμπόν κασέρι (τυρί) μπέικον, 1 τυρόπιτα, 2 μικρά νερά, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Μετά από ελάχιστα λεπτά επιστρέφει ο ένας και ζητάει σακούλα γιατί τους ειδοποίησαν για κάποιο περιστατικό και έπρεπε να φύγουν βιαστικά.

- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της

Κα Μαρίνα: Συναχώθηκες;

Κα: Ναι! Χάλια είμαι! Άρχισε και η καταρροή σήμερα...

- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά, 2 ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρός: 1 μπαγκέτα σουσαμένια, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 2 ψωμάκια για σάντουιτς

Σε αυτό το χρονικό σημείο, έρχεται ένας κύριος μέσης ηλικίας περίπου και ζητάει να πάρει μια τυρόπιτα χωρίς να την πληρώσει γιατί δεν έχει χρήματα. Η κα Μαρίνα, του εξηγεί με ήρεμο τρόπο ότι κάτι τέτοιο δεν το επιτρέπει το αφεντικό και ο κύριος αποχωρεί. Έπειτα, με αφορμή τα παραπάνω, η ερευνήτρια πήρε το θάρρος να συζητήσει για το θέμα της πίστωσης («βερεσέ»). Κάτι τέτοιο έβρισκε κάθετα αντίθετο το αφεντικό (κο Γιώργο) ο οποίος υποστήριζε ότι αυτό το σύστημα τον εμποδίζει στο να υπολογίζει τις ποσότητες και στο να είναι τυπικός ο ίδιος με τις εταιρείες που συνεργάζεται και προμηθεύεται πράγματα για το μαγαζί. Ανέφερε πως δεν είχε θετική εμπειρία από το παρελθόν που λειτούργησε για ένα μικρό διάστημα με αυτό το σύστημα («την είχε πατήσει»). Τόνισε επίσης πως υπάρχουν κάποιοι που λειτουργούν μόνο με αυτόν τον τρόπο και παίρνουν αρκετά προϊόντα και μάλιστα με υψηλό κοστολόγιο και δεν αποπληρώνουν ποτέ. Συμπλήρωσε πως εάν πέσει στην αντίληψή του κάποιος που έχει πραγματικά ανάγκη, τότε θα του δώσει ευχαρίστως (κάποιο κουλούρι ή ψωμί). Του έκανε πολλή μεγάλη εντύπωση το γεγονός ότι άλλοι φούρνοι στην Ανατολική Θεσσαλονίκη λειτουργούν έτσι.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα σουσάμι
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 λευκά, ο κύριος είχε πριν από ένα μικρό χρονικό διάστημα έναν σοβαρό τραυματισμό καθώς κατέβαινε τις σκάλες.
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 κουλούρι
- Νεαρή: 1 κουλούρι
- Κοσ μέσης ηλικίας: την παραγγελία του, ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Τα πλήρωσε!

Κος: Α! Τα πλήρωσε; Θα πάρω και τα σαντουιτσάκια. Εγώ φταίω! Δεν του το πα!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό

Κα: Σήμερα κοιμήθηκε ο φούρναρης σας;

Κα Μαρίνα: Γιατί;

Κα: Πήραν λίγο χρώμα!

Κα Μαρίνα: Όχι καλέ! Μαλακά είναι!

Κα: (Γελάει) Από χθες που έδωσαν το 10^E έχω τα νεύρα μου! Δεν περνάει πουθενά!

Κα Μαρίνα: Για να δω! (παύση, αφού κοιτάξε το χαρτονόμισμα) Χίλιοπλημμένο είναι βασικά!

Κα: Ναι... Και πάω εκεί που μου το έδωσαν και το δείχνω και μου λένε: «Περνάει!», ε, αν περνάει, αλλάξέ το μου! Έγινε και ρεζίλι στον αστυνομικό που τον ρώτησα και μου είπε να το πάω στην Τράπεζα της Ελλάδος, ότι εκεί θα το δεχτούν... Μα, μόνο τα εισιτήριά μου, το έβγαλα το 10^E...

- Κα μέσης ηλικίας: 3 λευκά

Κα: Το ψωμί σας είναι τέλειο! Εγώ δε μένω εδώ, αλλά ψάχνομαι και σαν το ψωμί σας, δεν υπάρχει!

Κα Μαρίνα: Ναι! Ωραίο είναι!

- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της, 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 2 κουλούρια

Ημέρα 3^η (Σάββατο 10/11/12)

- Κος και Κα μέσης ηλικίας: 2 ολικής, 1 σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λειτουργιά

Κα Μαρίνα: Τι κάνει η κόρη σου;

Κα: Καλά είναι! Εργάζεται στην Αθήνα τώρα. Για το μνημόσυνο ήρθε.

- Κα μέσης ηλικίας: κρουασανάκια, 1 τυρόπιτα, 1 ζαμπον-κασέρι(τυρί)-μπέικον, 3 κακάο
- Κος ηλικιωμένος: 2 λευκά
- Κος ηλικιωμένος: ψωμάκια για σάντουιτς

- Κος μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα, 1 μπαγκέτα σουσαμμένα, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 1 κακάο
- Κος ηλικιωμένος: 1 στρόγγυλο αλεύρι
- Κα ηλικιωμένη: 2 σουσαμμένα, 1 τυρόπιτα, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κος μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κος μέσης ηλικίας: 3 σουσαμμένα, 2 λευκά
- Κος μέσης ηλικίας: 1 ζαμπον-κασέρι(τυρί)-μπέικον, 1 λουκουμά, σπανακοπιτάκια
- Κος μέσης ηλικίας: 7 λευκά
- Νεαρή: 1 μπαγκέτα σουσάμι, ψωμάκια για σάντουιτς

Νεαρή: Πρώτη φορά τώρα με την εγκυμοσύνη τέτοια λιγούρα! Λέω να φάω!

- Κος ηλικιωμένος: παραγγελία λειτουργίες
- Κος μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κος μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι, 1 μπαγκέτα σουσαμμένα, 1 στρόγγυλο αλεύρι, 1 λευκό
- Κος ηλικιωμένος: κριτσίνια
- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της

Κα: Συγγνώμη που άργησα! Πήγα από τη μαμά μου να πάρω προμήθειες! Λωτούς θέλεις;

Κα Μαρίνα: Όχι, δε μ' αρέσει!

Κα: Ούτε και εμένα! Απορώ πως το τρώνε! Μόνο για διακοσμητικά!

Κα Μαρίνα: Για διακοσμητικά, ναι! Πέρασε πριν και ο άντρας σου, πήρε σαντουϊτσάκια πριν πάει για ψάρεμα.

Κα: Θα τον σκοτώσω!

Κα Μαρίνα: Γιατί;

Κα! Ένας χαμός μέσα στο σπίτι! Καλοκαιρινά-χειμωνιάτικα, όλα εκεί, μες τη μέση και αυτός φεύγει αντί να βοηθήσει...

(Μας πληροφόρησε η κα Μαρίνα ότι γνωρίζονται από το δημοτικό, είχε φύγει η κυρία από την περιοχή, αλλά επέστρεψε εκεί λόγω παιδιών και εγγονιών.)

- Νεαρός: 2 σουσαμμένα
- Κος μέσης ηλικίας: 5 σουσαμμένα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 2 τυρόπιτες
- Κα μέσης ηλικίας: 2 στρόγγυλα με αλεύρι, 1 σπανακόπιτα
- Κος ηλικιωμένος: 2 σουσαμμένα

- Νεαρός: 1 κακάο, 1 ζαμπόν-κασέρι(τυρί)-μπέικον, 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της και λίγη μαγιά
- Κα μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κος μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 σταφιδόψωμο
- Κος μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 μπαγκέτα σουσαμμένα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κος μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Νεαρός: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Κα Μαρίνα: Βλέπεις καθόλου το γιό μου;

Νεαρός: Ναι, εκεί στην καφετέρια που δουλεύει, ναι! Μια χαρά είναι!

Κα Μαρίνα: Ναι... που κάνει 2-3 μεροκάματα τη βδομάδα;

Νεαρός: Μια χαρά! Με τα δεδομένα του Κορδελιού αυτή τη στιγμή που έχουν κλείσει όλα και δουλεύουν μόνο δύο μαγαζιά, αυτή τη στιγμή... να λέει και «ευχαριστώ» που έχει δύο μεροκάματα γιατί άλλοι δεν έχουν ούτε μισό...

- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά

Κα: Πολύ χάλια η μαμά! Βρογχίτιδα! Μάλλον από τη μικρή θα κόλλησε. Εμένα σε δύο βδομάδες με πέρασε, αυτή ακόμα...

- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κος μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της για λειτουργιές και 4 λευκά

Κα: Πρέπει να σε χρωστάω 0.20 Ε, τώρα το θυμήθηκα...

Κα Μαρίνα: Δεν πειράζει!

- Κα ηλικιωμένη: (είχε φτάσει μόλις από Σέρρες, είχε έρθει κατευθείαν στο φούρνο, για να πάρει διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, αλλά δεν είχαν μείνει πολλά και έφυγε. Μετά από λίγο ξαναήρθε, πήρε λίγα, είπε ότι θα δώσει και στους άλλους και θα παραγγείλουν αν είναι για περισσότερα...)
- Κος μέσης ηλικίας: 1 ολικής
- Κος και κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: 1 μπαγκέτα σουσάμι, 1 σουσάμι, 1 τσουρέκι μικρού μεγέθους, 1 νερό

Κα Μαρίνα (προς το παιδάκι): Στο χωράφι ήσουν και πείνασες τόσο;

Κα: Ξέρεις πως τον αρέσει το τσουρέκι; Από το δρόμο ακόμα το φωνάζει! Έχω πάρει και από αλλού αλλά μόνο αυτό θέλει!

Κα Μαρίνα: Είναι από υλικά, ένα και ένα!

- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 σουσαμένια, 1 μπαγκέτα σουσάμι
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο αλεύρι, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σταφιδόψωμο, 2 σουσαμένια, ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρή: 2 σουσαμένια, 2 τσουρεκάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι, 4 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 2 φόρμες
- Νεαρή: 5 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρή: 1 σουσαμένιο
- Νεαρή: 1 σταφιδοκούλουρο,
- Κα μέσης ηλικίας: 1 χωριάτικο, 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 2 σταφιδοκούλουρα
- Νεαρός: 1 τσουρεκάκι
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 3 σουσαμένια
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 σταφιδοκούλουρο, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κοσ μέσης ηλικίας: 3 σουσαμένια

Κοσ: Βάλε μου τα καλύτερα γιατί έχω το μικρό στ' αμάξι και θα τον αμολήσω...

Κα Μαρίνα: Ωχ! Άμα είναι να μου κάνει παρατήρηση θα βάλω τα καλύτερα!

Κοσ: Εντάξει, θα του πω ότι έκανες και καλύτερη τιμή.

- Κοσ μέσης ηλικίας: 3 σουσαμένια
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 κεφίρ, 1 γάλα, γιαούρτι, 2 λευκά
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 σουσαμένια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κρουασάν
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι, 2 σουσαμένια, 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς

Ημέρα 4^η (Δευτέρα 12/11/12)

- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κοσ μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς , 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 2 τυρόπιτες , 1 φόρμα , κρουασάν μικρού μεγέθους
- Νεαρός : διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους , 2 λευκά
- Κοσ ηλικιωμένος: 2 κουλούρια
- Κοσ μέσης ηλικίας: 4 λευκά , 2 κουλούρια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα με σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας: 4 τυροπιτάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: ¼ ψωμιού
- Κοσ ηλικιωμένος: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Νεαρός : 1 λευκό , ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο αλεύρι , διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους , κρουασάν μικρού μεγέθους
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 γάλα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο αλεύρι , 1 σταφιδοκούλουρο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ψωμάκι για σάντουιτς , 1 λευκό , 2 κρουασάν μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς , 1 λευκό
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 στρογγυλό αλεύρι , 2 τσουρέκια μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 2 τυρόπιτες
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι μικρού μεγέθους , 1 σπανακόπιτα
- Κοσ μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λουκανόπιτα , 1 λευκό , 1 ψωμί με σουσάμι
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: πιτσάκια
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 στρογγυλό αλεύρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κοσ ηλικιωμένος: τυροπιτάκια
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 μαργαρίτα , 1 λευκό , διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: 1 μπουγάτσα κρέμα

Κα Μαρίνα: Τι κάνεις;

Κα: Χάλια! Πέθανε ο μπαμπάς μου, έχω την μάνα μου εδώ! Είχα τρεχάματα, νοσοκομεία – Δράμα ...
Βάλαμε και το αέριο τώρα ...

Κα Μαρίνα: Κοίταξε τον εαυτό σου τώρα!

Κα: Ό, τι μπορώ θα κάνω .

- Νεαρός: 1 ζαμπόν-κασέρι-μπέικον πίτα
- Νεαρή: 2 λευκά , 1 ζαμπόν-κασέρι-μπέικον πίτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μαργαρίτα , 1 λουκουμά
- Νεαρή και κοριτσάκι: 1 κακάο , 1 τυρόπιτα

Κοριτσάκι: Μαμ! Μαμ!

Κα Μαρίνα: Μαμ θα κάνεις; Να σου το βάλω σε σακούλα;

Κοριτσάκι : Εγώ θα το κρατάω!

- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: την παραγγελία της
- Κος ηλικιωμένος: 1 στρογγυλό με σουσάμι, 1 λευκό
- Κος μέσης ηλικίας: 1 κρουασάν , 1 στρόγγυλο αλεύρι
- Κος ηλικιωμένος: 1 κρουασάν μικρού μεγέθους , 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 4 κακάο , 1 γάλα , διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους , 1 τσουρέκι
- Κος μέσης ηλικίας και αγοράκι: 4 κρουασάν μικρού μεγέθους

Αγοράκι: Όχι 3-4

Κα Μαρίνα: Πόσα θες;

Αγοράκι: Πολλά!

Κα Μαρίνα: Όχι πολλά! Τι θες να γίνεις; Χοντρός;

Αγοράκι: Όχι χοντρός ... Ξέρω ένα μυστικό !

Κα Μαρίνα: Μυστικό;

Αγοράκι: Δε σου το λέω!

- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κρουασάν , 1 λευκό
- Κος μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο
- Κος μέσης ηλικίας: -

Κος: Τι έχει εδώ;

Κα Μαρίνα: Από όλα !

Κος: Να πάρω τώρα να σου δώσω τα λεφτά την Τετάρτη;

Κα Μαρίνα: Όχι τα βάζω από την τσέπη μου μετά!

Κος: Καλά!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σπανακόπιτα , 1 κρουασάν , 1 μπουγάτσα κρέμα , 1 φόρμα , 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι , 1 σταφιδόψωμο, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους , 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μαργαρίτα , 1 κρουασάν , 1 ψωμί με σουσάμι , 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς , 1 μπαγκέτα με σουσάμι

Κα : Άμα τα βάλω κατάψυξη παθαίνουν τίποτα;

Κα Μαρίνα: Καλέ όχι! Όλοι 10-10 τα παίρνουν και τα βάζουν κατάψυξη ...

- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Κος ηλικιωμένος: 1 ολικής
- Κα και Κος μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα με σουσάμι , 1 ζαμπόν-κασέρι πίτα , 1 σπανακόπιτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 μπαγκέτα με σουσάμι
- Νεαρός: 1 ντόνατς , 1 κρουασάν
- Κος ηλικιωμένος: 3 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σταφιδοκούλουρο , 1 ψωμί με σουσάμι

Κα Μαρίνα: Τι κάνει η αδερφή σου ;

Κα: Έχουν απεργίες τώρα οι τραπεζοκόμοι για τις απολύσεις που θα γίνουν ...

- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: 1 στρόγγυλο , 1 μπαγκέτα

Κα στο παιδί: Τι θα πάρουμε; Τσουρεκάκι;

Κα Μαρίνα: Ναι προχθές ζητούσε από την μαμά του! Το αγαπημένο του είναι!

Κα : Πολύ του αρέσει!

- Κος μέσης ηλικίας: 1 κρουασάν , 1 λευκό

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ψωμί με σουσάμι , 2 κρουασάν

Κα: Αγόρασα ένα καλάθι που έψαχνα εδώ και καιρό και έβρισκα με 8 ή 10^E ή περισσότερα! Αυτό το βρήκα στο Καπάνι με 6!

Κα Μαρίνα: Ε, καλά είναι!

Κα: Ένα γύφτο έψαχνα να το πάρω με 2^E ..

Κα Μαρίνα: Μπα! Ξύπνησαν! Δεν κατεβαίνουν!

Κα: Μα το χρειαζόμουν αυτό! Έρχονται όλοι και μου ρημάζουν τις σακούλες..

Κα Μαρίνα: Α, εμένα δε μου τις ρημάζουν... Είναι στο: «Φέρε μου αυτό, φέρε μου εκείνο»...

Κα: Α, όχι! Πάτα πόδι! Εγώ χθες ωρούμουν πάλι! Σας βαρέθηκα, τους λέω...όλο ζητάτε!

- Κα ηλικιωμένη: 1 σουσαμένιο, 1 λευκό, κρουασάν, λουκουμά

Κα: Το ένα για την κόρη το άλλο για τη νύφη... Ένα κρουασάν για τον έναν εγγονό, ένα λουκουμά για τον άλλον. Πόσο έκλαψε τις προάλλες που δεν είχες; Μαύρο κλάμα μέχρι το σπίτι... (Φεύγοντας;) Όλους να τους κάνουμε τα κέφια, εμάς, όταν έρθει η ώρα μας θα μας κάνουνε τίποτα;

Κα Μαρίνα: Μπα!

Κα: Ε, δεν πειράζει...

- Κα ηλικιωμένη: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σταφιδόψωμο, 1 κουλούρι, 1 σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας (και 2 αγοράκια): ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: (προς το ένα αγοράκι που μιλούσε και δεν έτρωγε) Τρώγε καλέ! Θα σε περάσει ο αδελφός σου!

Αγοράκι: Δεν θα με περάσει, εγώ θα τον περάσω!

Κα Μαρίνα: (προς την κα) Δουλεύεις τώρα;

Κα: Όχι, παραιτήθηκα!

Κα Μαρίνα: Γιατί;

Κα: Λόγω υγείας.

Κα Μαρίνα: Τόσο σοβαρά ήταν με τον αυχένα;

Κα: Ναι, τώρα είμαι κάπως καλύτερα...

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 2 τσουρέκια μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας (και κοριτσάκι): 2 τυρόπιτες, 1 λουκουμά

Κοριτσάκι: Λουκουμά! Λουκουμά!

Κα Μαρίνα: Αυτά είναι για τη μαμά (δείχνει τις τυρόπιτες). Να μη φάει και αυτή κάτι;

Κοριτσάκι: Ναι!

Κα Μαρίνα: Θα σου το τυλίξω εγώ και θα το φας στο σπίτι.

Κοριτσάκι: Καλά!

(Φεύγοντας φώναζε: «Λουκουμά! Λουκουμά!»)

- Κα ηλικιωμένη: 1 στρόγγυλο σουσαμένιο

Κα: Αρραβωνιάζεται η εγγονή μου το Σάββατο!

Κα Μαρίνα: Ωραία!

Κα: Φεύγω, αρχίζει το τούρκικο!

- Κορς ηλικιωμένος: 1 γάλα

Κορς: Δώσε μου και ένα ψωμί!

Κα Μαρίνα: Πήρες ψωμί πριν!

Κορς: Ναι;

Κα Μαρίνα: Κυρ-Μηνά! Ααα θα σε μαλώσω! Αύριο πάλι! Έχει και λαϊκή, να έρθεις!

Ημέρα 5^η (Τρίτη 13/11/12)

(Ημέρα όπου η Λαϊκή Αγορά είναι λίγο στενά πιο κάτω από το φούρνο)

- Κα μέσης ηλικίας: 1 κακάο, 1 μπουγάτσα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα, 1 κακάο
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 μπαγκέτα σουσάμι
- Κος μέσης ηλικίας: 2 φόρμες
- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: μπουγάτσα κρέμα

Κα: Τι θέλεις να πιείς;

Αγοράκι: Κρασί!

Κα: Ποιο «κρασί» θέλεις; (δείχνοντας τους χυμούς)

Αγοράκι: Αυτό! (χυμό βύσσινο)

Κα: Αυτό δεν είναι κρασί...

Αγοράκι! Τι είναι;

Κα: Βύσσινο!

Αγοράκι: Δε θέλω! Θέλω κρασί! (Και το αφήνει πίσω)

Κα (προς την κα Μαρίνα): Τι το 'θελα και του το πα;

(προς το αγοράκι): Κάτι πρέπει να πιείς! Πάρε ροδάκινο. (Το αγοράκι το δέχτηκε με «μισή καρδιά»).

- Νεαρός: 1 τσουρεκάκι
- Νεαρός: 1 μπαγκέτα σουσάμι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα σουσάμι, 1 τυρόπιτα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο σουσαμένιο, 1 τσουρεκάκι
- Κα μέσης ηλικίας: κρουασάν μικρού μεγέθους

- 2 κες μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, κρουασάν μικρού μεγέθους, 1 φόρμα, 1 λευκό

Κες: Δεν είσαι «εντάξει»! Φέρε πρώτα όλα τα φρεσκοψημμένα και ύστερα πάρε παραγγελία (περίμεναν μέχρι να τα φέρει και τα άφησαν μέχρι να πάνε στη Λαϊκή Αγορά)

- Νεαρή: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους,
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 μπουγάτσα κρέμα
- Κα ηλικιωμένη: 2 στρόγγυλα αλεύρι
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 σουσαμένα
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, σταφιδόψωμο

Μετρούσε τα χρήματα από τα ρέστα για μερικά λεπτά, βεβαιώθηκε ότι ήταν εντάξει, είπε «Ναι» και έφυγε.

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Κα Μαρίνα: Η μαμά τι κάνει;

Κα: Προσπαθούμε να είμαστε καλά!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 ζαμπονοτυρόπιτα
- 2 Κες ηλικιωμένες: 2 τυρόπιτες,
- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 σταφιδόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 1 λευκό, κριτσίνια, κουλούρια
- Αγοράκι: 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σταφιδοκούλουρο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 1/4 ψωμιού
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό, 1 τυρόπιτα
- Κοσ ηλικιωμένος: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 κουλούρι, 1 σταφιδόψωμο, 1 λευκό

Κοσ: Ένα ψωμάκι μπορώ να πάρω;

Κα Μαρίνα: Αν σ' άφησαν απ' τη λαϊκή...

Κοσ: (Γελάει) Και σαντουϊτσάκια θέλω!

- Νεαρός: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 1 γάλα μεγάλο
- Κοσ ηλικιωμένος: κριτσίνια

- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό
- Κος ηλικιωμένος: 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο αλεύρι
- Κος ηλικιωμένος: 1 ζαμπονοτυρόπιτα
- Κος ηλικιωμένος: 1 κουλούρι
- Νεαρός: 1 λευκό
- Κος ηλικιωμένος: τυροπιτάκια
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι
- Κος ηλικιωμένος: μπουγάτσα τυρί
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Κος ηλικιωμένος: 1 μπαγκέτα
- Κος μέσης ηλικίας: 1 τσουρέκι
- Κος ηλικιωμένος: 1 στρόγγυλο αλεύρι
- Κα ηλικιωμένη: 1 τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 ¼ ψωμιού
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρός: 1 σπανακόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα, 1 κουλούρι
- Κος μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κος ηλικιωμένος: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους

Κα Μαρίνα: Έφυγε η κόρη σου για Γερμανία;

Κα: Έφυγε, ναι!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 τυρόπιτα
- Κος μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 σταφιδόψωμο, 3 ¼ ψωμιού, 4 ολικής

Κα Μαρίνα (απευθύνεται στο κοριτσάκι που αναφέρεται ακριβώς από κάτω): Να βρε νύφη για το γιό σου! Να δεις ένα ωραίο γιό που έχει!

Κα: Ε, τζαναμπέτης θα είναι!

Κα Μαρίνα: Ε, άνδρας είναι...

- Κα μέσης ηλικίας (και κοριτσάκι): 1 σταφιδόψωμο
- Κα ηλικιωμένη: κριτσίνια
- Κορ μέσης ηλικίας (και αγοράκι): 2 σταφιδοκούλουρα

Αγοράκι: Εγώ! Εγώ!

Κα Μαρίνα: Αυτά κράτα τα εσύ!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λουκουμά, 1 λευκό, 1 μαργαρίτα, 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: κριτσίνια, 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 3 σουσαμένια, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 3 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: 3 λευκά, 1 ολικής, ψωμάκια για σάντουιτς,
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 φόρμα, 1 τυρόπιτα
- Κορ ηλικιωμένος: 1 τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό

Κα Μαρίνα: Θυμάσαι το μικρό που ήρθε και δάγκωσε τη μπαγκέτα⁹⁴

Κα: Ναι! Τον τρελό τον παππού του έμοιασε! Μεγάλη λέρα θα γίνει!

- Νεαρή: 2 ολικής, 1 σουσαμένιο
- Κορ ηλικιωμένος: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 στρόγγυλα αλεύρι
- Κα μέσης ηλικίας: 1 μπαγκέτα, 1 στρόγγυλο αλεύρι, 2 τυρόπιτες

Κα: Τελείωσε η μικρή και ορκίζεται!

- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο
- Κα μέσης ηλικίας: κριτσίνια, ψωμάκια για σάντουιτς,
- Κα ηλικιωμένη: 2 τσουρέκια μικρού μεγέθους, 1 λευκό

Κα Μαρίνα: Η παραγγελία σας, γιαγιά! Όλο γιαγιά σας λέω, το όνομά σας δεν το ξέρω...

Κα: Φωτεινή με λένε, όλοι γιαγιά με ξέρουν...

- Κορ μέσης ηλικίας: 2 στρόγγυλα, 1 σουσαμένιο, 1 λευκό
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι

⁹⁴ Αναφέρεται σε ένα χαριτωμένο γεγονός που συνέβη πριν ξεκινήσει η έρευνα. Το εγγονάκι της κυρίας είχε περάσει πίσω από τον πάγκο του πωλητηρίου και δάγκωσε ένα κομμάτι από το ψωμί.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 λευκό
- Κα μέσης ηλικίας: 2 μερίδες μπουγάτσα με τυρί, 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Κοσ μέσης ηλικίας: 2 φόρμες, 1 ολικής
- Κα μέσης ηλικίας: 2 φόρμες
- Κα μέσης ηλικίας: κριτσίνια
- Κα μέσης ηλικίας: 2 κουλούρια, 2 φόρμες
- Κοσ ηλικιωμένος: κρουασάν μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 1 στρόγγυλο
- Κοσ μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κοσ ηλικιωμένος: λουκανικοπιτάκια
- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της
- Κα μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 3 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 1 τσουρέκι
- Κα μέσης ηλικίας: 2 μπαγκέτες
- Κα και κοσ μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 μπαγκέτα, 1 κουλούρι, 1 λουκουμά, ψωμάκια για σάντουιτς,
- Κοσ ηλικιωμένος και αγοράκι: 1 ψωμάκι για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Γεια σου Κωστάκη!

Κοσ: Σε είπε «Γεια σου», τίποτα δε θα πεις;... Αρχίσαμε τις ντροπές;

Αγοράκι: Γεια σου!

- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 σταφιδοκούλουρο
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρή: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 1 στρόγγυλο
- 2 κοσ μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους,
- Νεαρή: ψωμάκια για σάντουιτς, 2 σουσαμένια, 1 ζαμπονοτυρόπιτα, 1 σπανακόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 σουσαμένιο, 1 κουλούρι

Κα Μαρίνα: Η μικρή;

Κα: Με το μπαμπά της. Σήμερα δεν έχει δουλειά.

- Νεαρή: 1 σουσαμένιο
- Νεαρός: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 2 λευκά, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 μπαγκέτα

Ήταν στην Αμερική, επειδή παραιτήθηκε απ' τη δουλειά, επειδή δεν την πλήρωναν. Γύρισε πρόσφατα και περιέγραφε στην κα Μαρίνα την εμπειρία της από τα ακραία καιρικά φαινόμενα που βίωσε στην Αμερική (τυφώνες).

- Κορ μέσης ηλικίας: 2 λευκά
- Νεαρός: 1 σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: 2 σουσαμένια, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- 3 κοί μέσης ηλικίας: 3 κρουασάν, 1 σταφιδόψωμο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 νερό μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 2 σουσαμένια
- Κα ηλικιωμένη: κριτσίνια

Κα Μαρίνα: Το φραντζολάκι, τι κάνει;

Κα: Καλά είναι! Στην άλλη τη γιαγιά, γιατί εγώ τρέχω στους γιατρούς για μια εγχείρηση στο πόδι.

- Κορ ηλικιωμένος: 1 μπαγκέτα, κριτσίνια

Κα Μαρίνα: Δεν έχει κουλούρια σήμερα, τελείωσαν κυρ-Μηνά, είναι και η ώρα...

Κορ: Κάθε μέρα τέτοια ώρα έρχομαι.

Κα Μαρίνα: Λαϊκή είναι σήμερα!

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κορ ηλικιωμένος: 2 λευκά
- Κα ηλικιωμένη: την παραγγελία της
- Κα μέσης ηλικίας: 2 λευκά

Ημέρα 6^η (Τετάρτη 14/11/12)

- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι: 1 κουλούρι
- Κορ μέσης ηλικίας και αγοράκι: 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι και αγοράκι: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη και κοριτσάκι: κρουασάν μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: τυροπιτάκια
- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: 1 κουλούρι
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι: μπουγάτσα κρέμα
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς,
- Κα μέσης ηλικίας και 3 κοριτσάκια: 1 κουλούρι, λουκανικοπιτάκια, κριτσίνια,

Κα: Πείτε γρήγορα γιατί θα αργήσουμε...

Κοριτσάκι: Εγώώω...

Κα: Τι;

Κοριτσάκι: Θέλωωωω...

Κα: Ακόμα; (προς κα Μαρίνα:) Βάλε τυροπιτάκια.

Κοριτσάκι: Δε θέλω τυροπιτάκια!

(Τελικά διάλεξε λουκανοπιτάκια)

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι: 2 τυροπιτάκια, κρουασάν μικρού μεγέθους, 1 χυμό

Κα (προς το κοριτσάκι): να πεις στη δασκάλα να στο ανοίξει αυτό!

Κοριτσάκι: Μπορώ μόνη μου!

Κα: Αν μπορείς, καλά!

- Νεαρή: 1 τσουρέκι
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, 1 σταφιδόψωμο
- Νεαρή: 1 λευκό
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 λευκό, 1 τσουρέκι μικρού μεγέθους
- Κορ ηλικιωμένος: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 λευκό

- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο, 1 λευκό
- Κοσ ηλικιωμένος: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 2 λευκά
- Κοσ ηλικιωμένος: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: 1 κουλούρι, 2 ψωμιά

Κα: Για βροχή το πάει;

Κα Μαρίνα: Δεν άκουσα και καιρό, αλλά να σου πω, κατά κει το πάει...

- Κοσ μέσης ηλικίας: 1 κακάο
- Κοσ ηλικιωμένος: 1 λευκό, ψωμάκια για σάντουιτς

Κοσ: μπαγιάτικο ψωμί έχετε; Σας βρίσκετε;

Κα Μαρίνα: Όχι! ... Περίμενε! Ένα έχω!

- Κα μέσης ηλικίας: 3 λευκά
- Νεαρός: 1 ζαμπονοτυρόπιτα
- Νεαρή: 2 κρουασάν, 1 κακάο

Κα Μαρίνα: 2 σήμερα.

Νεαρή: Ένα για την αδελφή μου, είπε να το ρίξει έξω!

Κα Μαρίνα: Αφού βλέπει εσένα που τρως και δεν παχαίνεις...

Νεαρή: Αυτή είναι πιο αδύνατη!

Κα Μαρίνα: Σοβαρά; Πως τα καταφέρνετε βρε παιδί μου;

Νεαρή: Δεν καθόμαστε!

Κα Μαρίνα: Άντε, καλή δουλειά!

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 μπαγκέτα, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: κριτσίνια, μαργαρίτα, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 4 λευκά

Κα: Καλημέρα! Καλημέρα παλικάρια! (και προς το παρασκευαστήριο)

Κα Μαρίνα: Καλά είσαι;

Κα: Αφού στέκομαι στα πόδια μου, καλά είμαι!

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 4 λευκά

Συζήτησαν με την κα Μαρίνα για την τεχνική παρασκευής του τσουρεκιού.

- Κα μέσης ηλικίας: μπουγάτσα κρέμα, τυρόπιτα

Κα: Θέλω να φάω κάτι αλλά δεν ξέρω τι.

Κα Μαρίνα: (Της εξηγεί όλα τα είδη)

Κα: Μπουγάτσα κρέμα

Κα Μαρίνα: Είναι φανταστική!

Κα: Άμα είναι καλή θα έρχομαι κάθε μέρα.

Κα Μαρίνα: Δεν είστε απ' εδώ;

Κα: Μόνο από εδώ είμαι, αλλά δεν κυκλοφορώ. Σπίτι-δουλειά είμαι! Θα μου βάλεις και μια τυρόπιτα;

Δεν της έφτασαν τα ψιλά για 0.40^E και έδωσε χαρτονόμισμα.

Κα: Μάζενα που λες κάτι ψιλά και έλεγα θα βγω...

- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο
- Κος ηλικιωμένος: κριτσίνια

Κος: θα μου βάλεις λίγα να φάω, αφού κάθομαι, δουλειά δεν έχω;

(Ο κος εργάζεται στην κατασκευή-επισκευή σίδηρου στο μαγαζί απέναντι από το φούρνο)

- Κα μέσης ηλικίας: κρουασάν μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 1 τσουρέκι, 1 λευκό
- Κα ηλικιωμένη: 1 τυρόπιτα
- Κος ηλικιωμένος: 2 σταφιδόψωμα
- Κος ηλικιωμένος: 1 ολικής, 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας και κοριτσάκι: 1 ολικής, 1 λευκό, ψωμάκια για σάντουιτς

Κα: Το ένα το ψωμί είναι δικό μου.

Κα Μαρίνα: Τα άλλα είναι της αδελφής σου;

Κα: Ναι!

Κα Μαρίνα (προς το κοριτσάκι): Φοράς και ωραίο φόρεμα! Πήγες εκκλησία;

Κοριτσάκι: Ναι!

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σταφιδόψωμο
- Κορ ηλικιωμένος: 1 γάλα, 1 λευκό, 1 ολικής

Κορ: Βάλε 3, ό, τι ψωμιά θες, χόρια.

- Κορ ηλικιωμένος: 1 φόρμα, 2 σταφιδόψωμα
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς, κρουασάν, 1 λευκό
- Κορ και κα ηλικιωμένοι: 2 λευκά

Κορ: Από τα πίσω-πίσω βάλε!

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 2 λευκά

Κα Μαρίνα: Δεν πήγες στη δουλειά;

Κα: Απεργούμε! Απεργούμε! Θα μου πεις και τι θα βγει;

Κα Μαρίνα: Για να το κάνεις, κάπου θα βγει..

- Κορ μέσης ηλικίας: 1 κακάο, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα ηλικιωμένη: 1 κουλούρι, 1 σταφιδοκούλουρο
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, τυρόπιτα
- Κορ μέσης ηλικίας: 2 φόρμες

Κορ: Καλά είναι αυτά;

Κα Μαρίνα: Καλά είναι! Εσείς ξέρετε τι σας αρέσει... η Φωτεινή πάντως θα τ' αρέσει, γιατί είναι ίσια, δεν ξεφεύγει κάτι...

Κορ: Α, εντάξει!

- Κορ μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 2 τυρόπιτες
- Κα ηλικιωμένη: κρουασάν μικρού μεγέθους, μπουγάτσα κρέμα, 1 τσουρέκι μικρού μεγέθους, 1 σουσαμένιο, 1 λευκό
- Νεαρή: 1 φόρμα

Κα Μαρίνα: Πολλή ευγενική η κόρη σου! Όλο ευχές ήταν!

Νεαρή: Ναι, της λέω: Θ το λες, γιατί περνάω μετά και μου τα λένε! Αντε, αυτή καλά, ο άλλος...

Κα Μαρίνα: Ε, εντάξει, κάθε παιδί δεν ξέρεις πως θα αντιδράσει... αντιδράει διαφορετικά.

Νεαρή: Προχθές στο σχολείο, είχε βήχα και για να μην ενοχλήσει τους άλλους, από το ζόρι του έκανε εμετό... άστα!

- Κορ μέσης ηλικίας: 4 λευκά
- 2 κορ μέσης ηλικίας: 2 σταφιδοκούλουρα
- Κα μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους,
- Κορ μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους, 1 στρόγγυλο αλεύρι

Κα Μαρίνα: Δε δουλεύεις;

Κορ: Δε δουλεύουμε κάθε μέρα!

Κα Μαρίνα: Πετρέλαιο πάντως δεν κινείται...

Κορ: Ε, ναι, αυτά είδαμε και εμείς και το κόψαμε. Οικοδομή θα πάμε!

Κα Μαρίνα: Δύσκολα...

- Κα μέσης ηλικίας: 1 στρόγγυλο
- Κα μέσης ηλικίας: 1 ¼ ψωμιού
- Κορ ηλικιωμένος: ψωμάκια για σάντουιτς, μπουγάτσα τυρί
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σπανακόπιτα
- Κορ ηλικιωμένος: 1 τυρόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 2 λευκά
- Νεαρή και αγοράκι: κριτσίνια, 1 λευκό

Πήρε το αγοράκι από τη μέσα πλευρά του πάγκου για να του δώσει κ Κα Μαρίνα λίγο ψωμάκι στο χέρι. Εκτός από το ψωμάκι του έδωσε και τα ρέστα για να πάει στο «ντιν-ντιν» (αυτοκινητάκια) (πρόκειται για το αγοράκι που είχε δαγκώσει το ψωμί και αναφέρεται πιο πάνω).

- Κα ηλικιωμένη: 3 λευκά
- Νεαρή: 1 σουσαμένιο
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: βουτήματα, 1 λευκό
- Κορ μέσης ηλικίας: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους,
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σουσαμένιο
- Νεαρή: 1 μπαγκέτα

Νεαρή: Δως μου μια φόρμα! ... Όχι, δως μου ένα σουσαμένιο.

Κα Μαρίνα: Αυτό;

Νεαρή: Όχι..

Κα Μαρίνα: Ποιο;

Νεαρή: Ξέρω τι θέλω νομίζεις;

Κα Μαρίνα: Τι φαί θα κάνεις;

Νεαρή: Κοτόπουλο με ρύζι. Μια μπαγκέτα δως μου.

- Κα μέσης ηλικίας: 1 ολικής, 1 λευκό, 1 τυρόπιτα, 1 σπανακόπιτα
- Κα μέσης ηλικίας: 3 σουσαμένια
- Κος μέσης ηλικίας: 2 λευκά, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα ηλικιωμένη: 1 φόρμα, ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Δημήτρη ήσουν άρρωστος;

Αγοράκι: Ναι!

Κα Μαρίνα: Τώρα είσαι καλά;

Αγοράκι: Ναι! Έχω βήχα!

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό, 1 σουσαμένιο
- Κος μέσης ηλικίας: πιτσάκια, 1 λευκό
- Νεαρή: 1 τυρόπιτα
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό, διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους,
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρή: 1 κακάο, 1 κρουασάν, 2 σταφιδοκούλουρα, κριτσίνια
- Κα μέσης ηλικίας: κρουασάν μικρού μεγέθους,
- Έφηβος: 1 ζαμπονοτυρόπιτα, 2 λευκά
- Κος ηλικιωμένος: 1 τυρόπιτα
- Κος ηλικιωμένος: 2 λευκά
- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: μπουγάτσα τυρί
- Κα μέσης ηλικίας: 1 σταφιδόψωμο, ψωμάκια για σάντουιτς, 1 λευκό

Κα Μαρίνα: Τι κάνεις εσύ;

Κα: Καλά.. σπίτι...

Κα Μαρίνα: Τίποτα...;

Κα: Ε, ακόμα...

- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς, κρουασάν, λευκό
- Κος ηλικιωμένος και έφηβη: 1 τυρόπιτα, 1 ζαμπονοτυρόπιτα

Ο κος Γιώργος, αφού τελείωσε τη δουλειά στο εργαστήριο ρώτησε την ερευνήτρια τι ακριβώς κάνει. Του εξηγήθηκε εκ νέου και πρότεινε να συμπεριλήφθη στην εργασία το γεγονός ότι η ζήτηση έχει ανέβει αρκετά στα ψωμάκια για σάντουιτς σε σχέση με παλαιότερα που η ζήτηση για μπουγάτσα, τυρόπιτα, κακάο ή κρουασάν ήταν πολύ μεγαλύτερη. Αυτό, σύμφωνα με τον κο Γιώργο, αποδεικνύει τα δυσάρεστα αποτελέσματα της κρίσης. Ότι είναι πλέον ο πελάτης πιο σκεπτικός απέναντι στα προϊόντα και στο κόστος τους και προτιμάνε να φτιάχνουν κάτι στο σπίτι με πιο μικρή χρηματική αξία.

Προσπαθήσαμε να συγκρατήσουμε αυτολεξεί τα λόγια του στην καταγραφή και ελπίζουμε πως το καταφέραμε: *«Παλιά η τυρόπιτα δε «γλιστρούσε» χωρίς κακάο. Η κίνηση (του πελάτη) ήταν η εξής: Περνάω από το ψυγείο, παίρνω το κακάο, το κουνάω, να είναι έτοιμο, πάω στο ταμείο, παίρνω την τυρόπιτα, φεύγω».*

- Κα ηλικιωμένη και κοριτσάκι: ¼ ψωμιού
- Κα ηλικιωμένη: 1 λευκό, 1 μπαγκέτα με σουσάμι
- Νεαρή: 2 λευκά,

Νεαρή: Μόνο αυτά έχετε;

Κα Μαρίνα: Πόσα θέλετε;

Νεαρή: Όχι λέω...μόνο αυτά κάνετε;

Κα Μαρίνα: Εγώ νόμιζα θα θέλατε 50 ψωμιά!

Νεαρή: Όχι!

- Κα μέσης ηλικίας: κριτσίνια, κρουασάν μικρού μεγέθους, 2 λευκά, 1 ¼ ψωμιού, παραγγελία για άλλους πελάτες
- Κα ηλικιωμένη και κοριτσάκι: 1 στρόγγυλο αλεύρι
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κα μέσης ηλικίας: ψωμάκια για σάντουιτς

Κα Μαρίνα: Δε δουλεύεις τώρα;

Κα: Όχι, κάθομαι!

Κα Μαρίνα: Ε, απολαμβάνεις και τη μικρή στο σπίτι.

Κα: Ναι, αυτή την απολαμβάνω!

- Κα μέσης ηλικίας και αγοράκι: 1 κουλούρι, 1 λευκό

Αγοράκι (προς την κα, καθώς έφευγαν): Εγώ ήθελα τσουρέκι να μου πάρεις!

Κα: Έλα βρε! Όλα ίδια είναι!

- Νεαρή: 1 μπαγκέτα σουσαμμένα, 1 σουσαμένιο, 1 τυρόπιτα

Νεαρή: 12:15 πότε είναι;

Κα Μαρίνα: Σε $\frac{3}{4}$ περίπου.. (κοιτώντας το ρολόι)

Νεαρή: Δηλαδή, όταν το μεγάλο πάει στο «3» και το μικρό στο «12»;

Κα Μαρίνα: Ναι.

Νεαρή: Μικρά σφολιατάκια κάνεις για πάρτυ;

Κα Μαρίνα: Όχι δεν αναλαμβάνουμε!

Νεαρή: Δεν κάνεις δηλαδή! ... Τι να μαγειρέψω;

Κα Μαρίνα: Φακές.. πατάτες γιαχνί..

Νεαρή: Άλλο..

Κα Μαρίνα: Κάνε πίτσα-τοστ, με ψωμί από κάτω και τα υπόλοιπα πάνω και μετά το κόβεις σα μπακλαβά...

Νεαρή: Δωσ' μου και μια τυρόπιτα γιατί πεινάω πολύ! Έχεις την καλύτερη σφολιάτα!

Κα Μαρίνα: Αυτό μας το λένε όλοι!

Νεαρή: Ε, αφού είναι!

- Νεαρός: διάφορα σφολιατοειδή μικρού μεγέθους
- Κα μέσης ηλικίας: 1 τυρόπιτα
- Κορ και κα ηλικιωμένοι: ψωμάκια για σάντουιτς
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σπανακόπιτα
- Κορ μέσης ηλικίας: 1 σπανακόπιτα

- Κος μέσης ηλικίας: 1 ζαμπονοτυρόπιτα, 1 χυμό
- Κος μέσης ηλικίας: 1μπουγάτσα κρέμα μερίδα, 1 τυρόπιτα, 1 μερίδα μπουγάτσα τυρί, 1 στρόγγυλο σουσαμένιο
- Κα ηλικιωμένη: ψωμάκια για σάντουιτς
- Νεαρή: 1 σουσαμένιο
- Νεαρός: 1 σουσαμένιο

Κα Μαρίνα: Καλά είσαι εσύ;

Νεαρός: Ναι! Τρέχω!

Κα Μαρίνα: Ε, ναι! Άμα έχεις δουλειά τώρα...